

33.753 OSZK

3

100
TÁNCSICS MIHÁLY MŰVEI.

3. kötet.

TORDAI ENDRE

ÉS AZ OKLEVELEK.

MÜLLER IZIDOR
antiquar könyvkereskedő
BUDAPEST
VI. Teréz-körút I. Király-utca sarkán.

KÉSZÜLT 1836-BAN.

PEST.

NYOMATOTT BUSCHMANN FERENCZNÉL.

1873.

~~M~~ 33 753/3

~~303709~~

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR

B Névedéknapló

195 Jév 2516 SZ

I.

Rengeteg erdő — a Bakonynak délnyugoti széle — húzódik Váraslódtól a pápai országut mellett föl-felé. Ez ut mellett a százados tölgyek árnyaiban, egy rozzant épület magányosan áll, melyet hihető az idő foga régen megemésztett volna már, ha a vész és zivatar-háritó tölgyektől nem védeték vala. Őszutónak végnapjai levén, hűvösen süvültözött a sárgult leveleket hullatni kezdő fák galyai közt az éjszaki szél. A falakról minden mész és szuvat lehult, csak az egymásra rakott puszta kövek látszanak, s itt ott némely falrészek roskadozó félben léteznek. A kaputalan udvarra szabadon mehetni, az ajtók töredezetek; szóval az egész lak oly elhagyatott állapotban van, hogy a mellette elutazó alig képzelhet benne emberlényeket tartózkodni, és mégis egyik töredezett ablakon, egy ifjut látunk kinézni, kinek barna s kellemes rendetlenségben vállára érő hajfürteit az ablakon áthuzódó szél lengeté.

A szobabútor, melynek ablakán az ifju kinéze, három szál tölgyfából áll. Az egyik, melynek törzsöke a Bakony nagygyá nevededett termékei közül lehet, szélesre faragva asztalul szolgál, a másik kettő csak fejszével s darabosan faragva, székek vagy padok gyanánt használtatik. Az asztalt tehát egy hosszú tölgydeszka, a mellette elnyuló lóczákat pedig, négy szegletre faragott gerendák teszik. — A szoba földe egykor téglából vala kirakva, mit darabjai bizonyítanak, de most csak gödrökből áll.

Ifjunk butyora s gunyája, a tölgy deszkára vagy is asztalra vala letéve. Egy vászontarisznya, benne fehér ruha, mellények, könyvek, s több effélék. Egy ujjatlan, de széles ajku, az az magyar szabásu azonban már jól megviselt sötétkék köpönyeg, fél magos tetejű s nagyocska karimájú kalap, egy törös pálcza. Egyéb ruháját még nem veté le, mivel hűvös szél fuva be a töredezett ablakon, mint láttuk. Öltönye vagy köntöse fekete Zrinyi dolmány, nadrága szürke, útra czélszerű. Az asztal mellé egy kéve zsup vala téve, ezt ágyának mondjuk. Nem roszalá ő ezt, mivel a fáradt s azonkívül jó lelkiisméretű utas még az isten adta pusztá földön is jóízűn alszik el.

A már megtelt hold nem emelkedék a magas tölgyek fölé, tehát ezekben meg meg töretett sugarakkal csak gyöngén világítá be a töredezett ablakon. Kit a szerencse szárnyaira vesz, s kinek keblében könnyen valósuló szép remények laknak: kedves időtöltés valamely ablakra dűlni, a gyöngén világító szelid hold képére merengni, gondolatait a kedvesek laka felé lengedező szellő szárnyaira bízni; de oly ifju, kit a bűgond veszteget, kinek belsejét fájdalmak szakgatják, s ki nem szerencse kedveltje, nagy gyönyörét nem találja abban, hogy a holdra bámulhat, bár mily édesen mosolyogjon is az rája le. Ifjunk tehát nem azért néze ki, hogy magát ábrándozva mulassa, hanem kénytelen-ségből, mivel álom nem jött szemére lelki kínai miatt.

Húsz éves lehet ekkor. Szülőit kevés hónappal ez előtt a dühösködő cholera által veszté el, semmi más rokonsági viszonyok nem csatolák az élőkhez; egyedül állt oly sok milliónyi emberlény közt, nem érdekelve senkit, s nem érdekeltetve senkitől; mert a még szülőinél is forróbban szeretett lelki rokona is a pusztító mirigy áldozata lön. Most nem élt többé az, kiért ő az életnek örülhetett volna.

A nem sok vagyonú szülők keveset tehetnek kifejldtetésére, de annál többet köszönhetett a bőkezű természetnek; mert mind testileg, mind lelkileg elég gazdagon megvala ajándékozva; a tökélyesen kifejldött testet szép lélek laká. Nem akarom minden testi tökélyeit részletesen előszámolni, hanem röviden szólva, az ifjut a természet jó kedvében alkotá. Mily kimond-

hatlanul jól állt magas karcsú termetéhez az inkább hosszudad mint gömbölyded és sokat jelentő most megbús komoly arcz! A rendkívüli magos homlok, a villogó fekete szemek, nagy sűrű szemöldök, a sasorr jelenték nagyszerűségét.

Ki az arcznak szebb és nemesebb vonalait észre venni nem képes, hanem a külsőt nézi csak, azaz ki a ruháról ítél: az Tordai Endrét — így neveztetik az ifju — könnyen egy korhely csavargónak tarthatná; mert a megviselt s csupán csak rajta levő egy öltözet ruha hamar is megcsalhatná a könnyen ítélőket.

Hogy a hely, hol Tordait találjuk, egy nyomorult csárda, vagy kevésbé látogatott puszta fogadó, s a benne megszállt ifju vendég tanuló vala, talán már úgy is sejtik vagy tudják az olvasók. — A hold már elhanyatlott, azaz inkább meszsze magasra emelkedék s a rideg vendégszobába nem süttött be. „Int az idő — sóhajtja Tordai — feküdnöm kellett.“ Az elbeszélések hősei ritkán szoktak imádkozni, az kiment már divatból, de a mindenét elvesztett Tordai kellemetlen helyzetében egészen ellágyult sziv vala, könnyen fohászokra s imádkozásra olvadt. „Sokat mértél rám — így fohászodék a zsupra ledölvén s köpönyegjével takaródzva be — de azt elviselhetni adj elég erőt. Hála neked Isten e napért, hogy tisztán megörzött lelkiismerettel betöltnöm engedéd. Édes nekem az élet, még a sorsnak vad csapásai közt is, tarts meg tehát tovább, ha a nagy egésznek szükséges kapcsa s láncszeme vagyok. Igen, igen! viselni fogom a kinzó sorsnak önsúlyát; vele dacolni úgy is kábaság leendne. Csak őt, a lánykát megkimélted volna, mindent elvesztheték vala, mert ő kipótól — — nem, ha ő van, veszteség nem lehet. Mily remények tündek el vele, milyen tervek lettek semmivé! Ki fog e ez emlékezetből egykor képe töröltethetni, hogy majd — — — ki! kitépem örökre, mert nem egyért, hanem az egészért vagyok itt; legyen min t s sors hozá, vagy te akarád. Csendesülj le felzúdult kebel, az ész mondja, epeelni hasztalan.“

Nagy zaj, lárma, kocsizörgés, ostoresattogás halatszik távolról, melyre Tordai szendergéséből fölébredt.

— Ki lakik e pusztulásnak indult házban? — kiálta

egy a zajongva megérkezett utasok közül — föl az álomból, hej korecsmáros! —

— Ne ijeszd föl lármáddal — mond a másik szelidebben — egy szegény vén zsidó van benne, legalább ez előtt fél évvel az vala. —

— De ugyan mit gondoltok egy ronda zsidóhoz, s ily visszaijesztő fertelmes külsejű csárdába szállni — szól a harmadik — hiszen szép holdvilág van, jó módal tovább mehetünk; itt nem különös kényelemre számíthatunk. —

— Igen bizony, de a lovak nem győzik — mond a negyedik — ne várjátok hogy a hámból kidőljenek, mert aztán gyalog mehettek, a kényelmet pedig máskorra halasszátok. A falu még messze van, addig sem ilyen sem más fogadót nem érünk. E vadon erdőben hegyen völgyön különben sem igen kellemes az ut, kevesebbé éjjel.

Ez utolsó szaván megnyugodtak, s a rémletes külsejű ház tárt udvarára behajtatnak. Egy hosszú ősz szakállu izraelita fogadá el, a még legalább belülről némileg meglehető állapotban fentartott egyik vendégszobába vezetvén őket, a többiek már lakhatlanok. A vendégek egyike az öreg nagy szakállát húzogatta csak meg egy kevéssé, más pajkosság nem történt. Behozván a kocsijukról a magyarhoni urasoknál oly szükséges utitársat a pinczetokot, tartalmával feledtetni kezdék a máskép elég kényelem nélküli hálást. Az öreg zsidó ismét tollai közé bujt.

— Csak jól szokták azt a mi eleink — mond egyik — hogy így útra menve elláták magokat. Ez sok kényelmetlenséget kipótól. Én nem is tudom hogy érzénem magam e nélkül ily vadon erdőben, s még azonkívül ily elromvadt épületben, mely inkább valami tátosok vagy rémek és boszorkányok lakának tetszik. —

— Hehe! — nevetik a többiek.

— Bizony nem is tréfa ez bajtárs — mond egyik gunyolódva akarván ijeszteni a félőt — de nem félsz azért ugye. —

— Eh, félni! van eszemben félni, hát hiában tanul-tam ki az iskolákat. —

— De hátha szerencsétlenségedre iskolákat nem ta-

nulsz, akkor félnél nemde? s hol, kitől, mikor, melyik iskolában tanultál meg nem félni? —

— Eh ne bolondozzál — felel a faggatott — nem tartok én arra számot, elég hogy elvégeztem az iskolákat, tehát nem félek. —

— Az öcsém még nem végezte el, egy esztendeje van hátra — mond a legöregebbik köztük egy nyulánk ifjunak — kérdezzétek meg tőle, hogy már megtanulta e a bátorságot vagy még hátra van?

— Azonban szó a mi szó, van a dologban valami min a kisértetektől félelem alapul — mond egy izmos barna férfi, kinek kedvencz időtöltése vala azokkal ingerkedni, kiben kifoghatott, — nekem egy bátyám van, apámnak testvére, ki a nemzeti fölkeléskor s után a francia és olasz földön sokat táborozott; mondhatom olyan bátor egy férfiú — hiszen te Janesi ismered is talán? — gondolkodik — most két esztendeje, midőn nálunk szüreten valál, tudod azon ősz, ki oly sok francia történetet és anekdotát beszélt? — Ugy! az! igen ismerem ki a velencei lány történetét beszélte el? — Az, az — nohát mondom az a bátyám oly rettenthetlen bátor férfiú, az annyit próbált, és mégis nem szégyenli megvallani, hogy két izben úgy megijedt, hogy borzadásában minden haja szála ég felé állt; s e mai napig erősíti, hogy ő azon két izben valóságos kisértetet látott. Bámulandó sok kisértetes történetet tud, s azok nagyobb részét én is megtanultam tőle. —

— Ugyan beszélj el egy szépet — mond a másik kettő egy akarattal.

— Késő már az idő, s a történet mindegyik igen hoszszu — felelé.

— De nagyon kérünk, hiszen nem vagyunk álmosak.

— Majd inkább holnap az uton.

— Jobb is lesz — mond hamar közbe szólva a félékeny.

— Az egyik a többek közül az igaz nem igen hoszszu, hanem szörnyű borzasztó, még a legbátrabb embert is elrémiti — mond a félékenyt ijesztve, amazok kíváncsiságát pedig még inkább ingerelve.

— No ugyan mond el azt — szóla ismét a két bátrabb.

„Ha éppen úgy vágytok hallani, ám legyen kívánságtok.

*

— Az alpesek alatt Olaszország felől, hol Napoleon az úgynevezett simploni utat csináltatta, s jelesen ezen új ut közelében balról, egy borzasztó mélységben szinte hozzá járulhatlan helyen van egy ház, melynek falai sötétebbek mint az éj. Azonban a ház, vagy nem is lehet háznak mondani hanem inkább csak rejtek hely, de legyen, mondom a ház, nincs egészen a völgy fenekén, mivel a hegyek tetein iszonytató mennyiségre nevedő hőtömeg leleszakadva eltemetné, részint nyáron által az elolvadt hóból leömlő viz boritaná vagy sodorná el, hanem a hegyoldalban van építve, oly formán, hogy egy kiálló hegyorom védi a rohanó hó ellen. Egyébiránt maga a ház is nagy kősziklákból rézutosan úgy van alkotva, hogy a talán mégis arra rohanó hó ne árthasson neki, hanem felette könnyen elcsúszhassék. A háznak mind oldala, az az fala, mind pedig teteje nagy kőtáblákból áll, oly nagyokból, hogy ha egy a tetőről valamely benne járkáló emberre leesnék, oly vékonyra lapitaná csontostól mint a papiros.

— Jujj — mond a félénk megrázkódva. — Hát ne mondjam? — kérdi a regélő. — De csak folytasd — szól a másik kettő egyszerre — nevedő kíváncsisággal. — Azon rejtek házban egy fehér szakállú férfiú, és egy ősz haju, ránczos arcú vén asszony lakik. Már szinte száz esztendeje, hogy a két ember oda van kárhoztatva, s meg nem halhatnak addig minden kinaik közt sem, míg olyan ifju ki nem szabadítja, ki tiszta erényü, ki a nő nemről egészen lemondott, kinek agyában soha sem fordult meg fajtalan gondolat, ki a maga személyes érdekét a haza érdekének elvből és teljes meggyőződésből alája veti; szóval ki tökélyesnek mondathatik. — Elfeledém mondani, hogy ez nem kísértetes, hanem természetes igaz történet. — Sokan tettek már próbát, de igyekezetük sikertelen lett. Azonkívül hogy a legszebb cselekedetet viszi végbe, ki őket kiszabadítja (a mi szebb lelkeknek már elég jutalmuk) száz ezer körmöczi arany lesz jutalma, mely öszveg a rejtek hely egyik szögletében gyönyörűn fénylik, ez

időig még nem penészesedve. Ki záratta őket picziny korukban oda, mi okból s hogy éltek meg tehetségökben sat. mindazt ugyan ott megtudja a kiszabadító, midőn az aranyokat kezéhez veszi. De most már az ott történetekre. — A három hallgatónak kettője már kitalálta a mesét, de nevetésüket elfojták. — Midőn a szabadítani akaró közelit, egy keskeny bürün kell átmennie, melyből száz ötven ölnyi mélységben zuhan le ha nem elég bátor, vagy ha nem bír a főlebb mondott erényekkel. Azon mélység, melybe zuhannia kell, oly formán van készítve, mint valami kút, csak hogy igen keskeny, hogy egy akármilyen vastag ember kényelmesen eshesék lefelé. A kút vagy mélység oldalaiból, hat ujnyi hosszú vasszegek állnak ki, hogy a bele esőnek hasát mielőtt a fenekére ér lefosztogassák, ha másképp meg nem találna halni. Igaz hogy a gödör már ma nem épen olyan mély, mert sokan igen sokan hulltak bele, hanem a tiszta lelkü, s erényeinél fogva bátor, ne féljen semmit, veszedelem nélkül mehet rajta. Aztán a házban következnek a valóságos, de egyszersmind borzadalmas próbák. —

A kettő nagy hahotára fakadt, s végre a regélő is elneveté magát, kire pedig czélnás vala, t. i. a félékeny káromkodni kezdte, hogy őt miért csufolják.

Szegény szerencsétlen ifjunak e kis hibái valának, hogy a pénzt kissé felettébb szomjuhozá, a kávéházakban, s más biztos helyeken egy kissé dicsekedő hogy ő nagyon bátor; a nőnemet szerfölött is szereté, szinte bujaságra fajult el, s a haza dolgát vagy jólétét, figyelmére soha sem méltatá, s még több ilyenfélék. A történet tehát nevetkezés közben félbeszakadt.

— Mily hitvány fogadó ez — mond egyik körül nézvén az épületet — miért nem rontja le ezt, s helyébe miért nem épít egy czélszerűbbet? vagy legalább miért nem szállit bele a tulajdonos egy becsületes jóra való fogadóst, ki a korcsmát jó rendbe hozná? Nem tudom kié lehet e telek, de még az is ugyan jó gazda lehet ám, hogy ilyen országut mellett épült s jól rendbe szedve, hihető szépen jövedelmező fogadót ily rongyolt állapotban hagy, és egy tehetlen vén zsidó kezére biz. —

— Te bajtárs meszsze földi vagy, s nem ismered

az itteni körülményeket — szól oktatólag a legidősbik, ugyan az, ki a simploni történetet beszélte el — de én igen. Midőn e fogadó épült, ezen joszágnak tulajdonosa jól birta magát. Nem is azért építette ő e házat, hogy jól kamatozzon, hanem részint mutogatásból, hogy tőle telik: (ezt hazánkfiai sokféle körülmény és helyzetben gyakran teszik;) részint azért, hogy a szomszéd földesurnak ártalmára legyen. Ez nem legszebb jellem, nem dicséretes tulajdonság, sőt gonoszság, de mivel a tapasztalás hatalmasan bizonyítja, nem tagadhatni ily esetek lehetőségét. — Itt nem meszsze, vagy egy negyed órányira állott K**nak egy igen derék fogadója, de már ma csak helye látszik; mert azon fogadós, kit e rongyolott fogadóba a tulajdonos, akkor midőn az egészen föl állott, beszállita, irigységgel viseltetik a másik fogadó iránt. Minden vendég csak amához szállt, mivel már oda vala szokva, ide igen kevesen s ritkán tértek be. Mint mondám a tulajdonos nem azért építetett ezt, hogy bőven jövedelmezzen, hanem mivel kitélt tőle; de a fogadós irigy szemmel nézte amannak boldogulását, azért módokról gondolkodék, mint lehetne a másik fogadó hitelét csökkenteni. Elkövetett mindent de siker nélkül, tehát most még inkább felingerelve, és boszúvágytól ösztönöztetve, nagyobbra sőt a legnagyobbra vetemedék, felgyújtván a másik fogadót. A rossz világ azt regéli e környéken, hogy e szörnyű gonoszság a tulajdonos, ezen rongyos fogadó akkori urának tudtával s megegyezésével történt volna, némelyek ezen közmondás igazságával akarják a dolgot hitelessé tenni: „nem mozog a nád szél nélkül,“ de főlebb mondám, hogy a földesur nem szorult arra, hogy e fogadó bőven kamatozzon, tehát az undok gyanú nem érhető őt; nem csak maga az épület lőn hamuvá hanem a fogadósnak egy gyermeke és neje ben égett. Annak birtokosa ezével — mert a fogadósok ügyét magokéva tevék — egy ideig pörlekedett, de ennek nyomatékos okai t. i. akkor gazdag levén még, az ügyészének ily dolgokban gyakorlottsága és ügyessége a napfénynél világosabban megmutaták, hogy nem ezen fogadónak akkori bérlője gyujtá föl a házat; tehát természetesen ez győzött. Azonban a hír már akkor elterjedt volt, tehát a gyanu mocska mégis csak ezen ártatlanon maradt.

— Amaz nem tartá érdemesnek leégett fogadóját újra fölépíteni, minthogy ez már állott s jövedelmét minden kétség kívül csorbitaná. Egyébiránt e rút s gonosz tettek hire annyira elterjedt hirtelen, — mert a roszt sokkal előbb elterjed — hogy nem lehetett többé elnyomni, s azóta ide senki sem akar beszállni, ha csak igen meg nem szorul. Így büntették meg ezen fogadónak tulajdonosában a vélt gonoszságot a közvélemény által. A fogadó tehát többnyire üresen áll, vagy néha néha egy szegény zsidó költözik bele, mint ime ez is ki most benn lakik. —

— Már az más — mond az ócsárló — ezt nem tudtam. —

— Hát a ti fogadóitok minő lábon állnak, ha merem kérdeni — tudakozá tőle az, ki az előbbi dolgot magyarázta.

— Oh ha látnátok — felel a dicsekedő, ugyan az kire ezélovva az alpesi mese készült — milyen rendben, mily jó állapotban van nálunk minden, szinte gyönyörűség látni. — A gazdálkodást keves helyen folytatják oly rendszeresen, s oly haszonnal mint nálunk. —

— Régi magyar közmondás: „meszsziről jött embernek szabad föllenteni“ — monda, s hozzá teszem dicsekedni. — A másik kettő neveti. — A magyaroknak mind személyes, mind nemzeti hibája, magáét jónak tartani. Alig van a tágas külföldön valami nagy, jeles, nevezetes, szép sat. mihez hasonlót itt némely emberek nem találnának. Csak az a kár, hogy a külföldiek nem tudnak róla semmit; pedig a mi jeles vagy nevezetes, annak el kell jutnia az idegenek tudásáig. Ha van valami mégis, azt bizonyosan a természet alkotá, s nem emberi erő hozá létre. —

— Hej földi, maga micsoda? olyan tanuló vagy vándorló mesterlegény forma, hová szándékozik? —

Igy szólítja meg a kérkedő de egyébiránt félénk ur Tordait, ki a vendég házból kijövén, annak ajtajában megáll. — Meglehetős termetű és külsejű fiú — folytatja a félénk barkóstársihoz fordulva, mert mind a négyöknek rendkívül nagy barkójuk vala — kár hogy így csavargásban vesztegeti az időt. De miféle ugyan maga — kérdi tovább gazdagon ezüstözött drága tajték-pipájával játszva — mesterlegény vagy diák,

vagy más valami? az az rendes mesterségére korhely, csavargó? —

— Tanuló vagyok s akadémiára megyek Pozsonba — mond a megsértett, de a sértést megbocsátá Tordai szelid hangon; — magam is azt gondolám az estve, hogy e ronda csárdában jóra való becsületes ember meg nem száll; ez csak korhelyeknek, betyároknak való; azonban ha az ember megszorul, s elesteledik, nem igen válogathat a szállásban. —

A hetyke ur hihetőleg többet forgatta tajték pipáját mint a könyvet: mégis elérte Tordai célzását, s elsompolódk.

— Én megvallom nem igen tudok diácul — monda a megszegyenített a másik háromnak erőtetett röhögéssel — menjen valamelyitek, s próbálja meg mit tud azon ifju. —

— Én sem, én sem, én sem tudok jól diácul — mondának amazok — de mit bánom én akár mit tud, mi közöm nekem az ő tudásához — szól egyik közülök.

Mig ők egy ideig vigan dévajkodnak, Tordai utnak indult, s nem sokára utána indultak a barkós urak is, történetesen ugyan csak ők is Pozsonba menendők. Az utolért Tordait kocsijokra felültetik. Minthogy inasukat elüzek, vagy önként hagyá el az őket, gyalog utasunk az üres bakra felül, s majd egyik, majd másik ur kérdezé tőle holmit.

— Nem volna öcsémnek kedve nekünk egy kevés szolgálatot tenni? — kérdé őt egyik ur, ki legjobb módúnak s a többi felett bizonyos tekintettel is birni látszék — mi is Pozsonba megyünk; legényünket ügyetlensége miatt kénytelenek valánk ez utban elbocsátani. — Jól fog esni öcsémnek, ha velünk Pozsonig kocsin jöhet. Költenie nem kell; az alkalmat ugyhiszem nem fogja használatlanul halasztani. Meglehet hogy még Pozsonban is hasznára leszünk. —

Tordai nem felelvén, vállat vonitá. — Nem igen derék legények lehetnek ökemük — így gondolkodék Tordai magában — ha inasukat utközben bocsátják el; pedig midőn ilyenemű emberek azt mondják: elbocsátottuk: akkor bizonyosan csúful üzték el, még talán bérét is elfogva. Juj! mentsen isten nekik szolgálni.

— Helyesen vélekedék-e így Tordai vagy nem, akarom fejtegetni.

Egy elfáradt gyalog utasra nézve szép dolog kocsira akadni, mely őt rendeltetése helyére vigye, főképp ha még ételére sem kell költenie; maguk a barkós urak is igen nagy szerencsének és szép dolognak tarták ezt, s Tordai még sem igen kapott az alkalmon; a kis szolgálattételre nem ajánlkoztak.

— Hát nem akarja ajánlatunkat elfogadni, — nem kívánczik velünk utazni? — kérdék tőle.

— Szives és hálás köszönettel veszem én bár kinek is hasznomra célzó barátságos ajánlatát, — felel Tordai végre — de szolgálatra magam önként soha sem ajánlhatom. Akkor talán midőn végső szükség kényszerítene, s életemet egyébként fentartani nem volnék képes, de most hála istennek még ép tagjaim lévén, nem szorultam rá. A szolgaság bár mi szép színben mutatkozzék is, engem el nem ámit, mert az mindenkor csak szolgaság marad; ha a parancsok arany betűkkel vannak is írva. Semmit sem vágyok ez életben úgy látni, mint Éjszakamerikát, s mégis ha valaki azt igérné, hogy minden költség nélkül szolgálja gyanánt elvisz, nem mennék vele. Még úgy sem hiszem, ha valaki csupán barátságból akarna elvinni, mert mindig érezném hogy lekötelezett rabja vagyok, s hogy csak ő utazik engem pedig viszen, és soha sem mondhatnám, hogy én utazom. Engedjék meg tehát kegyetek a szolgálai kocsizásnál a szabadon gyaloglást többre becsülnöm, s itt leszállnom. —

— Nézd a semmiházit, még ő álmodozik szabadságról — mond egyik barkós, csufolódólag.

— Hihető házalni akar — mond a másik; — az ilyen fráterek megszokták már a kószálást; s az ilyen sátorfás létet a legillendőbb életmóddal sem cserélnék fel. —

— Ne sértsétek szegényt — szól a harmadik — úgy tetszik nem közönséges ifjú; nem ismeritek körülményeit; a változó sors csapásait meg nem gondolva mily jogtalanul s fájdalmasan marczangolhatjátok talán véres sebeit. —

A barkós urak elhajtattak inas nélkül, az ifju pedig utánuk nézett. — Más szolgát keressetek — so-

hajta Tordai Endre — én nem születtem arra, de szükségem nem látok ebben, eleget kaphattok, többet mint kellene, magatok is mind a négyen szolgálk vagytok; szenvedélyetek és az előítéletek szolgálai. —

— Nekünk ebédet készíts korcsmáros — kiáltanak ketten is a déli állomáshoz érve — különben majd —

— Készen van az ebéd — mond a fogadós bizonyos nehezteléssel, mintha ezen barkós urakon kívül a vendég valami ritkaság volna — mert itt mindenkori szállókra számolhatni; hanem ha talán valami rendkívülit méltóztatnak parancsolni — — egyébiránt tüstént leszen akármi, csak tessék megnevezni. —

A gögös barkósok csak igen közönséges ebédrel elégedtek meg, holott azt hitte volna az ember, hogy isten tudja mik ők; a fogadós is azt gondolta, no ezek a nagyságos urak, majd dolgot adnak neki az ebédet kiteremthetni. Ha valamely szegény legény a fogadóban nagy ur szerepét akarja játszani, csak igen különös ételeket parancsoljon, leendő sükere uraságának. — Csak azt restelték a barkós urak egy kissé, hogy formaruhás legényük nincs, de hiszen a legényt azért küldék előre, hogy a forspontot készentartsa, mert ők fontos dologban igen sietnek. Ezt hitették el a fogadós-sal, ne hogy úri tekintetök valami csorbát szenvedjen. Ilyen uraknak egy kis tréfa hazugság megbocsátható, főképp ily pelyheseknek ha hivatalban járnak.

Kiklehettek ez utazók nem gondolható el Tordai, hanem azt gyanítá némely jelekből, hogy a királyi táblának igen érdemes hitesjegyzői valának. Ha valamely illetlenségből, vagy nem igen szerény sőt pajkos magukviseletéből gyanítá azt Tordai: úgy nagyon hibá-zott; most tovább nem kisérvén, majd alább talán megismerendjük őket. —

II.

Egy szép kis vörös torony kukucsál ki az erdőből, éppen úgy, mintha lábuj hegyeire ágaskodnék, hogy a nem fölötte magas fák közül kilátszhassék, s az utas-

nak jelöl adja, hogy ott is falu van, és benne emberek laknak. A falu minden felől körül vett hegyek közt fekszik.

Mind a két felől meredek sziklák emelkednek a faluba vezető út mellett. Nem emberi mű a sziklák közt vivő út, hanem az erősebb természet munkája. A falu felől egy rendetlenül kanyargó patak foly ki, melyet az utasnak több ízben kell átgázolnia, mivel az út majd egyik, majd másik partján viszen. A folyó vagy patak rendetlenül öblögeté ki medvét, úgy, hogy néha a szikla falhoz kanyarodik s az utasnak nem enged elég tért, hanem az ellen oldalra kényszeríti; majd meg közepén folydogál vagy pedig a tulsó sziklafalhoz csavarodik, s az út mind annyiszor az ellen parton vezet. A falu lakosaira nézve alkalmatlan sőt terhes is volna a patakra annyi hidat építeni, a hányszor egyik oldalról a másikkra megyen át az út; de szükségtelen is, mivel részint hó olvadáskor, részint záporosó alkalmakor a patak megáradván a rajta épüli fahidakat elsodorja. —

Ha a sziklák közti ut hosszan tartana: kevés idegen látogatná meg a falut; — nem angol, francia, vagy némethoni idegeneket értek, hanem hazai idegeneket — de midőn már az ut annyira terhes és unalmas kezd lenni, hogy az utas béketűrését kimerítve vissza térni készül: azonnal észre veszi, hogy a kőhegyek végződnek, s a zordon vadont szelidebb táj váltja fel.

Kiérve a sziklás hegyek közül először egy malom tűnik szembe, melynek kerekei néha forogni, legtöbbszöyre pedig vesztegelni szoktak; részint viz nem léte miatt, részint pedig azért, mert örlendő nincs benne. Főlebb t. i. elfeledém megmondani, hogy a patak tulajdonképpen nem is patak, ha csak medvét nem nevezük annak. A nyílt térre érve a malmon túl látszik a falu, s a körül fekvő hegyek tövéig terjedő egész kised határa is.

Erdő közepén s fa bőségében lévén a kis kalibák gerendákból czövekekből és veszszből építvék; s a sövény fal nem csak kívül sőt sok helyen belül is tapasztatlan és vakolatlan. Bemeszelt ház egy sincs az egész faluban, még a mesteré is meszeletlen; — mert van a helységben iskolamester, a ki hogy kényelme-

sebben élhessen, azaz hogy a szükséges kenyér meglegyen, szabóságot is folytat szép hivatala mellett — azért-e, hogy meszeletlen viskókban is boldogok tudnak lenni, vagy azért, hogy restek, vagy végre talán azért hogy tehetlenek és szegények. Ez utolsót nem akarom hinni, mivel igen emberszerető földes urok van gróf K**, mint beszélék, az egész vörös tornyot a maga tulajdon zsebéből ujittatá meg nekik, és egy egész szép mise-ruhát csináltatott a templom számára, a lakosok egy krajczárt sem adtak bele.

Utczát nem vehetni észre a faluban; hogy szabadsággal birtak az itteni első letelepedettek. Vörös tornyu picziny egyházuk — ezt igazán mondhatni egyháznak, mivel a többi nem is ház — a falun kívül egy magas halomra van építve, mint ez sok helyen szokás, s inét magyarázhatni meg, mint kukucsálhat ki tornyuk az erdős hegyek közül a nem épen közeli ország-utra. — Lelki dolgokban egy távol fekvő népes falu papja látja el őket — néha midőn ráér vagy kedve tartja; — ha pedig valami nagy veszedelem sürgeti egyiket vagy másikat közülök lelkészhez folyamodni, igen természetesen kocsit küld a pásztorért ha van, ha pedig nincs, fogad ha pénze van, ha ez sincs, elmarad. Mig a lelki orvos elérkezik, vagy jajgat a lelki gyógyszer után szomjuzó, vagy megszűnik jajgatni, mint a körülmények magukkal hozzák.

Ha valamely költő veszi vala termékeny tolla alá e falut, regényének hosszabítására leírni: oly felséges szint festhetett volna, hogy az olvasó vágyva vágnék a költő agyában született édent látni. Talán először is a hazamenő csordák által okoztatott porfelleget irta volna le, aztán a furulyázók andalító hangját emelné ki, a nyáj és csorda kolompok összhangzatát, a falu felett lebegő füstfelhőt, a bárányok bégését, ostoresattogást, a zsupfödelet, az udvarokból kilátszó kutgémeket sat. de én ehhez nem értek.

En az olvasókat a falun kívül egy magányosan álló kalibába vezetem.

Nem lehetne mondani, hogy az említett, s még alább inkább említendő magányos lak a falutól egészen el volna különözve, de azt sem állithatni, hogy a faluval egy; elég hogy a falu végéről el van szakasztva,

s leghihetőbb az, hogy egykor a faluval összeért, de az idő foga egy két házat közben lerágott, melyek helyeit bozót növé be, s így az érdeklendő kaliba magányosan maradt.

A viskóhoz vezető ösvény begyöpesedett, mi azt mutatja, hogy a benne lakók ritkán jönnek embertársaikhoz a faluba, innét pedig szintén oly ritkán megyen valaki az elhagyatott magányos lakhoz. Epicziny ház udvara egykor kapuval és sövénynyel volt befoglalva, de most el van pusztítva. A kapufélfának csak egyik darabja látszik, az is nagyobb részint szétforgácsolva; a kapu maga s a másik kapufél és a sövény nincs többé, a belőle itt-ott megmaradt néhány rothadt és dülő félben álló karó jelenti annak egykori hollétét; talán a harminczadiki kegyetlen fagy égette föl. Az udvaron zöld pázsit virult fel, a miről következtetve nem lehet a házban emberi lényt gyanítani; néhanéha talán a ház födelén vékonyan elterjedt füst mégis bizonyosságot tön arról, hogy ott emberi lénynek kell tartózkodnia. Két picziny ablak van a sövény-falon át, egyik utcára, másik udvarra — ha utcának és udvarnak nevezhetni a ház előtti gyöpes és bozotos térhelyet; — az utcára szolgáló ablak ronggyal levén bedugva, csak a másikon világita be a nap. A ház végében néhány letördelt galyu szilvafa áll, mutatva, hogy egykor gyümölcsös kert lehetett, de most a fának nagyobb része le van vágva, mint töveik mutatják.

A konyhaajtón fakilincs van, és semmi zár, mivel benn nem találtatik elrabolni való. Az ajtó megett egy füstös létra van, melyen a pallásra mehetni. A füstös és régtől fogva, hihető, nem meszelt konyhafalon, néhány tál, fődő, csésze, serpenyő, lábos s több ilyenféle eszköz függ.

A szobaajtó hasodásai posztószéllal és papirossal vannak bedugdosva. Az ajtón belépve jobbról kimenete, inkább kályha; ezt lóczák helyett sárpadka veszi körül, melyen egy sápadt, de egyébként szép ábrázatu gyermek ül félmeztelen, ez négy éves lehetett ekkor. A szoba közepén egy másik egészen meztelen, egyébiránt ép és egészséges szép gyermek csuszkál, ki mintegy másfél éves lehetett. Ugyanazon jobb oldalon előbbre

áll a nyoszolya, melyben a szalmát betakaró vastag lepedőn kívül semmi ágynemű sincs. De igazabban szólva a nyoszolya nem áll, hanem kétfelül a szoba sővényfalai, más két felől egyéb támaszok, czövekek, duczok, kis székek stb. tartják fenn, különben össze-rogyik. A szuette és rothadt ágylábak alatt tégladarakok vannak, egy vagy több, mint a rövidebbre vagy hosszabbra elporhadt ágyláb kívánja. — Az ágyon egy elsovadt női alak, a legelhagyatottabb állapotban szenvedőleg fekszik.

Nem tűnhetett mindjárt szembe egy a kuczkóban részint ülő, részint fekvő nyomorék gyermek mintegy kilencz éves; e csudaszülemény pedig csak egy morzsányi, feje ellenben aránylag rémitő nagyságu vala. E nyomorék nem állhatott lábain, örökké feküdni vagy ülnie kellett. Szegény teremtmény mért születék ő, könyező anyjának oly sok keserőséget okozandó?! —

Másik felől a szobaaajtó mögött egy láda, vagy inkább szekrény áll, melyben eleségek vala egyébkor, de most már üres. Előbb a két ablak közti szögletben kőporral fehérre sikárolt asztal; mellette lóczák földbe vert czövekekre szegezve. A két ablak fölött fogasok, melyeken korsók függenek, és virágos cseréptányérok vannak. A szoba pallóját fiók-gerendáival egy tetemes mester-gerenda tartja fenn, mely az ily falusi szegény emberek rakhelyéül szolgál; oda tesznek föl mindent, mit a kíváncsi gyermekek elől biztosságban lenni óhajtanak. Az ily mester-gerendán van közönségesen a falusi alsorsu emberek szükséges könyvtára: mint p. u.: „Makula nélkül való tükör“, „Rózsáskert“, „Mennybe vezető lajtorja“, „Szentek élete“, „Stilfrid és Brunsvik“, „Argirus históriája“; egyik vagy másik tetemesebb könyv levelei közé a „Hét mennyei zár“, „Mária álma“, „Szegedi vagy győri kalendáriom“ s több ilyenfélék. — Nehány kép is függ a falon, részint oda szegezve, részint oda ragasztva, mint: „Magdolna“ pongyola öltözetében, s szétbomlott hajjal, „József“, kezében fehér lilomot tartva; „Florián“, rócskájával a lángokat öntözve sat. Mindezen házi butor és könyvek a kaliba előbbi tulajdonosáról maradtak itt, bizonyos okból meghagyatva és kiméltetve. A gerendára rakott könyvek közt azonban olyanok is valának szemlélhetők, melyek azt bizonyí-

ták hogy mostani tulajdonosa, a nyomoru állapotban levő asszony nem ily körülmények közt született, s egykor szebb napokat látott. A könyvek czime, ha emlékezetem nem csal: „Isten imádása“ Bilkei Pap Ferencztől; a másiké: „Az uj Heloiz“ János Jakabtól; ez igen megviselt, és elrongyolott állapotban. — Ezek mondom azt bizonyítják, hogy e család valaha jobb sorsban is részesült.

Hét hónapja már, hogy azon asszony, kit föllebb a megtámasztott ágyon feküdni láttunk, beteg. Annak, pedig, hogy csalódása miatt bújában sorvad, hét eszten-deje. Csak maga a búgond képes még az erősebb embe-reket is földhez sujtani, ha meg nem szünik, annál inkább ha még betegség, szükség, s főleg éhség járul hozzá. De ez nem vala elég, a kegyetlen choleraanak kelle még hozzá járulnia! Férje nincs többé, gyermekei kicsinyek, és magokkal jót tehetlenek. Szolgálója megijedvén a nyavalától, elhagyá. A családanya — nevezzük őt csak így addig, míg nevét vagy férje nevét majd alább meg-tudandjuk — lábait már a görcs összehuzá. Megfordul a szalmán rettenetes erőtetéssel, magához híja kis fiát, kit a padkán sápadtan ülni láttunk; a kuczkóban fekvő nyomorék nem mozdulhatott; a földön csuszkálót a kis fiu erőködéssel anyjához az ágyra fölteszi. A szenvedő most majd az ablakra tekint, hogy nem érkezik e se-gedelem, majd meg a kínosan elveszendő ártatlan ár-vákra tekint. Nem sirt, nem szólt semmit. Ah ő most nem vala képes sirni! Ezen állapotában legkisebb gyermekét karjai közé szoritva, vagy nem is szoritva, — mert nem vala annyi ereje, hogy az érzékeny édes anyai szívnek jelét adhatta volna — hanem mellére hajtva, a másik kettőt repedező szívvel fájlalva várta valamely segedelem érkezését, vagy a hosszas szenvedéshez járult kegyetlen cholera kínai közti örökre el-szenderedését.

A látvány szívszakgató vala. Egy édes anyát, egy önvétke nélkül oly soká szenvedő édes anyát, pusztá szalmán éhségtől és fájdalomtól elsorvadtan feküdni látni, szeretett gyermekeit kínos árvaságra jutni s te-hetlenségök miatt mintegy bizonyosan elveszni szem-lélni, borzasztó jelenet. Mit érzett ekkor az anya, kép-zelni lehet, de leírni nem.

Csodálkoznak talán némely olvasók azon, hogy e családjában mellett egy istenadta teremtés sem gyámkodik, s óhajtják tudni okát?

Ha a természet velünk játékát, vagy isten tudja mijét üzi, nem tehetünk róla; azt mint megmásolhatlant túrnunk kell, mit az erősebb lelkűek túrnak is, de az említett nyomoréknak atyja nem tűré, hanem agyonlövés magát. A szegény férj és atya több évig rejtegeté kebelében azon bánkódását és fájdalmát, hogy miért van ő neki oly csodás és nyomorék nemzedéke, végre elhatározá magát arra, hogy a szegényt tovább nem tűri. Nem tekintvén a szegény árvákat, nem gondolá az őt forrón szerető feleség és gyermekei édes anyjának jövő sorsát, erkölcsi erőtlenségében egy éjjel véget vete szerencsétlen életének. Mennyi rossz következék ebből, mennyi könnyet folyata ez a búsongó özvegy szemeiből!

Miért vala e családjában ennyire elhagyatva, talán most már gyanítják az olvasók, de ne gyanítsanak semmit, hanem tudják bizonyossággal, a következőkből. Először, mivel neki nyomorék gyermeke születék, ugyan is azt állíták társnői, hogy oly asszonynak, kit az Isten ily csodaszülöttel megbüntetni méltónak tartott, igen nagy bűnösnek kell lennie, következőleg véték leendene vele társalkodni, s még csak háztájára is menni. Másodszor, mivel nem az ő templomukba járt hova férje, hanem más faluba; innét őt mint hitetlent s eretneket megvetni isten előtt kedves dolognak tarták; ellenben vele jót tenni bűnnek tartaték. Harmadszor, mivel férje agyonlövés magát; s minthogy az szokás szerint, nem a köztemetőbe, s nem oly szer-tartással temetteték el mint mások, azon hiedelemből, hogy arra nem méltó: a szerencsétlen özvegyet sem tartották arra méltónak, hogy lakába menjenek. Negyedszer, mivel gyermeke férje halála után számításuk szerint későre születék. Ezeken kívül még több okaik is valának arra, hogy az özvegy családjában iránt rész-vétlenséggel sőt megvetéssel viseltetnének. Szegény gyámoltalan nő, neki azért kelle szenvednie, hogy a természet is már megbünteté; hogy férje kicsinylelkű vala, hogy eldödei eszesebbek voltak mint sok milliók, a javitást átláthatni s követni. Mily szomorú és bor-

zadalmas, hogy ezen esetek minden viszonyban és helyzetben oly gyakoriak! hogy többnyire a már a nélkül is szenvedő kénytelen bűnhődni! — —

Tedd magad szép olvasónő ez özvegy helyzetébe, s képzeld mit kellett szenvednie, mily kínokat kelle kiállania! — Ha tulajdon gyermeked nincs, ha oly szerencsés nem vagy, hogy egy kedves fiu édes anyjának nevezhetett volna, ha anyai szived sohasem olvadozhatott öledbe simuló tengyermeked dadogására, vagy ha magadéit napszámos dajkákhöz, s nevelő nevet viselőkhöz bérbe adád, kérj a szomszédoktól kölcsön — ha vannak oly szivtelenek kik átengedik — vagy az utcán szédelgő nyomorultakból vezess be magadhoz hármat; éheztesd őket legalább két nap, hogy sirjanak; aztán takaríts el házadtól minden élelmet, hogy reményed se lehessen a siróknak adhatni; most hányd ki nyoszolódból a selyemmel vagy finom gyolcscsal borított pelyhet, s feküdjél a puszta szalmára; de ha más bajod nincs, legalább éheztesd ki magad annyira, hogy ne legyen elég erőd a gyermekeket hozzád szoríthatni; küldd el férjedet, küldj el minden cselédet a háztól, aztán jajgass mintha valósággal szenvednél, így talán fogod egy kis részben képzelhetni, mit szenvedett ez a szegény családanya.

Nem nagy örömét lelé Tordai abban, hogy egyik fogadóból a másikba hirtelen átröpíttethetik az utas, ő inkább az országunon kívül hegyen-völgyön keresztül kasul szeretett csatangolni. Főkép oly kocsin utazást, melyet szabadságán kellett volna megvásárolnia épen nem szenvedhetett, tehát mint főlebb látták az olvasók, a barkós urak kocsijáról leszállva gyalog ballaga.

Szép őszi hideg regg vala, midőn ő a kocsiról leszállva hátra maradt. Csak kevés ideig halada az országunon, azonnal mellékre tére ki. Felhőtlen derült vala az ég, mint a tiszta lelkiismeretű Tordai lelke, midőn az elvesztett kedveseket pillanatokra feledé. A nap dicsően tünt fel a láthatáron indulásakor, s most már magasabbra emelkedvén föl, melegtől a dérlepte fehér rétek és völgyek gőzölni kezének. Az összegomolyodott gőztömegek felhökké nevekedve a hegyek oldalaira, azután

lassankint tetőire húzódtak, hogy onnét annál könnyebben emelkedhessenek föl világukba. Az ifjút e látvány inkább gyönyörködteté mint a pompás fogadók, s a benne mozgó majomképek: tehát a hegyre siette föl. A vörös torony templomával együtt s a falu egészen szeme előtt vannak, lemegy.

Midőn a családaya főlebb leirt szomorú, de nem csak szomorú, hanem rettentően kínzó helyzetében hasztalanul tekintete az ablakra, hogy küld e a kínait és gyötrelmeit látó isten valahonnét segílyt; hogy érkezik e valamely rokon lélek, vagy jótékony embertárs; midőn a tehetlen árvák, részint anyjuk kínait látva, részint éhségtől gyötörtetve sirni kezdenek, s midőn a kegyetlen görcs még inkább özszerántja tagjait: e rettenetes szivszorongásaiban rémitő hangon jajdula el: „Ah oda vagyok! igazságos isten ne hagyd elveszni az árvákat“ — kiálta akadozva. Éppen a kaliba előtt álla Tordai, s a körülfekvő hegyeket és szűk de kellemes völgyet szemléli. A segedelemre kész ifju inkább repült mint ment be, a kinhangokat hallván. Mint főlebb látták az olvasók, hogy az ágyon egy durva lepedőn kívül semmisem vala, az ifju köpönyegét terité a szenvedőre, és addig is mig tüzet rakhata s történhető esetre — ha őt is az uton cholera érné utol — magával vitt gyógyfűvekből levest készíthetne: erősítve hevítő csöppekből ada be neki, mit szintén gondosságból magával szokott hordozni.

Tordai, a jótékony angyalkint megjelenő ifju éppen jókor jöve. Kevés idő múlva családanyánk a cholérából kiépült, de egyéb betegségéből is kezde lábadozni; istenben helyezett bizodalma nem lön sükeretlen. Ha valamely kislelkű embernek kell vala ama szenvedési sulyt viselnie, mely e nő vállait nyomá: leroskadott volna alatta, de ez remélt, mind végig remélt, s reménye valósult.

Mi leheté azon varázserő, mely e családanyát ily helyzetben csüggedni nem engedé? kérdi majd talán valamelyik olvasónő, ki ily példa nélküli türelmet meg szeretne tanulni. — Csak egy kis csekélység; kevés szóval elmondhatni: tiszta lelkismeret és erkölcsi erő. Arra az igaz szeretném megtanítani a kíváncsi olvasónőt: mi az a tiszta lelkismeret és erkölcsi erő, de itt a hely szüke nem engedi. Egyébiránt kinek szive olyan, hogy azt érezni nem

képes, esze pedig oly szűk korlátok közé van szorítva, hogy erről fogalma sincs: azt tanítani majd sikeretlen s haszontalan: az ellenkezőnek pedig nincs vagy legalább nem igen van tanításra szüksége.

Messziről jött Tordai Endre, egészen a tiszamelléki vidékről. Miért szándékozott oda messze Pozsonyba, holt minden honi akadémiát közelebb ért volna, nem tudhatni. Hihető azért távozik az egyébkor kedves vidékről oly messze, hogy azt nem látva, könnyebben feledhesse keserveit.

Atyja K* uraság gazdatiszte lévén, most nincs többé; az édesanya, ki őt, az egyetlen kedves fiut oly hévvel szorítá örömtől dagadó melléhez, valahányszor szünidőre a szeretettek karjai közé tért vala, megszűnt őt szeretni, s annak szíve sem dobog többé, ki neki mindeneknél drágább vala, kihez szerelemlánczok köték; tehát a vidéktől, hol mindenét veszté, messze távozott.

Fekvő vagyonuk nem vala, az ingók árverés utján pénzzé tétettek.

— Ezen tőkének kamatát uram öcsém esztendőnkint meg fogja kapni — mond az árvák atyja, a bejött összeget kiterítvén maga elébe — a tőke pedig az árvák pénztárába tétetik, s aztán biztos helyre kamatra adatik, hol mindaddig marad, míg uram öcsém a törvényes időt elérendette.

— Hallja kegyed édes árvák atyja — mond Tordai Endre — én az igaz még ifju vagyok, nem töltöttem be a huszonnégyszáz évet, de azért azt tartom, hogy az én tulajdonom, az én pénzem legbiztosabb helyen lesz magamnál; én tehát nem akarom az árvák cassájába letenni, hanem kezemhez veszem. Mi képtelenség előre azt határozni meg, hogy az ifjunak esze huszonnégyszáz éves korában jó meg, hogy csak akkor adhatni kezébe tulajdonát? Némely ifju tizennyolcz éves korában eszesebb, mint egy másik harmincz-harminczöt, sőt negyven éves férfiú, mit a tapasztalás igen is gyakran bizonyít, mi természetlen szokás akadályozza tehát őt vagyonával mindjárt élni? Életem csakugyan drágább kincs-e lelketlen hitvány ércznél, és mégis azt szülőim — béke hamvaiknak — rám merték bizoni, midőn karjaik közül az ezer meg ezer veszedelemmel kínálkozó világpiaczra kibocsátottak, nem adtak mellém fölügyázót.

— Az nem lehet — felel Kapzsi Judás ur, így nevezetik az árvák atyja, ki most a lelkes ifju szavaira egy kissé megszeppent, hogy a pénz nem kerül kezébe, — mert régi törvényes szokásnál és keresztényi kötelességnél fogva tartozom én, mint a mostankori árvák atyja, ily árvákra s pénzükre gondot viselni. Mit gondol uram öcsém! hiszen ha e négy ezer forintnyi kis csekély tőkét tetszése szerint kezéhez vehetné is, s ha én magam kínálnám is vele; még akkor is önként meg kellene engem, vagy más hozzám hasonló éltes uri embert kérnie, hogy a pénzt bátorságos helyen kamatoztassuk. mig majd szüksége leend reá.

— Köszönöm édes Kapzsi uram a kegyed szives gondoskodását — felel Tordai — de én pénzemet csak kezemhez veszem, majd vigyázok én rá, majd rendelkezem én vele tulajdon belátásom szerint. Vannak elegenden oly árvák, kik — szomorú említeni is — nem képesek magok hasznát átlátni, viseljük kegyetek az ilyeneknek gondját. Nekem adott az isten józan ész, mely mindenkor meg fogja sugni mitevő legyek. Egyébiránt számtalan példák szomorúan bizonyítják, hogy nagy ügygyel bajjal juthatni ily árvák pénzeihez. Sőt hányszor történt meg, hogy a szegény árvák sohasem kapták meg pénzüket, s mig az iparkodó szülőknek verejtékkel keresett hagyományukat idegen rablók költögeték, s érdemetlen kezek fecsérlék: a szegény árvák, kiket a pénz törvényesen és lelkiismeretesen illet vala, nyomorogtak és éheztek; én tehát pénzemet nem hagyom, nem kockáztatom, nem engedem más kézre jutni. Ha épen az bántja kegyedet, hogy legyen alkalma keresztény kötelességet gyakorolni, ne vesződjék a pénzzel, mint hitvány lelketlen érczcel, hanem viselje kegyed magának az árvának gondját; ez sokkal szentebb keresztényi kötelesség leend.

A dolog felsőbb helyre vitetett, s Tordai minden ipara okoskodása, s erőködése mellett is csak annyit tud a kieszközölni, mert Kapzsi Judás ur derekasan védette jogát a keresztényi kötelesség gyakoroltatásához, hogy tőkéjének egy negyed része, azaz ezer forint adatik kezébe, a többit az árvák atyja igen biztos helyre tevő le?!

Midőn Tordai a pusztá fogadó ajtajában állva, a barkós urak egyikétől megszólítaték, ezer forint vala zsebében.

Ezt senki sem gyanítá, következésképp a barkósok sem; mert ha tudták volna, talán — — — ej semmitsem csínáltak volna neki.

Némely hitetlenek sem ördögöt nem hisznek, sem angyalról nem akarnak tudni, de nem hibáznak-e? Valjon nem volt e Tordai az elhagyatott család szabadítója s őrangyala? Nem hozta e ő a már szinte meghalt családayát életre vissza? az árván maradvá bizonyosan elveszendött nyomorú gyermekeket nem ő ragadta e ki a rettenetes halál tágas torkából?

Tordai t. i. számot vete magával, hogy mit tenne ő, ha minden igyekezete mellett sem kaphatott volna tökéleéből? ő képzelé s elhité magával, hogy semmit sem kapott, a nála levő ezer forintot úgy tekinté, mint az elhagyatott család tulajdonát. Ez megerőltetésébe került, mert jól tudják — föl akarom tenni az olvasókról hogy tudják — az olvasók, mily nehezen válhatni meg oly tulajdöntól, melyre kinek kinek nagy szüksége van. Az önhaszon, jog és erény szörnyüleg küzdének belsőjében.

— Inkább kötelelességed magad hasznát előmozdítani — ezt susogá fülébe szüntelen az önhaszon; — a természeti törvény parancsolja a beléd öntött hatalmas ösztön által, hogy tulajdon egészségedre ügyelj, magadnak minél jobb létet alkoss, minél több kényelmeket teremts. Ki tudja nem maga pazarolta-e el e nyomoru család tulajdon vagyonát, valjon nem maga-e oka szerencsétlen helyzetének? s rajta segítve nem erősítéd e meg talán hibás életmódú tervében, s nem buzdítod e még inkább elromlásra? Mi közöd neked ahhoz hogyan él más, csak neked legyen miből élned; gondoskodjék kiki magáról, te is csak magadról. Ha pénzedet neki adnád s te e vidéken szülők nélkül ismeretlen emberek közt szerencsétlenül járhatnál, s talán megbetegedve elerőtelenednél, mily nagyot vétenél a természet törvénye ellen, mely arra ösztönöz, hogy testedet épségben tartsd fen, hogy mindent éldelj mi annak kedves. Hiszen ép test nélkül azt sem gyakorolhatod, a mi még tulajdon élted fentartásán kívül, valami jónak tartatik, ha csakugyan lehet még valami jó ezen kívül. Te magadban vagy egy világ, több kisebb világokat alkotó erő lakik benned; minden mit körültes látsz, tulajdon hasznodra fordítanod, céljaid elérésére használni, alkalmazni az ész parancsolja.

Mily kába volnál, ha azt magadtól elvetnéd, mit a sors kezébe játszott.

— Nem te okoztad ezen szerencsétlen család nyomorúságát — súgá a jog, — tehát nem is tartozol rajta segíteni. Ó nem adott neked kölcsön, mit tartozol tehát neki visszaadni? Semmit. Ha te rajta nem segítesz, nem teszesz semmi rosszat, te nem vagy rossz, nem vagy jogtalan. Akadályoztad-e őt azoknak megszerzésében, mik e szerencsétlen helyzetbe eséstől megóvhatták volna? Nem akadályoztad. Te nem tettél neki kárt, valamint másnak sem, tehát nem vagy köteles rajta segíteni, nem tartozol a kárt megtéríteni. Bár mint nyomorogjon ő, bár mennyit szenvedjen, te nem vagy annak oka, a te lelkiismereted tiszta, mert nem tettél oly valamit a család ellen, mit magad nem kívánnál, hogy az ellened tegyen. Mily jól érezné magát, az egész emberi társaság, ha annak egyik tagja sem követne el a másik ellen jogtalanságot, ha egyik sem akadályozná embertársát hatáskörében, mint te e szerencsétlen családot nem akadályoztad! Mily öröm volna élni akkor, midőn senki sem vágynék embertársa vagyona s pénze után, mint te nem vágysz sem ezen szerencsétlen, sem más szerencsés ember vagyona után. Ha mindenki úgy tenne mint te, nem volna akkor csaló, hanem mindenki biztos lehetne annak tulajdon hasznára fordíthatásáról mit maga keres; nem rabolná senki, úgy mint te nem bántod senkiét. Mily egészen más alakba öltöznék a föld színe, ha mindenki oly jogos volna mint te, hogy embertársát semminemű foglalatosságában nem hátráltatná, a mint nem hátráltatod, nem akadályoztatod te. Nem vagy te rossz vagy gonosz; bár csak minden ember olyan volna. — Nem tartozol te azon pénzt, mely nálad van e családnak adni. Igen czélszerű, sőt szükséges az embernek minél inkább iparkodnia; takarítania, hogy majd egykor, ha talán már nem kerehet, azt a mit keresett és összegyűjtött elővehesse; mert nincs szabadságában másokéra számolni, még tehetlen korában sem szabad mások keresményét költenie. Tehát takarítsd meg a mid van, hogy másoknak terhére ne légy, mert vétek mások keresményéből élned, főképp ha arra maguknak is szükségük van.

— Te józan észszel és ép testtel bírván gazdagabb

vagy sok millió embernél — szól végre az erény, — miért nem adnád tehát e hitvány pénzt egy szegény szerencsétlen család fölségelésére? Megmenthetsz talán vele a haláltól négy embert, pedig négy ember élete csak többet ér e hitvány pénznél. Nem tartozol vele az igaz, de hát ugyan micsoda ember vagy, ha csak azt teszed mivel tartozol? Légy olyan, hogy másoktól, a körülted zsbongó tömérdek sokaságról ezt mondhasd: ezek nem olyanok mint én; én többet tettem mint a mivel tartoztam; én azt tevém mit tennem semmi törvény nem parancsolható! Igyekezzél az istenhez hasonlítani, ki téged teremtve, s neked oly sok boldog órát alkotva többet tett, mint a mivel tartozott; mert ő téged más állattá, vagy épen növénynyé is teremthetett volna, mely lényegben vagy alakban nem éreztél volna oly édes és annyi gyönyört. De a te tulajdon magad boldogságára és gyönyöreidre emlékeztetlek; tudsz e számítani? vajjon honnét érzed majd nagyobb boldogságot és gyönyört ha a pénzt zsebedben megtartod, vagy ha e szerencsétlen emberlények fölségelésére fordítod? Próbáld meg ez utolsót; add oda pénzedet a szegény szenvedőnek, s valld meg azután mit éreztél; valld meg igazán, e mostani gyönyörérzeted nagyobb-e midőn a pénz még zsebedben van, vagy pedig az fog nagyobb lenni, melyet majd akkor érzenesz, midőn pénzedet már oda adandottad? Hagyj engem hazugságban, s legyen elvesztve minden hitelem előtted, vess meg, és üzz el magadtól, mint hitszegőt és csalárd ámitót, ne tégy ösvényemen soha egy lépést, ha az odaadandott pénzeddeli jótétemény nem fog nagyobb gyönyört okozni, mint a még zsebedben lévő pénz maga. — Szabadságot adok neked engem letipornod, mindent, mi most a jobb érzésűek előtt még szentnek tartatik, megvetned, ha bennem megcsalódandottál. Ah fiu, be édes, be kimondhatatlan édes és dicső érzet másokat s minél többeket boldogítva, a szenvedők könyeit fölszáritva, szóval jótévéleg hatva az emberi sokaságon felül emelkedni! Mi rázkódtatja meg inkább az ember lelkét, mint egy férfinak nemzeteket boldogító tettei! Mi által hasonlít s emelkedik föl ember istenhez, ha az által nem, hogy minél többeket boldogít. Kérdezd meg Franklint vagy Washington, hogy ha valaki minden

pénzt, mely az emberek közt forgásban van, elébe öszszehalmozná, s azt mondaná: ez mind a tied, de a te egész valód enyém legyen érte; hiszed-e hogy megcsérelné, ha fölteszem, tehetségében állana? Sohasem. Az ő tettei által érlelt gyümölcs édesebb, mint leírni lehet, az ő érzése világokkal ér föl; csak istenrokon képes oly édeset érezni, milyen az én gyümölcsöm ize.

Az erény győzött.

— Fogadd el te szegény asszony e kis somma pénzt — így szólítá őt meg a nemeslelkű ifju, miután a szerencsétlen özvegy sokáig nyomott ágyát elhagyhatá s ereje vissza kezde jöni, mert mindaddig nála maradt Tordai — az isten küldi ezt általam fölseggélsedre jutalmul, hogy az erény ösvényén még legnagyobb nyomoruságodban is álhatatosan megmaradál. Az összeg nem sok, csak annyi, hogy némely ember egyetlen egy jó estét sem tudna vele magának teremteni, de olyan sorsu embereket, milyen ime te is vagy, egész életükre boldoggá tehet. Ha kebledben csak kis alapja van is a boldogságnak — mert kebledben kell azt leginkább keresned, s tiszta lelkiismeretedben áll — s ha iparkodó, munkás és takarékos leszel, egész életedre megvetheted vele szerencséd alapját. —

Mig a csodálkozó asszony a vélt, sőt nem vélt, hanem valóságos angyal lábaihoz borulva köszönetét akará rebegni, s bámulatából föleszmélkedék: addig az ifju eltűnt.

Sokszor volt ő már boldog, p. o. valahányszor tanulótársai közt legjelesebb ifjunak nyilván megismertették, valahányszor szünidőre haza menvén az édes anyai kebelre borulhatott, s a forrón szeretett és óhajtott lánykától ölelteték, de oly végetlenül, oly igen nagyon boldog soha sem vala még mint most, midőn azt érzé, hogy ő négy ember életét tartá meg, sőt hihetőleg őket boldogokká is tevé.

Kiérve a hegyekre, hálát ada az istennek, hogy neki egy elveszendő család megtartására alkalmat, elég erőt és tehetséget ada.

„Istenem! tégy sok embert ily boldoggá, mint a milyen boldog én vagyok most — így sóhajta Tordai. — Mily kevésbe kerül az embernek gyakran kimondhatlanul boldoggá lehetni, ismertesd meg minden emberrel,

annak könnyű módját. Adj világos ész minden ember-társomnak, hogy vagyónát okosan használva, mind maga boldog lehessen, mind pedig másokat is boldogithasson. Tudom, hogy mindegy neked, akár letérdelek is, akár fenállva maradok, akár összeteszem kezeimet, akár mozog szájam, akár nem; te változhatlan vagy, s azért, hogy a végetlen nagy természetben e parányi részek ajkaim mozognak, hogy kezeim összetéve fölfelé emeltetnek, s hogy szájamon a nagy mindenség öszhangzatában föl sem tűnő s azonnal el is enyésző némely hangok jönnek ki, azért mondom te meg nem változol, te sem jobb, sem egyéb nem vagy, nem leszel, hanem csak az a mi valál és vagy: de jól esik nekem mégis szívem érzeményeit küljelekkel bizonyítanom. Ah istennő dicső erény, nem csaltál engem meg, nem csalsz te meg senkit, ki téged követ. Jelenj meg előttem most, hadd esküdjem neked, hogy örökké követendlek, s ösvényedről soha le nem lépek.“

III.

Midőn Tordai az erény győzedelmét ünnepelé, s térdre hulva ada hálát istenének, hogy őt oly végetlenül boldoggá tévé, két ifju ember megy el mellette, kik kocsijokról leszállva kíváncsilag egy kissé gyalognak, hogy a sok ülésben elzsibbadt lábaikat fölelevenítsék; ez alatt a kosi majd megelőzé, majd megköveti őket. Tordait meglátják, ki mélyen vala érzelmeibe merülve, nem tudhatni, hogy észrevette-e az utasokat. Az ifjak együtt végezék iskoláikat, együtt társalkodnak, sőt valamenynyire barátkoznak is; ugyanazon multságokban vesznek részt; idejükre nézve szinte egykoruak, de egészen különbözőleg vélekednek, gondolkodásmódjuk egymáséval ellenkezik.

— Nem volna kedved ugy tenni, mint az az ember amott — kérdé Hollaky csúfolódólag társát, mert így nevezteték az egyik, egy hórihorgas — ugy hiszem egy szép lány előtt csak letérdelnél ha — — —

— Vagy, vagy sem — felel Miskei, nevezük így a másikat — én nem igen koptatom ilyekben térdemet,

hanem ha kényszerítettém. Egyébiránt mi csufolandót találsz te abban, habár az iskolákat elvégezted is, midőn valaki szentebb érzéseit így önti ki? Azt mondád, hogy egy szép leány előtt letérdelnél. Igen, de azelőtt is igen, sőt még inkább, ki egy leányt oly széppé tud teremteni, hogy engem megbájolhat, s hogy oly kecskekkel bir, melyek engem elragadtatva térdre ejthetnek.

— Te mindjárt oly komolyan veszed a dolgot — mond a másik — jer ülünk fel, mert te itt a fák árnyai-ban majd szokásod szerint nagyon is elandalognál.

Felülve a kocsira egy ideig hallgattak, de Miskei kedvencz húrja meg vala pendülve tovább is hangoztatá azt.

— Megvallom barátom — mond Miskei — hogy valami édes kimondhatatlanul édes érzet ömlött el lelke-men, midőn a mult tavasszal egy korán reggel sétálni indulván, történetesen egy nyitott templomba tekintve, ott egy szép leányt térdelni láttam. Senki sem volt még a templomban csak ő maga, én lábhegyen mentem közelebb hozzá, hogy ájtatosságában meg ne zavarjam. Szivből ömlött imádsága, mivel néha-néha könyeket törölgete arczairól le. Ezt látva magam is ájtatosságra buzdultam. Nem készültem szent foglalatosságokhoz, s még is oly tiszta érzésekre olvadoztam, hogy szemeimből könyek gördültek le. Oly nagyra vagy tudományoddal, oly fenten beszélsz arról, hogy iskoláidat mily dicsegetesen végezed; fölvilágosodásról beszélsz, nagy miveltségedet emlegeted, magyarázd meg tehát kérlek, honnét és mért van az, hogy azon könyező leányka engem is könyekre fakasztott?

— Barátom azért s onnét van az — felel Hollaky nagy okosan — mivel érzékeny szivü vagy. Éppen ugy van ezzel is a dolog mint a hanggal; a hang is fakaszt könyeket, nem ugy van-e? Ha barna hangászaink valamely szivreható bús magyart húznak, nem úgy érzed-e mintha mindjárt könyezned kellene? hm? — — —

— Nem arra felelsz mire kellene — mond Miskei — azt kérdezem én: miért érzékeny a sziv? mért van ugy alkotva, hogy egy tolem tova térdelő leány könyei — melyek tulajdonképen csak látérzékeimre hatnak — azt megindítsák, lágyulásra birják? milyen összekötésben van a sziv a szemekkel vagy könyekkel? s mi-

csoda nyomorult sőt semmi okadás ez: „épen úgy van ezzel is a dolog mint a hanggal?“ A hang füleimet érinti és mégis könyezek; hogyan megy a hang a füleken át a szívig, és hogyan minő csatornán megy a szíven át a szemekig, hogy onnan könyeket sajtol ki? ezt szeretném én tudni, ezt magyarázd meg nekem. Miért nem vallod meg őszintén hogy nem tudod? Sokat, ah mennyit tanulunk mi bajtárs, és még is semmit sem tudunk, vagy igen keveset. Egyébiránt nem is azért tanulunk mi, hogy tudjunk, hanem hogy a megszokott nyomon járjunk, a bevégzett évek után egy papirosdarabot kapunk bizonyosságul, hogy annál fogva valamely hivatalocskára tehessünk szert. A tudomány lelke maga közülünk igen kevés ifjut buzdit; kenyér és rang vagy picziny tekintetecske a tengely, a körül forog minden.

— Igen, de ha egyszer az ifju kitanulta iskoláit — közbe szól a másik — csak kell valami rangjának vagy tekintetének lennie; ő csak nem eshetik vissza a parasztok categoriájába. Nem lehet mindegyik pap is, hanem leteszi vagy a censurát vagy a rigorosumot, s aztán mégis csak tudja az ember, hogy ő kicsoda; az az, hogy ő characterben levő, vagy is becsületes ember.

— Vigyázz jobban szavaidra ha beszélsz — válaszola neki némi — de méltó — boszankodással Miskei; — a censura és rigorosum, vagy pörészet és gyógyászat nem képesek az embernek becsületet és characteret adni; e két kincs az ember belsejében van, ha van, a kiében nincs, ha tizszer ad is censurát, s ha huszszor teszi is le a rigorosumot, becsületet és characteret neki nem ad. De félig meddig menthető hibád, mert a characteret rang helyett vevéd nemde? A becsületességről csak azt mondom, e szót használva ne indulj az ostobák után, kik midőn czifra vagy finom és divatos ruhájú embereket akarnak értetni a becsületet használják. Az emberi sokaság a ruhában véli a becsületet. Hányszor hallhatni az életben ezeket s ezekhez hasonlókat: „Ebbe a vendéglőbe csak becsületes emberek szoktak járni; oda csak becsületes embereknek engedtetik bemenetet; ez meg ez minden becsületes embernek nyitva áll; az egész társaság igen becsületes emberekből állott stb.“ Itt mindig csak csinos vagy szép

ruhát kell érteni. — Egyébiránt, hogy parasztaink vagy szelidebben jobbágyaink sorába essék, ki azok közül magát kiemelé, nem óhajtható; de a ki igazán kiemelkedik, soha sem fog többé visszaesni. Azonban a posztóruhás nemtelen, ki tiz tizenkét év alatt egy idegen nyelvet félig meddig megtanul, oly nagyon föl van-e a parasztok közül s fölfelé emelkedve? Mi nagy közt látsz egy kék vagy fekete posztó ruhájú, és egy szürdölmányos vagy ködmenes ember között? Mind a kettő tanult egy nyelvet, a posztóruhás latint, a ködmenes pedig tótot vagy oláht; s e ködmenes még a mellett a földet is művelte, a posztóruhás pedig nem tón azalatt semmit. Mi különbség van mondom a kettő között ruhájokon kívül? Öltöztess ha tetszik a parasztot a másíknak posztóruhájába, s megfordítva az urfit amannak ködmenébe, látni fogod a különbséget: azaz inkább semmi különbséget sem látsz az egy-két percnyi időre urrá leendett parasztnak sovány, és naptól süttött barna ábrázatán, és hosszú bozontos haján kívül. — Azonban van mégis valami különbség köztük, t. i. az, hogy a paraszt nem szégyenli a munkát s belőle becsületesen el tud élni; amaz pedig szégyenli, következőleg csavarogva nyomorog és henyél, míg valami kis hivatalocska megörvendezteti. Még egyszer kérdem, mi rendkívüli különbséget képzelsz te — mondom képzelsz — egy ködmenes paraszt és egy posztóruhás urfi közt? (Engedelmet vagyok itt kénytelen a szemérmes olvasónőktől kérni, — hogy Miskeinek oly leplezetlen beszédet kellend felhoznom alább, de azt nem szabad megváltoztatnom, ne szégyeneljék kegyetek magokat, hiszen igen természetes dolog, születésünkkor mindekkel köz; egyébiránt kinek ártatlan arcza, minden legkissebbé is illetlen kitételre elpirul, ne sajnáljon a következő sorokon átsikamlani.) Vetkőztess le egy parasztot s egy iskolás urfit anyaszült meztelenre, mert midőn emberről van szó, s kell itéletet mondani nem pedig ruháról, akkor ez elhányandó, és úgy határozd meg mi különbség van a kettő között. Bizonyosan azt kell mondanod, hogy semmi lényeges különbséget nem veszsz észre; mert egyiknek testalkotása olyan mint a másiké; egyiknek is fölfelé van a feje másíknak is; a parasztnak is ábrázata közepén van az orra, az úrfinak

is; mindegyiküknek két szeme, két füle, két keze, két lába van; a paraszt is tudójébe szíja a léget, az urfi is; egyiknek is piros vére van, a másiknak is sat.; nem látsz tehát köztük semmi lényeges különbséget.“

„Te ismét nagyon bele merültél, — szakasztá félbe Hollaky — veled nem is beszélhetni a változatos külsőségekről, ezer meg ezer apró különbségekről; te mindég azt a néhány általános jegyét veszed az embernek, de vedd egyéb jegyeit is, és látni fogod, mennyire különbözik egy urfi, ki az iskolákban kimivelé magát, az otthon maradt s nem tanult ködmenes földijétől. Már csak azt veszem hamarjában p. o. mit tudja az a ködmenes, mi az opera, hangverseny, akademia, ouverture, redoute, ballet tánczosnő, román, sat. Én nem paraszt hanem nemes szülöktől származtam, — mint már több ízben hallhatád tőlem, igaz-e? — kiket azonban a mostoha sors arra kárhoztatott, hogy a földet miveljék; de mennyi a különbség köztem s otthon gazdálkodó testvérem között! Mennyire ügyesítém már én magam, midőn ők durvák s ügyetlenek maradtanak, én már látod soha sem fogok szántani, azt bizonyosan tudom. Értek francziául, tudok egy keveset zongorázni sat. sat. nem akarok dicsekedni, de miveltségem úgy hiszem a középszerüségen sokkal felül van, ha a tudományokat nem számlál — — —“

Midőn ezeket mondja Hollaky, a kerék egy gödörbe zökken s a kocsi eldől, a tengely eltörik, magok azonban nem sérültek meg. Hollaky össze vissza pofozza hirtelen a kocsist, aztán a löcscsel akart neki állni, de Miskei nem engedé. Leczkét azonban olyat halla a kocsis, mely a leghiresebb alföldi zsványnak sem válnék szégyenére.

„Hogy igazán mivelt urfi vagy, — szól neki Miskei latin nyelven, hogy a kocsis előtt megkimélje bajtársát, — bebizonyítod a kocsist pofozva, s neki oly szörnyű leczkét tartva, melynek hallására szinte borzadtam, s minden hajam szála fölállt.“

E kellemetlen helyzetben nem tudának az ifjak magukon hirtelen segíteni, de miután soká töprenkedtenek, hogy mit tévők legyenek, ime egy zsidó érkezik, ki aggodalmukat eloszlatá.

„Nem hittem volna, hogy a zsidók közt is talál

kozzék ily becsületes és jó lelkü ember, — mond Hollaky utitársának, miután Iczig gazda nekik a szomszéd falubeli fogadóba eljuthatni módot s alkalmatosságot szolgáltatván, tőlük eltávozott. — Rendszerint csalók és csak a magok hasznát keresők szoktak a zsidók lenni, de ez derék egy ember; a nélkül hogy kértük volna, önként ajánlá segítségét.“

„Alig hiszem, hogy fölebbi állításodat be tudnád bizonyítani, — mond Miskei — t. i. azt, hogy a zsidók rendszerint csalók szoktak lenni; ez nem egyéb mint veszedelmes előítélet. Ők szegények meg vannak utálva, a polgári társaságban semmi jogokkal nem élhetve, csak türetnek, következőleg életük fentartására kénytelenek néha oly módokhoz folyamodni, melyek csalásra magyaráztathatnak, de éppen nem csalások.“

„De ugyan kérlek — szól Hollaky, — nem csalás az, ha oly sorsot elad, melyet már régen kihuztak?“

„Nem csalás, mondom neked, — felel amaz, — mert szabadságában áll kinek-kinek oly sorsot meg venni vagy nem, s nézze meg előbb mindenki hogy mit vesz. Ha te éppen semmit sem érténél a sorsokhoz, s ha nem tudnál olvasni, a zsidó pedig azt erősitené, hogy a már kihuzott sorsot még csak ezután huzzák, akkor igen, csalás lenne, de különben nem.“

„Kegyed talán egyedül az, ki a zsidóktól meg nem csalatott s őket érdemetlenül pártolja“, — így szólalt meg egy ember, kit utasaink alig látszottak előbb észre venni, s ki a vendégház egyik homályosabb szögletében ülván, előtte szinte üres meszelyes üveg állván, ujaival az asztalon dobolgatólag játszadozott.

Utasaink az idegenre tekintenek, Hollaky azért mivel azt pártján lenni hallá, Miskei pedig ellenkező érdeketből.

Az idegen, tudnillik annyiban vala az ember idegen, hogy az ő két személyből álló társaságukhoz nem tartozék, mondom tehát az idegen mint üléséből ki lehet venni közép nagyságu a negyvent jóval meghaladott idejü férfiúnak látszék. Külseje azt gyanítatá, hogy sokszor meglátogatja a borházakat. Ábrázata vörös, félnyiratu kuszált haju, rövidre nyirbált bajusza, ranczokba szedett homloka, behorpadt orczái, mély gödrei-ből kipislogó szemei, kidülledt ajakai, a kopott öltöny,

a szennyes nyakkendő, nem igen kedves benyomást hagynak magok után.

„Ugy-e igazam van?“ kérdé Hollaky az idegent.

„Tökéletes igaza van kegyednek; — felel a kérdeztet idegen, — a zsidónak természetében van csalni. Kérdezzük meg bár sorra mind azokat, kiknek valaha zsidókkal volt dolguk, mindnyájan azt fogják erősíteni, hogy megsalát'ak általok.“

„Jól beszél kegyed földi“ — mond neki Hollaky.

„Elkorcsult ivadék a mostani magyarok egy része, — folytatja beszédét az idegen, látván hogy az utasoknak egyike az ő véleményében osztozik, — boldog isten, ha Árpád sirjából feltámadna, mit kellene éreznie midőn az elromlott maradékokat a zsidókhöz egy kategoriába lesüllyedve lenni látná. Hiszen vannak már olyak, kik nyilván kimondani nem átalják, hogy a zsidók hozzánk hasonlók, s hogy polgári jogot kellene nekik adni, hogy tulajdont vehetniök mint akármely nemes embernek szabad legyen. No szegény Magyarország és nemzet, akkor jó éjszakát neked. A zsidók fogják neked a törvényeket írni, ők lesznek-e szép földnek urai.“

„Bravo, barátom, kegyed az én emberem“ — mond Hollaky, poharát az idegenre köszöntvén.

Miskei hallgatott. Nem azért mintha az idegennek alaptalan beszédét nem tudta volna vissza torlani, vagy mintha nem méltatta volna arra, hogy vele beszédbe eredjen, hanem mivel tapasztalásból tudá, hogy hasztalan munka s fáradság valakit poharak közt némely igazságok megismerésére birni akarni.

A két rokon gondolkozásu, t. i. Hollaky és az idegen, össze barátkozott. Minthogy Hollaky igen sokat tartott a rangra, kérdi uj barátját, hogy tulajdonképpen kiesoda.

„Nem felelhetek kegyednek röviden, eddigi lefolyt időm s életem sok viszontagságból áll, egyébiránt jelenleg könyviró, nevezetesen költő és kritikus vagyok“ mond az idegen.

„Ugyan kedvesen venném barátom, ha életéből némely töredéket velem közleni méltóztatnék,“ — szóla Hollaky.

Hogy Hollaky üres fő volna, azt nem lehet állítani, ő az ily tanult emberek életrajzát, mindenkor gyönyö-

rüséggel olvasá, s elég biztos tapintása levén az idegent életrajzának elbeszélésére birni. Jó vacsorát parancsola, kettőzve téteté a tele palaczkokat barátja elébe, ennek hatása lön.

Én a mult század végén, az az 1785-ben születtem Lippán, Temesvármegyében a Maros partján. Apám a vidéken gazdag embernek tartaték, de én bizonyossággal nem állithatom, hogy valósággal gazdag volt-e; annyi bizonyos, hogy három faluban, — mennyire emlékezhetem, — a lakosok őt földes uroknak mondák, s e faluk egyikében szép kastélya vala. Ott éltem tizenegy esztendő koromig, majd a kis mezővárosban télen t. i. születésem helyén, majd meg egyik vagy másik jószágon nyáron által váltogatva. Én utolsó gyermekök valék szülőimnek, hanem hármunkon kívül egyéb testvéreink mind elhaltak. Bátyám mint első szülött, kit egyedüli örökössé tenni magában atyám elhatározta, már az én születésemkor huszonkét éves elmúlt, s természetesen iskoláit elvégezte. Egy lány testvérem már akkor felszentelt, esztendő apácza vala. Apám akkor öregecske, de anyám, mint második nője még fiatal asszony levén, sok izetlenségre adott alkalmatosságot. Bár gyermek valék még, de mégis kitudtam annyit, hogy nem legboldogabban éltek együtt, nem vala egyesség köztük. Irántam semmi atyai szeretettel s hajlandósággal nem viseltetett, mintha nem is az ő gyermeke lettem volna. Sőt gyakran oly czimekkel tetézett, főkép midőn boszura vagy haragra gyult, melyeket az emberek nem tulajdon, hanem idegen gyermekeknek szoktak osztogatni. Szóval apám kedvence nem valék, a mi több még anyám is csak mintegy félve s alattomban bizonyitá irántami jobb érzéseit, mivel apám makacs természetű levén nem igen gyöngéden viselteték anyám iránt. Annyi jót tettek velem, hogy a falusi iskolákba eljárattak, már főlebb mondott tizenegy éves koromig, hol olvasni és egy kevésé irni megtanultam; némely jelelit ugyan adtam eleintén elmebeli tehetségemnek, de mivel apám azt bennem megismerni, vagy talán észre venni sem akarta, későbben abba hagytam, s gyakran

iskola helyett a Maros mellett, és benne fürödve töltém az időt, más velem hasonlólag tanulni nem szerető fiukkal. A falusi mester nem vett kérdőre elmaradásomért, mivel tapasztalhatta, hogy apám éppen nem nagy gondot fordít reám; ez időközben az uszást jobban megtanultam mint az írást.

Egy reggel szokatlan hangon szólta meg apám; gyöngédebb érzésekre fakadva adá tudtomra, hogy a kocsi készen vár, s hogy ő engem városi főbb iskolákra küld, hol magamat kimiveljem, és tökéletesítem. Minden jól el van rendelve ugymond, csak üljek kocsira, és semmiről ne aggódjam. Csak ekkor csókolt meg egész életemben, ha csak piczinded koromban nem tevé mire nem eszmélhetek. Én felültem, s a kocsi Váradra hozott. Elvégeztem ott a hat diák iskolát a nélkül hogy csak egyszer vittek volna vacatiora haza. Az ott töltött hat esztendőnek végén egy levelet adnak kezembe, melyet apám küldött, s melyben azt javasolta, hogy Gyöngyösre menjek, és baráttá, az az szerzetessé legyek; igérvén apám, hogy ha e kívánságát teljesítem atyai gondoskodását különösen érezteti velem. Ez ajánlat foganatos lett, mivel egy utasítás vala hozzá mellékelve; melynek tartalma szerint háromszáz forintot vehettem kezemhez X. urtól. Még soha sem volt egyszerre ennyi pénz kezem között. Tizenhét esztendő levén már ekkor, a pénznek ily koru s a jövendőről nem gondolkodó ifjak szokása szerint hamar torkára hágtam; alig maradt annyi, mennyivel Gyöngyösre elmehettem, hol csakugyan a szerzetbe álltam. Előljárom igen kedvezőleg mutatá magát irántam, mert apámtól erre különösen el vala készítve, — mint később megtudám, — hogy valamiképpen a klastromi élettől vissza ne ijedjek, s neki kellemetlen órákat majd egyszer ne okozzak. De miután már föl valék szentelve, a dolog egészen megváltozott. Az egyszerre kezemhez vett háromszáz forinttal Váradon, s a nagy fordulat t. i. az egyházi rendnek fölvétele előtt oly életmódot izleltem meg, melyet tovább követnem szabad nem vala; de azt titkosan folytattam mégis. Ezért megfenyítették; s mivel ennek gyakran kellett volna történnie, én pedig azok alá vetni magam nem akarván, a szerzetet oda hagytam. Tanultam már benn annyit, mennyivel élél-

hetni remélhettem. Az atyai házhoz természetesen vissza nem mehettam, mert az atyai szándékkal és tervvel ellenkezve, érzékeny ölelére tizenkét esztendei távollétem után sem számolhattam.

„Nem gondolva meg hova és miként utazzam egy felhős estve, midőn már mindent nyugalomban gyantottam, a klastromon kívül valék. Soká határoznom nem lehet, hanem az éjnek mindent elfedő sötét leplébe burkolózva útnak indultam, s reggel az erdő sűrűjébe rejtezve, estve ismét folytatám utamat, mig néhány éj múlva K*ra értém. Kinos helyzetemben nem maradhattam soká, különben éhen kellett volna elvesznem, ezt pedig nem akartam. A módot elhalgatom mint jutottam akademiára, hanem elég, hogy az akadémiai cursust t. i. a philosophiát tanulni újra elkezdtem. Nem oly czélből, hogy azt minél alaposabban tudjam, hanem hogy azonban kisebb gyermekeket tanítva élhessek.“ (Itt meg kell emlitenem hogy az elbeszélő, nem terjeszkedett ki életrajzát részletesen adni, hanem csak vázlatban, mivel hirtelen kiszámította, mint egy mennyit mondhat el a vacsora elkészülhetőség.)

„Azonban éppen hogy a philosophiát K...n elvégeztem, egy tanuló társam nyomomba igazítá azokat, kik fölkerestetésemre s elfogatásomra kiküldettek. Kevésbe mult hogy kézre nem kerültem; csodálatosképpen s hirtelen tűntem el K...ról. Inasképpen szolgáltam egy félesztendeig B*uraságot; de mivel szüntelen az forgott eszemben, hogy ha apám oly kemény nem lett volna irántam, én magam is éppen ilyen ur lehetnék, a kötelességet kedvetlenül s nem elég pontosan teljesítvén szolgálatomból elbocsátottak, minek magam is nagyon örültem, noha nem tudám mihez keljen fognom. Szolgálni teljességgel nem volt kedvem, mert uri házban születtem. Élni azonban, még pedig jól élni másképp nem tudván, ismét szerzetes életre szántam magam, ott, gondolám, ha egész szabadsággal nem bírok is, de egyébként jól fogok élni. De a sors egyzer üldözőbe vett, s nem szűnt meg üldözni soha.

Minthogy már kétszer kitanultam a philosophiát, oly dolgok ragadtak meg emlékezetemben, melyek szerzetesbeli némely szabályokkal és szokásokkal nem fértek össze. A jó élet következtében ismét erőre kaptam, un-

tam azt megtartani, és teljesíteni, mit szerzetes létemre tennem kötelesség vala. Főképp pedig négy főoka volt hogy a szerzetből kicsaptak. Először a böjtöt nem tartám meg szorosan, mert okoskodásom után arról akartam meggyőződni, hogy étel és étel között nem szükséges különbséget tenni. Másodsor az imádkozásra rendelt időt gyakran elmulasztottam, azt hozván föl védelmemre mindenkor, hogy a kényszerített imádság nem lehet kedves isten előtt, s hogy azt kényszerítetlenül, midőn s a mint nekem tetszik, kell végbe vinnem, hogy fogadata legyen. Harmadsor ellenségeimmé tevén előljáróimat az által, hogy predikációjukat nem dicsértem, sőt nem sokat érőnek állítottam. Negyedszer, hogy egy becsületes polgárnak lányával szerzetes társaim véleménye szerint szorosabb esmeretségben valék, mint sem kellett volna; ezért tehát elkergettek.

Azt éreztem magamban hogy szerzetesnek már alkalmatlan vagyok, de mit tegyek tehát? gondolám. Gy-be mentem oly czélből, hogy a törvényt kitanulom, s aztán magamat censuráltatva prokátorrá leszek. E szándékomat végre hajtottam ugyan t. i. a törvényt már másfél évig hallgattam, de egy jó barátom hazulról szép somma pénzt kapván, míg abban tartott oly pajkosságokra sikamlottunk, hogy miattok az iskolából nem csak kirekesztettek, hanem még rosszabb következtől is tarthattunk. Ezeknek úgy vettük elejét, hogy tüstént katonának álltunk be. Még talán ott sem lehattunk volna bátorságban annyira felvegyverkeztek ellenünk, mind egyéb tanuló társaink, mind tanítóink, mind pedig némely városi előljárók, de szerencsénkre az ezred Olaszországba rendeltetett. Itt már most védve valánk üldözőink ellen, de a katonai szoros subordinatioval én nem barátkozhattam meg, mert az mind az iskolait, mind az inasit, mind pedig a szerzetes életbelit felül multa; ugyan is, csak egyetlen egy ellenmondásért megvesszőztek. Olaszországban jó formán meg sem álltunk, visszatértünk Ausztriába. Midőn a Magyarország széléhez közel értünk, én rettenetesen megunván a katonai életet csak kevés jelét adtam készségemnek az elszökésre, ekkor kegyetlenül megvesszőztek.

Napoleonnal folytak a háboruk, én nem vágytam az ütközeteket látni. Mindenre inkább kész valék ekkor,

csak onnét szabadulhattam. Az idők háborgósok lévén egy hamar elbocsátatást nem remélhettem, tehát legnagyobbára határoztam el magam, az elszökésre; mi szerencsésen sikerült, mert soha sem akadtak nyomomba. Borzadok hogy ha meggondolom mi történendett volna velem elfogatva, azt hiszem minden irgalom nélkül agyon lönek. Juj! Egyébiránt, ki tudja nem lett volna-e jobb, mint tudóskodni.

„De hogyan lett barátom könyviróvá, vagy is költővé és kritikussá?“ — kérde őt Hollaky.

„Elszökvén Baviariában, egy fiákerhez jutottam, De mivel ügyetlen valék a kocsizásra, lovakkal sem tudtam bánni, gazdám elbocsátott. Néhány forint lévén zsebemben, egy korcsmában vontam meg magam, honnét addig ki sem mentem, mig abban tartott. Ez alkalommal, szinte megkivántam a kellnerek állapotát, s miután nem vala már pénzem, kináltam magam a korcsmárosnak hogy fogadjon be, de ő azt állitva, hogy olyan embert, ki sokat iszik, nem használhat, ha csak jó cautiót nem teszek le. Nekem cautiora való pénzem nem lévén, tehát máshoz kelle fognom. Több ideig nem adta elő semmi magát részemre, a koplalás egészen elsoványított, ruhám is elrongyolott rajtam, szakállam hosszúra nőtt, egyik lábomat bekötözvén sántikálva koldulni kezdettem. Ez nem legroszabb gondolat volt, mert fél esztendeig jól éltem mesterségemből; azonban színem jobb kezdett lenni, néha többecske lévén a boros poharak feledteték bénaságomat. Végre e kis csalárd-ságért két hónapi kinos fogsággal lakoltam. — Kiszabadulva onnét, a legelhagyatottabb állapotban lévén az isten vezérlé, nem is más a lipesei országuutra. Ott egy megsebesített katonára bukkantam, ki az út melletti árokban fekve jajgatott és nem sokára végsőt vonaglott. Szegényt az isten nyugosztalja, engem a vég veszélytől s éhenhalástól megmentett. Két zsebóra lévén nála, a kettő legalább is száz forintot megért; azon kívül egy pár arany gyűrű, néhány ezüst kalán, és hét-száz forint, valahol ugy rabolhatta szegény a háborus időben; béke hamvaira! Eltemetnem őt nem lehet, mivel nem volt nálam ásó, isten látja lelke met a keresztény köteleiséget szívesen meg tettem volna. Egyébiránt mennyi vitéz marad szertesztét temetetlen, gondolám. A

legközelebbi szomszéd városkában rendbe szedtem magam. Nem lévén ott ötvös, egyik arany gyűrűmet és a kanalakat, egyet kivéve, úgy szinte egyik órámat is egy zsidónak adtam el, de az istentelen csúful megcsalt; mert a megmaradtakat, t. i. egyik gyűrűt, kalánt és órát későbbben sokkal drágábban adtam el; s most már mondja valaki, hogy a zsidó nem csal. (Ekkor Miskeire tekintet.)

,Pénzem most lévén, melylyel megvethettem volna valamely biztos jövendőm alapját, de ahhoz nagy szándék, erős akarat, a jóban állhatatos megmaradás kívánta-tott volna, ez pedig bennem soha sem volt meg. Pénze-met azonban némely zsugoriaknál okosabban használni elkezdtem. Egészen új, s az előbbi vágyokkal ellenkezők támadnak az ember agyában midőn zsebében pénz van; legalább én azt tapasztalám. Nekem semmi más szándékom nem volt, mint Lipcsébe juthatni, de pénzre tevék szert, szándékom megváltozott, s Hamburgba mentem. Ott ismét új vágyak támadtak bennem; látván a világnak majd minden részéből jövő, ismét minden tájé-kaira menő hajókat, kedvem jött valamelyiken elha-józni — más világ részekbe; de mivel nem tudám hamarjában elhatározni hová lenne legjobb utazni, s mivel az induló és érkező hajókra bámulva a biztos partról nagy gyöngyörüségemet lelém, az idő eljárt, zsebem meg kiürült.

A pinczér már asztalt terített.

„De hogyan lett tehát kritikussá barátom?“ kérdé újra Hollaky.

,Ah könnyü móddal, hanem még többeken mentem át, azt el kell beszélnem előbb, s csak úgy jöhetnek arra miként lettem könyviróvá.’

„Ne tessék magát azzal fárasztani — mond Hollaky — hanem csak azt beszélje el barátom, mint kezdett író pályára jutni, miként lépett föl, s miként folytatja; egyébiránt becses nevét tessék megmondani, talán ismerem is irományaiból.“

,Nem ismerhet barátom uram, — felel az író, — mivel magam neve alatt soha egy betűt sem irtam, nevemet bizonyos okokból örökre eltitkoltam; de vissza megyek tehát, s elkezdem literaturai pályámat beszélni.

,Hamburgban ki fogytam minden pénzemből, azonkivül egy átkozott ragadós betegségbe estem, mert e te-

kintetben nem ovatoskodhaték az ember eléggé; helyeztem rettenetes vala kórházba hurczoltak el az utczárol, mert minden gyámol nélkül, az utcán fetrengve kinlód-tam. Három hónap mulva elhagyhatám a kórházat. Szű-ken szolgáltatták ki az élelmet, de mégis szivesen ben maradtam volna, mert ott csak bizonyos kenyerem vala, hanem kényszeritetém kijöni. Koldulni nem mertem töb-bé, hanem szerencsémre egy targonezás ember szólita meg, a mint az utcán állottam, hogy segítsek neki né-mely ládákat, s egyéb holmit bizonyos helyre szállítani. Én elfogadám az ajánlatot, s néhány garast nyomott markomba munkánk végeztével. Magam is arra a gon-dolatra vetemedtem, hogy ha egy targonezám volna, én is így keresném kenyeremet, mig az Isten jobb sorsra segítene. Minthogy Hamburgban igen sok zsidó lakik, éppen az is zsidó vala kitől annyi pénzt akartam kölcsön venni, melyen egy targonezát vehettem volna, de a maga hasznát leső zsidó nem adott kölcsön. A kórházban igen is kigyógyítottak, rettenetesen kezdettem éhezni, s midőn kétségbeeséssel küzködve már majd a halált vártam, egy ember hí meg, hogy menjek vele segítsek a hajóból könyveket kihordani s kocsikra rakni. Ez könyvárus vala, Angliából vitt könyveket Lipszébe. Diákul kezdettem vele beszélni, de ő nem tudott; egyéb-iránt nem tudom mi tetszett meg neki bennem, talán az, hogy diákul tudtam, kérdezi hogy nem kívánnék-e vele elmenni Lipszébe, nekem ott hasznomat tudná venni, — ugymond.

Természetes vala, hogy az alkalmatosságon kap-jak. Lipszében a könyváruságnak minden titkát kita-nultam, de elég fáradságomba is került. Először inas voltam. könyveket raktam ki a ládából, könyvkötőkhez bekötni vittem, ismét elküldendőket bepakoltam, a rak-tárból kikerestem, rendbe szedtem sat.; aztán a köny-ves boltban legénykedtem, árultam a vevőknek, egyi-ket s másikat dicsértem, ajánlottam, néha olvastam is, szóval egészen bele jöttem a könyvekkeli manipulatioba. Ez principálisomnak tetszett. Nagyobbacska dolgokat biz rám, miket pontosan végbe vittem, ugy hogy egész bizodalmát megérdemeltem. Ezek még csak készülétek valának egy szebb jövendőre.

,Két esztendeig, s nyolcz hónapig voltam már

nála, midőn egyszer nagy tudós ebédet ad. Éppen husvéti vásár vala, tehát sok tudós tartózkodék Lipcsében, kiknek nagyobb része hivatalos volt az ebédre, kinek munkája legtöbb kiadást ért, legelől vala ültetve, s úgy következtek sorra érdemeik és hírük szerint. Engem mint külföldi tudóst mutatott be nekik principálisom, s az asztalnak mintegy közép tájára ültetett, azt adván jó eleve utasításul hogy csak diákul beszéljek velök, s igen nagy respectussal lesznek irántam. Neki igaza volt. — Másnap egy könyvet ad principálisom, azt nyilatkoztatva, hogy irjak róla egy recensiót a literaturai journalokba. Nem értek hozzá mondám neki, de ő utba igazított. Hozott t. i. egynehány füzetet a journalokból, hogy lássam, miként vannak ott a formulárék, ezeknek valamelyike szerint, ugymond könnyü leend elkészíteni, egyebet nem szólt, csak a czimlap legaljára mutatá, mi azt jelenté, hogy az az ő tulajdona. Nekem ez elég intésül szolgált. A recensio principálisom teljes megelegetésére elkészült, s ettől fogva nem könyvárus legény valék, hanem tudós vagyok. Egyik recensiom a másikat érte, s minél jobban megdicsértem valamelyik munkát: annál szebb honorariumot kaptam. A mi költségemet illeti, én magam nem tudnék egy becsületes gondolatot is költői vagy verses alakba önteni, hanem másokét uj formába önteni csak értem. Előveszek igen régieket, főkép névtelenül vagy álnév alatt megjelenteket, s azokból némelyeket elhagyva, vagy hozzájok toldva, mostani divatu ujjabb szókkal fölczifrázva, s kész a vers vagy költemény. Egész könyvet magam fejből soha sem írtam, hanem régieknek uj czimet uj alakot adva; a mint t. i. a könyvárusok kívánják. Néha egy előszót valamely el nem kelt munka elébe; legtöbbnyire pedig uj czimlapokat készítettem s azokra „második, harmadik, negyedik, megbővített kiadást“ tettem.

„A német literaturával már fölhagytam, most magyarra szántam magam; ez nem oly jövedelmező ugyan, de csak eléldöm belőle. Némely tekintetben tehát vesztettem, más részről nyertem. A módot, mint lehessen a hiresebb írókkal viszonyokba jöni, mint keljen barátságukat megérdemelni, s megnyerni, külföldön már megtanultam, tehát könnyü leszen itt a

kisebb kiterjedésű tudós világban kitűnni. Az alkalmi versek itt nagyobb divatban vannak, pedig ha néhány formularéja van az embernek, vajmi könnyű hasonlókat készíteni, mert többnyire egy kaptára mennek, csak a neveket kell változtatni. Másik könnyű oldala a magyar tudományoskodásnak az, hogy itt csak a készet kell lefordítani, vagy kivonatban adni. A tudományos világ több kis tulajdon és sajátnemű érdekek szerint alakult társaságocskákból, vagy köröcskékből áll. En magam tündökleni soha sem szándékoztam, hanem csak élni akarok belőle, azt pedig lehet, mert a könyvtárosok elég munkát vagy dolgot adnak. — Mind azon kis tudományos körök érdekeit ki kell kutatni. Ha köztükbe jövök, a többit mind semminek nézem, csak őket tartom a tudományos névre méltóknak. Ha egyes tudóssal ereszkedem beszédbe négy szemközt, azt mondom neki hogy a többiek szamarak, munkájok sajtósok kezébe való csak. Még a testi lelki barátjának munkáit is földig legyalázom; bátran kimondom neki, hogy barátja ostoba, nem tud semmit hozzája képest, és ő nem fog megharagudni, mentse Isten. Nem ismertem még oly literatort, ki azért haragudott volna rám, hogy barátját s munkáját legyaláztam. Igen őszinték szoktak a literátorok abban lenni, ha midőn barátjuk hibáját valaki más előtt meg kell vallaniok. Ha semmiképen sem nyílik meg egy hiresebb tudós kebele előttem: csak azt mondom, hogy minden munkája csupa hazafiságból készült, csupán a közjóért, a haza jólléteért, s az emberiség iránt viseltető szeretetből jött csak napvilágra, mindjárt kitarja előttem kebelét, s engem barátjának fog nevezni, ki arra méltó vagyok, mert őt megértem, s méltányolni képes vagyok.

„Barátom nagy practicus“, — mond Hollaky — de a vacsora készen van, menjünk, s ülünk hozzá.“

„Ha én más életmódot tudnék, — mond a tudós asztal felett, — még ma lemondanék az íróságról, lelépnék a pályáról, mert megvallom, hogy sok olyast kell látnom, mi nem becsületes emberhez való. Ki csak távolról mint valamely nagyító csőn nézi a tudósok világát: igen szépnek látja, csupán rózsákat lát, de a ki közelebbről szemléli, a töviseket, bogácsokat, kórókat is

észreveszi; csak az tud a literátorok világáról helyesen itélni, ki maga is közükbé van avatva.“

„Hogyan tetszik neked e tudós? — kérdi Hollaky barátját, miután az, vacsora végeztével tőlük eltávozott, — sokat próbált szegény.“

„Azt hittem, — szól Miskei — hogy majd bebizonyítja fölebbi állítását, s az enyémet, hogy a zsidók nem csalók általában, megezáfolja, de a jámbor azt feledé, hanem másról beszélt szüntelen. Hasonlit más tudósokhoz abban, hogy ő is másról beszél, nem arról mit tőle várhatni.“

Ezzel lefeküdtek.

„Tegnap egészen el voltál fogulva, — mond Miskei reggel utitársának, — nem remélhettelek meggyőződésre birni. Mindnyájan óhajtjuk, hogy mások segítsenek rajtunk szükségünkben, ez természetünkben van, de a józan ész szerint, ezt csak úgy kívánhatjuk ha mi is készek vagyunk másokon segíteni, midőn hasonló körülmények közé jutunk. Lássuk most már, hogy mi teszszük-e azt, mit másoktól irántunk tétetni óhajtunk; fontoljuk meg részrehajlás nélkül. — Minden nyomoruság, kedvetlen helyzet, szükség, szenvedés sat. abból származik, midőn embertársunkat természeti jogaival élni nem engedjük, midőn elraboljuk tőle, mit neki a természet adott. Ha már egy nyomorult embert p. o. teszem föl egy zsidót, ki épen olyan teremtménye az alkotónak mint én, — minden legszentebbjétől az az jogaitól megfosztok, s ha ez által az élet fentartására szükségességeknek beszerzésében akadályozok: vehetem-e rossz néven, ha ő éhségétől ösztönöztetve néhány garassal megcsal? ha ő a természeti szükségtől kényszerítettve, néhány forinttal megcsal; csak egy részét fizeti vissza ama nagy kölcsönnek, melylyel nekem ő rajta elkövetettekért tartozik. — Engedjék őt jogaival élni, s megfog szünni azon alaptalan vád, mely őt nyomja. Szegények mi, a százados sőt ezredes visszaélések közt nem vagyunk képesek átlátni a nagy csalásokat azokat egészen természetes dolgoknak nézzük. Más szemében meglátjuk a szálkát, de a magunkéban a gerendát nem látjuk. Azt hiszem elég értelmesen szóltam, s ha még sem értesz, róla nem tehetek.“

Mi történt tovább e két utassal, alább megtudandjuk talán, de hogy Pozsonyba szándékoztak, annyi bizonyos.

IV.

Sokat tartott arra Homokosy Gergely ur, hogy ő reformatus. Nem üldözött ugyan egy katolikust sem, nem is vala ez hatalmában; legnagyobb türelemmel viselteték minden vallásfelekezetűek iránt, kivéven a pápistákat, mert ezeket adandó alkalmakkor el nem mulasztá bigottoknak, babonásoknak sat. czimezgetni; de ez vala minden, egyéb jogtalanságot soha sem követett el rajtuk.

Megtörtént néha, hogy kastélyában katolikus cseléd is vala, de csak szükségből, midőn reformatust nem kapott. Kérem az olvasókat ezt ne tartsák türelmetlenségnek, mert mindenkinek szabadságában áll azt cselekedni, mi által másokat meg nem sért, mi által mások jogai nem korlátoztatnak; az által pedig hogy Homokosy ur reformatus cselédet szerete inkább fogadni, senki sem sértetik meg; egyébiránt jobbágyai mind egyes egyig a római hiten voltak. Elégszer akart ő ezen segíteni, de az igazi módot ki nem találhatá, miként lehetnének reformatus jobbágyai. Több izben elakarta jószágait az az katolikus jobbágyokból álló faluit majd egyik, majd másik földesur jószágával cserélni, de majd egy, majd más akadály adta elő magát. Végre ha jól emlékezem, egy meglehetősen módot talált ki; nem hiszem, hogy olvasónőim közül csak egyik is rá jőne arra a gondolatra, mit Homokosy ur jobbágyainak erőtetés nélküli reformásodására kigondolt.

Egyik jószágán, — mert több helyen vala birtoka mint már fölebb is emlitém, — tudnillik, egy iszonyu nagy tó, még pedig minden oldalról mocsáros és nádas szélü tó volt, melyben temérdek hal pezsgett, s ő a tavat kiszáritá oly czélből, hogy — ime itt van a derék gondolat — majd hal szükében jobbágyai hus evésre fanyalodnak, s lassanként megreformatusodnak. De ez még nem elég, egész politikai calculusát tessék csak

meghalgatni. A kiszáritott mocsáros tonak helyén termett sok széna jövedelmeit jóval nevelte, úgy hogy szinte észre sem vette, hogy évenként neki négy öt ezer forinttal többje maradt. (Nehogy az olvasónők férjeik közül valamelyiknek tó száritásra kedve kerekedjék, a főnemlitett négy öt ezertől kecségtetve elámitásék, a száritási költséget le kell vonnunk; de én főlebb a beszéd folytában készakartva hallgattam el, csakhogy Homokosy ur jövedelmeit ötezer fölösleggel neveljem, különben fensültem volna számításommal.) E négy öt ezerrel szabadon rendelkezhetik ő nagysága. Ki fogja szemére vethetni, ha ő azt egy estve elkártyázza, vagy rajta sorsjegyeket veszen, vagy sárba dobja, vagy elajándékozza? Ő egyet sem tett ezek közül, hanem arra a gondolatra vetemedett, hogy sertéseket tenyésztet, (engedelmet kérek a disztelen kitételért,) s majd minden pénteken és szombaton vágatand le egyet kettőt, s fontját lehető olesón méretendi; ezt ő teheté kára nélkül, mivel a felesleges öt ezer forintból került, abból vásárlotta a disznókat; (mivel éppen a disznóról van szó, nem lesz talán egészen helyén kívül legalább itt adoma gyanánt elmondani, hogy ismertem vagy akarám mondani ismerék egy igen fő rangu, s legfinomabb nevelésű, magyar születésű német dámát, ki soha sem ett sertés hust midőn vendégei valának, sem savanyu káposztát, hogy finom izlést bizonyitson be, de maga családjával jó izűn evé mind a két magyar ételt.)

Ő nagysága ingyen is szivesen kimérette volna sertéseit, mert a négy öt ezerben meg volt a kárpótlás, de ezt tenni még sem tartá egészen tanácsosnak, ne hogy térítési terve igenis szembe tűnjék. A dolog nem éppen rossz oldalról vala kezdve, s a terv sükerüléséről néhány izlékeny vagy szebben magyarosabban mondva, torkos és ingatag hitű s csalfa legényke, sőt gazdaszonyka is Homokosy ur ő nagyságát biztosítani is kezdé, de felsőbb helybenhagyást nyert, sőt mint mondják meg is ítetett, tehát felhagyott vele, s az izelékeny juhok előbbi aklukba kergettetének.

Egy kissé fájlalta Homokosy csak tréfából kezdett, de utóbb mégis — mint a tapasztalat bizonyítá — reményén felül sükerülendett tervének megsemmisítettését; úgy de nem tehete egyebet. Szívében a boszuvágy

fészkelte meg magát, s a szerencsétlen ön magát és gyermekét boszulá meg.

Annyira szított Homokosy Gergely ur ő nagysága, reformata vallásához, hogy bár egyébként a főraugakhoz s legelőkelőbb családokhoz tartozott, — nem tekintvén a magas fokra hágott csinosulás és divat kívánataira egyetlen lányát Sárinak keresztelteté. (Nem leend talán szükségtelen megjegyezni, hogy a Sári nevezet, igen kedves és közdivatu a reformata vallásuaknál.)

Nem akarom a békén tűrő olvasókat azzal untatni, miként neveltetik föl Homokosy Sára kisasszony, hanem csak ott kezdem a történetet, midőn Sári egészen felnővén tökélyesen kifejlődött, tizennyolcz éves gyönyörű hajadon vala. (Szánszándékkal írák a kisasszony időjét betűkkel, és nem számokkal, ne hogy tizenhétre cseréltessek föl, mivel minden férjesülhetésre kész leány 17 évesnek iratik, Sári kisasszony tizennyolcz éves vala.)

A külsőre nézve a bőkezű természet mindent megtett mi egy leányban megkívántatik, hogy deréknek és szépnek mondathassék; szellemi tekintetben pedig ő nagysága mindent elkövetett, hogy minél tökélyesebbé tegye. Azon olvasónők, kiknek ama véghetlen nagy szerencse juta, felső körökbe tartozó az az nagy méltóságu és fenrangu hires neves családoktól, érzik ugyan mit tesznek e szavak: „Homokosy Gergely ur egyetlen leánya szellemi tökélyesítésére mindent, — mondom mindent megtett, mit szükségesnek és hasznosnak lenni megismert, pedig mennyit ismert ő meg; de ha netalán munkám oly alsóbb rangu leányasszonyok kezébe is kerül, kiknek csak gyenge fogalmuk van arról, mit lehet és kell a főlebbi szavak alatt érteni: czélszerűnek sőt némileg szükségesnek találom a legfőbbeket megemliteni. A felsőbb miveltségük, kik már mindent tudnak, megbocsátják, hogy ígéretem ellen unalmat okozok nekik, míg az alsóbbaknak egy picziny lyukat mutatok, melyen átkukucsálva, a nevelésnek titkát sejthessék, az óriási rendszernek és épületnek alapját megpillant-hassák.

Hat éves korától fogva a tizenhetedik elejéig, tehát éppen tiz esztendeig, egy kimivelt franczia matrona vala nevelője. — (A rossz emberek, főképp némely ko-

fáskodó anyókák — nem tudom értik-e az olvasónők ezen régi új szót — azt rebesgették, hogy ezen matrona nem lett volna franczia nő, hanem csak annak adta ki magát, és hogy azon idő alatt mig nevelősködék kétszer esett meg, de ez csupa rágalom; hála az istennek hogy az ily rágalmozó nénikék, kevesen vannak, különben az egész világot legyaláznák.) — Négy évig járata hozzá a gondos édes atya német tanítót, ki naponként két órát adott, kivéven a vasárnapokat. A hangászmester hat évig tanítá zongorázni és gitározni, naponként egy órát adva. Hány évig járt hozzá a tánczmester, és hány órát, vagy inkább leczkét ada az neki hetenként elfeledém, de hogy több esztendeig járt oda, hiteles kutfőből tudom. A rajzmester egyszerre kezdette a matronával s ugyan azzal végezte. Itt az órák számát nem határozzuk meg fentartott okokból; egyébiránt azt megjegyyezhetem, hogy a rajzmester nem szabá ki szorosán idejét, néha tovább is késett a nevelőnével egy kis ismeretsége miatt. — Magyarul tanulni nem volt szükséges, mivel édes atyja és anyja régi törzsökös reformatus családból voltak sat. de a kedves kisasszony önként minden tanító nélkül is áldozott néha egy egy órát a honi szebb nyelvre, s mind azokra melyek az édes hont illették, mert ugy simult a neki kedves hon ölébe, mint jó magzat szülője karjai közé. Csak e néhány pontból is látható tehát a nevelési nagy épületnek rövid vázлата.

Sokan csinálgták már a minden tekintetben jeles kisasszonyra nézve terveiket, s méltán is, mert azonkivül, hogy mind külsőleg tőkélyes szép alak, mind belsőleg kimivelt lélek vala ő: még nagy vagyon is szállandott reá; de az uracsok ez utolsót nem is vevék számba; ők tiszta szerelemből ohajták nőül; gazdaságért vagy pénzért nősödni meg, egészen ki ment volt divatból.

Még alig vala Sári hét vagy nyolcz esztendő: már a gondos apa tudá kihöz adandja nőül. Nem lehet elegendé dicsérni az apák ebbeli gondoskodásukat. Mi köze a lánynak ahhoz, kit választ apja neki férjül? A tapasztalt s világi dolgokban okult apák sokkal szerencsésebben kiszámítják ki legyen vejük, mint a járatlan s tapasztalatlan lány azt, hogy ki légyen férje. Ha azonban néha megcsalódnak, s tervük rútul kijátszatik,

mint most Homokosy uré is, arról nem tehetni. Az ember véges eszű lény lévén, mindent előre nem tudhat.

Már tudják az olvasók, hogy ő erős reformatus lévén még cselédet sem tartott kastélyában más válasút, ha csak szükségből kénytelen nem vala; s tudják azt is, mint szerette volna, ha jobbágyai megreformatusodtak volna, igen természetesen egyetlen kedves lánya számára egy derék reformatus uracsot választotta ki férjül.

Ha ő nagysága oly rutul ki nem játszatik, s hogy ha ezen derék ifju leend a szerencsés férj: minden bizonynyal látná az olvasó annak, s egész nemzetségének életrajzát egy hosszú episodban, de mivel a szép kis asszonytul kosárt kapott, az életrajzot elhagyjuk. E következőket azonban elmondani, de csak röviden, szükségesnek véltük.

A jeles Ka.. — ej majd kisikamlott szájamon vagy tollamon neve, pedig nem akarom hogy neve tudassék, ne hogy a kapott kosár miatt magát szégyelnie keljen. Debreczenben igen dicséretesen végezte tanulmányait (vagy iskolait nem tudom, melyik van jobban, tessék az olvasóknak válogatni benne). Onnét Budapestre jött fel, hol a censurát praeclarummal tevé le. (Ugy vélem hogy olvasónők nem fogják tudni, mit teszen a censurát praeclarummal tenni le, de én azért sem mondom meg, hogy törjék ők is egy kissé fejöket, s hogy aztán legyen fogalmuk, mily temérdek munkába és mily iszonyu fejtörésbe kerül a szegény ifjunak egy egész nyelvet, ily szavakbul álló nyelvet megtanulni, hogy aztán tudják becsülni és méltánylani a diákul tudó ifjat.)

Nem lett volna K..nak arra szüksége, hogy a censurát letegye, mert ő megélhetett volna a nélkül, meglehető s jövedelme lévén jószágából, de ő mint okos és a jövedöbe tekintö ifju letette, ki tudja, ugymond, nem jöhetend-e majd egykor oly idő, melyben hasznát is vehetem. Ó tehát letévé a censurát, s így rangjára nézve, hites vagy is fölesküdt ügyvéd lett. Későbbben de nem igen későn vagy két vármegyében — semmiképpen nem emlékezhetem már melyikben, mit véghetlenül sajnállok, — ifjú létére is táblabiróvá neveztetett ki. Táblabiróvá kineveztetésében, mint sokan bizonyítják, jövedö ipa is munkás kezét nyújtott.

A mi jövedelmeit illeti, körül belől fölment 30, mond harmincz ezerre. Ezen mennyiség Homokosy kis asszonynak mint jövendő, s még akkor remélt nőjének mint egy hetven; mond hetven ezer forintnyi jövedelméhez teendő, — mert ennyi várakozék reá, — szép leendett volna; ezen két öszveteendett kisebb összegből alakulandott nagyobb összeggel könnyen ki lehetett volna eszközölni, hogy még több ttes vármegyékben is táblabíró is lehessen, — sőt igen valószínűleg vármegyei főügyvéd, — mert a censurát letevő, — fő jegyző vagy éppen alispány is lehetett volna. Nem ok nélkül számítá azt ki Homokosy ur, de hiában, a sors máskép akará.

V.

Egy ős nemzetségű sarjadék lakott hajdan Bereg vármegyében a Szernye mocsár és Munkács között. Jóságai egész a megye széléig terjedtek, hol nem meszsze a Szernye és Latorcza folyók egymásba ömlenek.

A történetírók nem egyeznek még egészen meg-Leheleszi vagy Leleszi e a hajdani család valóságos neve. Hogy hosszas ne legyenek elhallgatom a különféle véleményeket, csak két történetíróét említem meg. — Egyik azt állítja, hogy a nemzetség Lehelnek valóságos ivadéka, s ebből származik: Leheleszi. — (Tudniillik vadászat tartaték. Sokan meg voltak a mulatságra hiva; s minthogy egész nap csatangolva egy őzeckén kívül semmit sem tudtanak lőni, a nagy fáradság közben pedig igen eléheztenek. Lehet az egész őzeckét maga e helyen megette, ugymond a valószínű rege, innét e régi család neve, mivel ennek eldöde csodálkozásában szüntelen ismétlé e szót: Leheleszi, az az Lehel mind meg eszi.) A másik pedig azt erősíti, hogy Leleszinek nevezteték, mely név a szomszédságban létező Lelesz mezővárostul veszi eredetét; mely helységet vagy mezővárost az említett család eldöde vitézségeért nyerte, s azon időtül fogva ázsiai szittya nevét az idő örvénye elnyelte, egészen elenyészett. Melyik a két vélemény közül igaz, bár mennyi fáradságomba kerülend is, ki

fürkészem; s ha csak lehetséges, és isten életemnek kedvez, azt is igyekszem fölvilágosítani, mi volt e családnek ázsiai szittya neve, mielőtt a mostanit fölvette; remélve, sőt meglevén arról győződve, hogy ezen fel-földözendés által az egész emberi nemre nagy hasznot fogok árasztani. Ki tudja nem fog-e száz arany jutalom ígértetni majd későbbben e hasznos, s majd az egész emberiséget érdeklő dolog felvilágosítójának? Mily boldog, mily dicső nap leend az, midőn én a jutalmat oly fényes társaság jelenlétében kezemhez veendem; talán mindjárt meghalok örömemben. De a dologra.

Minthogy az isten szabad akarattal áldott meg, s ezen szabad akaratomnál fogva azon véleményt fogadhatom el, mely nekem tetszik; tehát ez utósó véleményt pártolom; s az említett, de még alább bővebben említendő családot, nem Leheleszinek, hanem Leleszinek nevezem. (Némely olvasók talán azt fogják gondolni, hogy a főlebb mondott történeti bűvárkodást e család mostani és régi szittya nevééről itt e lapokban viszem végbe? — nem, ezt máskor fogom teljesíteni).

Hosszas lenne az egész nemzetséget fiuról fiura, lányról lányra leírni egész az utolsó sarjadékig; tehát csak az utolsó sarjadék származásán kezdődjék történeti elbeszélésünk.

Leleszi Gábor és kedves élete pára Szepesvári Róza házasságuk huszadik évéig magtalanok voltak. Leleszi éppen 30 esztendőös vala midőn megnősült, tehát most, midőn fia az anyyira ohajtott és sok imádság után megnyert egyetlen örökös születék, ötven éves.

Nem kevés tréfagunyt kelle ismerős kortársaitól és barátitól szenvednie, hogy oly ép és egészséges létere sem vala képes maga után örököszt hagyni. Megunván azok kaczaj tárgya lenni, jószágán vonta meg magát végre, semmi mulatsági társaságokban részt nem veve. Négyyszer ment el édes nejével Radnára bucsújárásképpen szép ajánlatokat, s fogadásokat téve, számos miséket szolgáltatva a boldogságos szüzet kérni, hogy esedezése által nyerje meg nekik az istennél mit anyyira ohajtanak. De ennek nem lön sikere. Kétszer mentek hasonló czélból s készületekkel Bodaikra, azonban ohajtásuk csak nem teljeselek. Vigasz nélkül töltek minden gazdagságuk ölében is napjaikat. Kinek

iparkodjunk, kinek gazdálkodjunk, ha nincs örökös kire az szálljon? így sohajtoztak gyakran. Másokra hagyni a vagyont nem lehet, hanem a fiskus foglalandja el, midőn mi egyszer nem leendünk, tehát éljünk belőle, fordítsuk mind hasznunkra, igyekezzünk minden módon az örökös nem léte miatti bánatunkat oszlatni s feledni; így okoskodtak. —

„Vajjon nem volna-e jó egy egy kis utazást tenünk, — kérdé egyszer a többek közt Leleszi hitvesét — én ugy hiszem lelkem, hogy az olaszországi és helvecziai szép vidékek feledtetnék némileg bánkodásunkat.“

„Én nem bánom, — mond az ilyekre készen lévő és szívesen hajló kedves nő, — hanem az olasz nyelvet nem tudjuk, a mi nehézségeket fog okozni. Én azt tartanám fiam, hogy utaznánk inkább csak oly tájakon, hol a lakosok nyelvét értjük és tudjuk.“

„Hogy a nyelvet nem tudjuk, — felel Leleszi, — kevés alkalmatlanságot fogna okozni, hiszen lelkem a legszükségesebbeknek neveit addig is megtanulhatnánk mig oda érnék p. o. a vacsorát, reggelit (Bajosan hiszem, hogy Leleszi, t. i. az öreg Leleszi idejében már e szót használták volna reggeli főlestököm helyett, de hiszen én nem törődöm vele, ugy fordul elő oklevelében) szállás, pénzt, s több ilyenfélét, de a mint neked tetszik, azt sem bánom.“

„Menjünk lelkem, — mondá kedves hölgye, — ha neked is ugy tetszik Kis-Czellbe, onnét ajtatosságunk végeztével Stiriába; látogassuk ott meg Nagy-Mária-czellben a boldogságos szűz csudatévő képét, talán annak szószólására, meghallgatja a jó Isten kérésünket, onnét aztán akármerre megyünk nem bánom.“

E derék gondolatért megcsókolá Leleszi még most is mindig szép feleségét.

Készületek és rendelések tétettek; a gazda-tisztek utasításokat kaptak; a kész pénzt megszámlálák, s még néhány ezer kölesönt vevének föl, oly föltét alatt, hogy mig ők utaznak, az addig öszvegyülő jövedelemből fiztessék ki.

A lovak már befogva állnak, ő nagyságuk felülnek, előbb maga Leleszi úr aztán hitvese, így vala akkor még szokásban. (Nagyon örülök, hogy ezt az olva-

sókkal tudathatom.) Nem kísérem őket egész utjukban, hanem már Kis-Czellben megálltak, meggyóntak, misét szolgáltatottak, mely alatt megáldoztak. Nehány napi ajtatosságuk után Nagy-Mária-Czellbe elindultak megérkeztek, s buzgólkodásukat elkezdték. Itt is meggyóntak, böjtöltek, alamizsnát osztogattak, szent misékre adtak sat. Oly időtájban tartózkodtak Nagy-Mária-Czellben, mikor ott semmi bucsusok nem voltak kívülök. Társalkodásuk legfőlebb az ottani papokkal lehetett. Azonban nem tudhatni mitől, Leleszi megbetegedett, s majd egy egész hónapig feküdt. Ha a kedves nő anynyira nem ápolta volna, ha a tisztas atyákkal érte nem imádkoztatott volna, talán tovább is ágyban kellett volna maradnia. De a jószívű és gondos nő mindent elkövetett az orvosokkal és lelki atyákkal, misékre adva s egymást s a beteg csak ugyan felgyógyult.

Tovább utaztak-e innét, vagy egyenesen vissza jöttek jószágukba, úgy hiszem nem igen érdeklő az olvasókat, hanem azt az örömdetést mondhatom, hogy itteni tartózkodásuk után kilenc hónapra megszületék az ohajtva várt magzat, s Domonkosnak nevezteték.

Azon esztendőben, midőn a pénzt kölcsön vették fölutasásra pótlékul, a jég minden jószágát elverte, következőleg a kölcsönt nem lehet lefizetni, sőt nagy örömdében, hogy végre csakugyan adott neki az isten gyermeket, még pedig fiut, többet is vett föl. A gyermek nevedék, mi az előtt nem ismert költségeket okozott; főkép az, hogy neki hozzá méltó nevelést adhatott. Midőn tehát Leleszi Domonkos már jól kifejlődve derék ifjává nevedett, egy kis adósági teher szokás szerint nyomta az öreg Leleszi Gábor jószágait, de az őt, — egyetlen gyermeke levén csak, — nem aggodtatá, nem is lett volna jó dolga, ha e miatt töprekedett volna.

„Domonkos fiam, — így okoskodék a hetven éves öreg, — ma holnap husz esztendő lesz; ő egyetlen örökös, szép termetű, miveltsége is csak van, jól házasodhatik, majd kifizeti azt a néhány ezer forintnyi adóságot. Beteszem őt minél előbb valamely jól jövedelmező hivatalba; ha pedig nem volna kedve erre, gazdálkodjék. Most végzi a törvényt, talán még a cenzurát is letétetem vele ha élek, (igen jó erőben volt

még nagy idejéhez képest), hogy annál több rangja legyen, és hogy majd . . . .“

Midőn így magában beszélgetve föl alá sétála a szobában, az ajtón kopogtatnak, s e következő levelet nyujtják át neki:

„Kedves apám! én beleunván a tanulásba katonává lettem. A katonai élet nem utolsó, azért hiszem, hogy nem fogod lépésemet kárhoyztatni (sajnálom, hogy bizonyosan nem tudathatom az olvasókkal, valjon té-zte-e apját Domonkos, vagy uramatyázta; s ne gondolja valaki hogy ez haszontalan megjegyzés, mert sok olvasónő bizonyossággal kimondaná itéletét a katona tiszt miveltségéről; én csak gondolatom szerint tevém, mivel a levél régisége miatt éppen a czimzett szavak ki vannak szakadozva, s olvashatlanok; másik, mit sajnálok az, hogy nem tudathatom a szép olvasónőkkel, valjon huszár tiszt volt-e, vagy uhlanus, vagy más valami) Te ugyan máskép terveztél felőlem, hogy t. i. mint egyetlen fiad a gazdálkodást folytatnám helyetted, és megházasodnám; de hiszen itt is megházasodhatom, a mi pedig a gazdálkodást illeti, folyhat az, akár vagyok én ott-hon, akár nem; egy ügyes gazdatiszt majd ért ahhoz. Elvárva e váratlan tudósításomra teendő válaszodat, vagyok engedelmes, de tanulni teljességgel már nem szerető fiad Lelesz i Domonkos.“

Meg volt-e az öreg Leleszi Gábor ur ő nagysága fia levelével elégedve, bizonytalan, de hogy a jószágain fekvő adóság nevededett annyi bizonyos.

Néhány évig szolgált Domonkos, aztán nyugalmaztatá magát. Sokat pallérozódott ő mint katona tiszt, — noha már azelőtt az iskolákban eléggé kimivelé magát, — de főkép a szépnemmeli, vagy akarám mondani, a nőnemmeli bánás módot, csudálandó tökélyességre vitte. Ennek következtében nem volt az egész vidéken mulatság, honnét Domonkos elmaradhatott volna. Sőt nemcsak a vidéken, hanem a honnak majd minden vidékén, megszokott ő fordulni, s igen természetesen mindenütt szívesen fogadtaték, s mindenütt győzedelmeket arata. Ezt ő sokkal kényelmesebb életmódnak találta, mint a katonáskodást. Ő tulajdonképen nem volt már katona, de mégis a rend egyenruhájában járt. (Azt mondják, hogy ezt azért tevé, mivel a jó izlésű

nők az ilyes ruhás férfiakat nagyon kedvelik, de én nem hiszek, s más vélekedésben vagyok a szépnemről).

Sok gyönyörű szép vendég gyűlt össze Füredre, hol Leleszi Domonkos is megjelent. Ő majd az egész ott mulató társaságot ismeré csak egyet nem, Homokosy kisasszonyt; ezt ő még soha sem látta. Boszankodva, és mintegy szégyenkedve, majd gyávasággal vádolá magát, hogy a legszebbet nem csak nem ismeri, sőt még soha sem látta. Azt hitte ő széles ismeretségén építve, hogy nem lehet az ő ismeretsége körén kívül szépség, ezzel dicsekedett is gyakran. Azt megkérdezni, hogy ki legyen a gyönyörű teremtés, ki minden nővendégeket felülmult, szinte lehetetlenek tetszék neki; legszebb leánynak, szelid angyalnak, istennőnek nevezgeté magában, őt nézni vala egyetlen gyönyörűsége; üresnek tetszék neki egész Füred, ő senkit sem vett észre, mihelyt Homokosy kisasszony megjelent. Magányosan bolygott, vagy szobájába zárkozott, csak hogy valaki meg ne kérdezze tőle, hogy ki lehet azon angyali szépség. Megtudott ő ugyan, mindent inasa által, de semmi ismeretség nem vala. Egyetlen rettenetes gondja az volt, hogyan ismerkedhessék ő meg vele, mielőtt a társaságban ismét megjelenend. Végre annak is meg kelle történnie. Feledve vala ettől fogva minden eddigi ismeretsége. Minden eddigi szeretteinek képei ki valának emlékezetéből örökre törölve, csak Homokosy Sári képe lebegett mindenkor, s mindenütt előtte. Ő szerete, s most először szerete lelkéből, s ah! ő viszont szeret-teték.

Igen hülének kellett volna Domonkosnak lennie, a mi pedig ő nem vala, ha Homokosynak már mint jövendő ipának gyöngéit ki nem tudta volna tanulni. Mindent szorgalmasan mellőzött, mi arra a gyanura adhatott volna okot, hogy ő talán nem reformatus. De az ő nagy boldogságát irigylő sors megtudatá Homokosy urral, hogy a kisasszonyt kerülgető urfi romano-katholikus. Ennek következte az lett, hogy Leleszi urfinak szép szerével tudtára adaték, hogy a kisasszonyhoz ne merészeljen járni, mit ő nem is tett többé. Ugy de mire való az irni tudás? ha magunkon segiteni nem volnánk képesek. Ha mind azokat a visszaéléseket, és károkat össze lehetne számítani legeslegelejétől fogva, melyeket

az irás okozott, úgy nemkülönben mind azokat a hasznokat is, melyek ennek tudásából az emberi nemre származtak: nem tudom melyik leendene mérlegezve nehezebb.

A levelezés annyira ment szerelmeseink között, hogy Leleszi urfi rá vette a kisasszonyt a titkon megesküvésre, és aztán elszökésre. (Megbocsássanak az érdeemes olvasók, ha bizonyossággal nem tudathatom, valjon megerősítésébe került e Domonkosnak a kisasszonyt e merényre birni, vagy pedig magának is vala hajlandósága? én ugyan azon véleményen vagyok, hogy a kisasszony forrón szerette Leleszit, az elszökésre mégis csak ennek összehalmozott okai, és ékesszólása bírák; mást a szépnem iránt viseltető kedvező hajlandóságom szerint nem merem gyanítani. Az nagy csorbát ejt regényemben, hogy Leleszinek a kisasszonyhoz irt levelei közül egy sem került kezemhez, hogy fogalmuk lehetett volna az olvasó-nőknek, mily mesterileg érté az urfi az ámitás módját, hogy a legerényesebb, és legálhatatosabb leányt le tudta verni lábáról. — Ha más valaki irná e regényt, teszem valamely jó költő: igen hihető, hogy egy-két levelet költött volna annak bebizonyítására mint érté Leleszi mesterségét, de én úgy mesterileg költeni nem tudok.)

Azon reménnyel táplálván magát Leleszi, — de hihető a kisasszony is, — hogy majd a megtörténeteket meg nem másíthatván, Homokosy ur a dolgokat fontolóra veszi, s megengesztelődve őket kegyelmébe fogadja, de csalódtak.

Első hév szerelmükben semmi vágyakodásuk nem vala; a mézes heteket még a jéghátán is édeseknek érezték volna. Eleinte egy kissé Homokosynak boszujától és haragjától is tartván, ama félre eső, és a hegyek által más helységekől egészen elkülönzött faluban telepedtek le, mint főlebb látták az olvasók, s a magányos kalibát minden benne levőkkel vevék meg, hol az elhagyatottakat szemléltük, részint a cholera kínai közt szenvedni, részint éhséggel küzködni.

Annyi lelki erőt, s minthogy világfi levén, igen sok kalandja után oly állandó szerelmet alig leheté Domonkosban gyanítani, hogy szinte nyolcz évig a magányos kalibában nyomorúsággal birkozni tudjon.

Miért nem ment az új házaspár Leleszi Gáborhoz, miután összekeltek, miért nem vitte a család férj elcsábított nőjét tulajdon jószágára? miért nyomorogtak és szenvedtek oly soká, midőn nem valának kénytelenek? ezt kérdi talán egy szánakozó olvasónő, ki a történetet eleitől fogva figyelmetesen olvasá. Éppen ezen mérgelődöm én is, azért boszankodom magam is Domonkosra; de az titok marad örökre; legfőlebb is gyanakodhatni, bizonyosan megtudni nem lehet. Az én gyanum mondom az, hogy rettenetes nagy változáson kellett a Lelesziek jószágának átmenniök, talán adósság, — már csak kimondom, ha meggondoltam, — miatt foglaltattak. Hát kegyetek mit gyanítanak?

Azonban a tanúság ebből az, hogy az ártatlan szívű leánykák ébren legyenek, s ne engedjék magokat a hizelgő férfiaktól elcsábíttatni.

VI.

Regényünk fonala elszakadt főlebb, s legalább is három év folyt le az alatt, hogy ismét összeköthettük. Nem hosszú idő, de másképp tekintve hosszú is lehet, vannak az életben olyan órák, napok, hetek, s hónapok, hogy azokban több történik, nagyobb dolgok mennek végbe, mint az ily tettekkel teljes óra előtt lefolyt, s utána ismét lefolyandó egész hosszú században. Az emberek természetükre nézve egyformák, de szeszélyeikre, akaratukra, tehetségükre, s más száz egyéb dolgokra nézve különböznek. Mig egyik csoport három nap alatt valami szörnyű nagyot visz végbe, a másik nagyobb falka három esztendeig tanakodik, hogy vajjon jól vitte-e végbe az első csoport azt három nap alatt, mit ő három száz év alatt tenni képes nem vala.

Pozsonyban országgyűlés tartaték. Oda gyűltek össze nemzetünk választottai, s a méltóságosak és nagyságosak is, a nemzeti ipart s a hon virágzását fejlesztendők a nemzeti jólét alapját megvetendők.

Ily alkalommal sok ember szokott Pozsonyban megfordulni, kik nem hivatásból vagy kötelességből, hanem csak kíváncsiságból jelennek meg, részint hogy

magukat mutogassák, részint hogy az ottani zajongást láthassák, részint hogy oly sok gyönyörű beszéd elhangzását megtapsolhassák, de végre talán főképp azért, hogy a magyar szalmatűz fellobbanásainak tanui lehessenek.

János Jakab „Társasági kötés“ czimű munkáját egyik zsebébe, egy pár zsemlét a másikba téve, ment Tordai egy reggel a Seine folyó partján, a Tuillériák mellett, az elizeumi mezőkön végig, Párizsnak legkülönbözőbb részére, hol a zsebébe tett könyvet, melyről sok jót hallott már, künn a szabad természetben senkitől meg nem zavartatva figyelmesen elolvasni. Szomju lelke úgy ohajtá minél előbb tudni, mit foglal e könyv magában, mint a hév nyáron kiszáradt föld ohajtja a lanyha esőt. Feledve vala a zsebében levő zsemle, feledve az ebéd, feledve minden, az egész világ, csak J. Jaque lelke lebegte körül. Midőn már hanyatlott a nap, csak akkor végzi el munkáját; s akkor eszmél, hogy még az nap nem is evett, és bámulá, mikint tudá a hosszú napot eltölteni a nélkül, hogy étel vagy ital jutott volna eszébe, holott azt még soha sem tudta kiállani, bármint erőlteté is magát. Most eszébe jutott amaz evangyeliomi mondás: nem csak kenyérral él az ember, hanem minden igével, mely az isten szájából jön.

Későn ért a belvárosba vissza, mivel messze kün vala, de a nála lévő munka szerzőjének szellemétől lelkesülve nem ügyelt az időre, rá nézve a nagy párizs, semmi vala most, ő más világban tévelygett; azonban a természet megkívánja a magáét, őt is tehát éhsége emlékezteté. Ábrándozásainak szárnyai konyulni kezdvén, — mert leglényegesebb erejét minden, úgy az ábránd is a gyomortól veszi, — fáradtan tért egy traitteurbe; lankadozó erejének, új táplálékot adandó. El lévén a hasistennek tett áldozat végezve, egy hirlapot vesz föl, melyben e szó Magyarország tűnt szemébe, s a cikkben az, hogy Pozsonyba országgyűlés van hirdetve. Kevés napot ért még Tordai olyat, mint az. Csak kétszer érzette magát boldogabbnak mint most t. i. midőn a forrón szeretett leányka ártatlanságában elpirulva bozult mellére s félig hallhatólag azt rebege: „Endre sze-

retlek;“ és midőn a négy ember életét tartotta meg; mondom csak eme két esetben volt boldogabb, mint most. Soha sem látá ő még kedves hona nevét francia hirlapokban, mint különös cikket, csak most, és soha sem dobogott még szive oly fenten az emberiség és honfitársai boldogításáért mint most. Elolvasva a főnemlített könyvet, a szerző lelke költözött belé, s azt hivé, hogy máskép gondolkodni nem lehet, csak úgy, mint most az ő agyában születnek a gondolatok. E lelki mámorában azt látta csak, hogy mind oly czélből jönnek Pozsonyba öszve, milyennel ő fogna ott megjelenni, ha joga s hivatása volna. Mily szépeket, mily dicsőt fognak ott alkotni honfitársai, gondolá s föltette, hogy reggel indul az édes hon felé; ezzel feküdt le.

Ki a fenségést, a dicsőt, a nagyot, a szentet tudja szeretni, ki ezekért hevül: csak annak lelkében loboghat boldogító tiszta szerelem is. Az ilyennek belsejében kiapadhatlan tűz ég, a magasztos szeretet, az édes szerelem késő korig virul lelkében. Tordai elveszte már egy szeretettet, most ismét szeret.

Ki édes ábrándok közt szenderedik el, hihetőleg édeseket is álmodik; legalább Tordai édes álmok közt tölté vélt utolsó éjét Párizsban. Még most is, sőt most fölserkenése után még inkább érzé, hogy a nagy ember lelke árnyékozza. Ennek emlékére nevezett J. J. Rousseau utczáját, s a Pantheonban levő emléksobrát nézte meg, mást semmit. Ő nem ismerte még az előtt Rousseaut, bár keveset olvasott is tőle, s róla beszélleni gyakran hallott is. Annyira tisztelé most őt, hogy ha akkor ismerte volna úgy meg, mint most ismeri, midőn már hazafelé jöve fele utján lesz, kész lett volna vissza menni, onnan is csak hogy emléket láthassa.

Keble szörnyen zajongott, nem tudá mit tegyen; irjon e vagy bucsu csókját nyomja az elhagyandó szeretettnek ajkaira. Végre határozott s ezt írá:

„Kedves kisasszony! E néhány sor nagy dolgot visz ma végbe; búcsumat, végbúcsumat veszi kegyedtől; mert nekem mennem kell; hazámba megyek vissza, s hihető midőn kegyed e soroknak végső szavait olvasandja, én már uton vagyok. Drága volt nekem, s mindenkör az marad a kegyed barátsága. Éltem boldogabb orái közé tartoznak azok, melyeket kegyed társaságában el-

tölthetni szerencsés valék. Rendeltetésem nem az, hogy itt maradjak; nekem kötelességeim vannak azon hon iránt, mely szült; szent kötelek s eloldhatlan lánczok kötnek a nemzethez, melynek tagja vagyok. — Érzem, hogy kegyeddel maradnom tovább nem lehet, nem szabad. Ha késem még, talán nem leszek elég erős a kegyedhez csatoló s mindig erősbülő lánczokat széttépni. Ah Henriette! kinos nekem kegyedtől elválni, de a kötelesség szent szava az érzelmi hangokat felülmúlja; a lángra gyulni kezdő szívnek szavait elnémitja. Vagy soha sem kellett volna kegyedet látnom, vagy bár ez életben mindig szemlélhetnem; e közép nekem rettenetes leend. De nem szakgatom még inkább föl szívem sebeit. Adieu. Tordai.“

Midőn azt hívé, hogy levele még kézhöz sem jutott, s ép induló félben vala e sorokat kapá.

„Csak addig várjon kegyed legalább, míg levelét végig olvasom. Siettem e kérésemmel kegyed elindulását megelőzni, mert azzal, hogy midőn a végső szavakat olvasom hihetőleg utban lesz kegyed nagyon megijesztette Henriette-et.“

„Nem, nem lehet várnom, nem szabad várakoznom. Föltett szándékom változhatlan; nekem ez órában indulnom kell, ma el kell távoznom; mert minden késlekedés csak fájdalمامat nevelné, hogy kegyedtől meg kell válnom. Hanem egy nagy csapással ketté vágom a csomót. Vagyok kegyed emlékéért magammal vivő Tordai.“

„Az istenre kérlek édes Endre, maradj, legalább addig maradj, míg irhatok; ne tedd szerencsétlenné a leányt, ki téged mindenek felett szeret. Henriette.“

Erre nem volt Endre elkészülve. Szerette ugyan ő a leányt, s tudta azt is, hogy az nem hideg iránta, de ennyit nem hitt, nem remélt, tehát teljesíté azt mit Henriette ohajta; várakozék míg az neki irt.

„Azt mondá kegyed, hogy hazájában oklevél nélkül nem lehet tagja a nemzetnek; azt is hallám kegyedtől, hogy elszánt akarata kegyednek ily oklevélre mindazáltal is soha szert nem tenni, csodálkozom tehát, mint vágyhatik oly hazába, hol a nemzet tagjának szorosán véve nem mondathatik. Kegyed tudja e honnak alkotmányát, itt azonnal elfogadtatik a polgári társaság tagjává, a nélkül hogy oklevélre leendene szüksége, tehát maradjon kegyed itt. Kedves Endrém maradj itt, vagy

ha nem, csak egyszer lássalak még mielőtt elmész! ne tagadd meg tőlem ez egy kérelmet, megtagadva örökre boldogtalanná teszed Henriette-det.“

E levelke oly hamar érkezett, hogy még az előbbit le sem tette kezéből Tordai, mert ennek rövid tartalma az ifjú egész valóját rendetlenségbe hozá. E szavaknak: „Az istenre kérlek édes Endrém, maradj, — — — ne tedd szerencsétlenné a lányt, ki téged mindenek felett szeret“, varázs ereje vala; hatalmasan rázták meg Tordai lelkét. Azt tudva, hogy ő így szeretetik, s gyanítva, hogy ha a szíves kérésnek elleneére is eltávoznék, a kedves lányt boldogtalanná teszi, maradt. Soha sem czimezgeté még őt Henriette az igaz barátság és édes szerelem czimével csak most, ez jól esett. Egy hosszú és hatalmas okokkal tele tömött levelnek nem lett volna oly hatása, milyen a legelső te véletlen megszólításnak lön. — Tordai elindulását legálább egy nappal későbbre halasztván leült s asztalára könyökölve édes merengésbe esett. Örült, a viszonszerelemnek ily világos jelét tudván, — s kit nem boldogít a viszont szerelem? — de más részről most ohajtott, hogy bár csak ne szerettenék, mert elválása annál kinosabb és rettenetesebb leend. Kit az ész és szeretet nagy tettekre buzditott, s más részről lánykájáért égő szerelme egyszersmind visszatartóztatott, az képzelheti csak Tordainak e mostani lelki állapotát. Mig keble ellenkező indulatok miatt a felzúdult tenger zivatarkint háborga, hogy tovább maradjon e egy végső búcsúlátogatás után vagy azonnal távozzék, egy másik levelkét kapott, ekképen írva:

„Te éltem gyilkosa, lerontád boldogságom; te nem akarsz, nem vágysz engem látni. Csak egy percnyi időre jöttél volna el, mig szivembe dőfhetted volna a gyilkot, ah ez a te kezedből nekem jól esett volna, de magam egy kissé rettegve viszem azt végbe, de végbe viszem, igen! ha te búcsuzatlanul távozol el tőlem végbe viszem. Menj, nem bánom, de lelkem rémkint fog kísérni, mert tőled el nem válhatok, lelkem örökké kísérod leend. Henriette.“

E levelkét olvasva megborzadt Tordai. „Vajjon nem tettetés e az? nem hálózövény e rabbátetésemre? Nem ismertem még lányt, ki ily indulatosan vallotta

volna meg szerelmét. Ez a szelid női szeméremmel és szerénységgel nem fér meg; de bevárom s tapasztalni akarom, mit rejthet a szelid nőkebel.“

Mint villám hatott e gondolat Tordai agyán keresztül, s késedelem nélkül indult a lányhoz.

„Ah Endre“! sikoltá el magát Henriette a belépő Tordai karjai közé rogyva. Nem szólt többet. A drága indiai szövetű pamlagra viszi a lányt, oda ül mellé, és ismét mellére borul, beszél neki, vigasztalja, ápolja Tordai, de a lány nem szól. Végre, de sokára a jelenet után, főlemelé Henriette könyvekben úszó nagy fekete szemeit Tordaira, nem szólt, hanem Tordai e kérést, nem, nem kérést, hanem könyörgést vagy esedést olvasá ki a könyvek özöne közt is égő szemeiből: „Tordai ne hagyj engem el.“ A kétség eloszlott, mert Tordai a mellére borultnak hozzá főlemelt isteni szemeiből olvasá, hogy ő soha méltókép nem viszonzhatólag szeretetik.

Henriette soká, órákig folytatá néma szerepét. Neki elég vala Endrét nézni. Nyelve megnémult, semmi vágya nem vala, mert ő Tordait szemlélve érezte mind azt, mit nyelvvél, és szóval szépet, drágát, jót kívánni, és kimondani lehet. Tordai nem kevésse kezdé aggódni azon, hogy talán Henriette elméjében megtévelyodott. „Maradj édes Endrém, e perczen itt leszek“ — ezzel szakasztá Henriette félbe hosszú hallgatását, s egy mellék szobába tűnt el. Tovább késett, mint ígérte, mert majd egy óra-negyed bele került, míg ismét visszajött. Azon ruhát öltve föl, mely akkor vala rajta, midőn Tordai nyilatkozáék, s őt legelőször megcsókolá, s egy hegyes tört tartván kezében, lépett ismét a szobába, hol Tordait magányosan, s kétségben hagyá. „E ruhában voltam legelőször boldog, — szól Henriette Tordai előtt szokatlan lelkesedéssel, — midőn te azt mondád, hogy szeretsz, legyek legutoljára is ugyan ebben; fogd a tört Endre verd be ide, — szívére mutatva, — s tégy boldoggá, ha eltökélt szándékozt meg nem változtathatva itt maradnod nem lehet. Fogd kérlek kedves Tordaim, az idő mulik neked menned kell, de tedd meg előbb e csekély kérésemet, mert elutazásodat átélnem nem lehet; vagy ígérd meg, hogy itt megmaradsz?“

„Mi bántja lelkedet, édes Henriettem, — szól Endre — csendesen, majd megfontolom, mit tegyek.“

„Beh meg ijesztél kedves Endrém, — szól Henriette végre csöndesültebb lélekkel, — ha akkor elindultál volna, midőn leveled küldéd, én többé nem volnék, esküszöm Endre, hogy nélküled élni nem fogok. Ugyan kérlek mért kell neked elmenned? mi kötelességeket emlitesz te leveledben azon hon iránt, melynek igazi fia nem vagy oklevél nélkül? mi köteléket, és eloldhatlan lánczokat emlitesz te? mi köthet téged elszakaszthatlanul oly nemzethez, melynek tagja csak oklevél által lehetsz? azt is mondád vagy irád, hogy ha késnél még, talán nem lennél elég erős a hozzám csatoló s mindig erősbülő lánczokat széttépni! s hogy neked kinos tőlem elválni. De hát el kell-e azon lánczoknak tépetniök, melyek téged hozzám kötnek? ha csak ugyan hozzám kötnek? s ha kinos tőlem elválnod, mi kényszerít az elválásra? Endre, én oly ifjunak ismertelek meg, kit nem csak szeretni, hanem tisztelni is lehet és kell, de e tettet zavarba hozott. Ha igazat mondasz, hogy kinos tőlem elválnod, szeretsz, s ha szeretsz, mért kell tőlem elválnod? te engem nem szeretsz.“

„Oh Angyal! — mond Endre, — lehetséges volna e téged nem szeretnem!“

Forró csókot nyoma ekkor a még most is borzadózó lány ajkaira, ki azt még forróbban viszonzá.

Tordai elhagyá őt végre, oly ígéretek közt, hogy néhány nap marad, s gondolkodik mit tevő legyen, és hogy ez idő közben egyébiránt még lehető gyakran meglátogatja, vagy pedig végképen itt marad. A lány e szavakat vevén, még sokkal forróbb, s hosszú csókot nyoma az ifju ajkaira, oly hosszut, mintha imádottának lelkét akarta volna magába szini.

„Hon, nemzet, honszeretet, emberiméltóság, önállóság, kötelesség, erény, és szerelem tisztán lángoló hű szerelem, ezekről kell gondolkodnom, ezekfelől tisztába kell jönnöm.“ — Így tündök Tordai magában szobájába zárkozva — „mi a hon? üres hang? nem, tehát mi? e földnek nagy területéből kiszakasztott rész, mely azért van külön választva, hogy a rajta letelepedett népcsoport élhessen, szükségeit kielégíthesse s hogy mások által annak határain belől ne korlátoztas-

sék, hogy ott szabadon munkálkodva, ne akadályoztassék. Úgy vették az emberek azon darab földet, melyet birnak, s hazájoknak neveznek, másoktól? nem, hanem elfoglalták. Honnak mondják azon helyet, hol az ember születik. El lehet e a hont hagyni? el, szabadságomban áll ott maradni vagy más hont, mely nekem tetszik, keresni, választani. Szabad akaratom levén, egyik honból másikba épen úgy átmehelek lelkiismeretem furdalása nélkül, mint egyik anyaszentegyházból másikba. Tehát e szerint itt maradhatok. — Nemzet, nyelvünk szerént az egész emberiség egy nemzet — ha csak ugyan egy első embert hiszünk — mert nemzetve van; de különösebben oly népcsoportot mondunk nemzetnek, mely valamelyik régi ágból eredett, szaporodott, körülményekkel, és éghajlati szükségekhez magát alkalmazva időfolytával egy különös nyelvet, s szokásokat fejtett ki. Az ily nemzet, vagy megmarad eredete helyén, vagy más helyre költözik át. Ha már egy egész nemzet mehet egy helyről másikra, miért nem mehetne egyes ember? tehát én itt maradhatok, ha tetszik. — Honszeretet, másképp hazafiság, polgári erény. Ezt is üres beszédnek mondják sokan, de megfontolom, hogy csak ugyan üres beszéd-e, előveszek minden okokat, — nem! semmi okot nem hozok fel, hanem szívemet kérdelem meg, mit mond ő. Elő teremtem képzeletemben mind azon helyeket, melyeken emlékezetem kezdetétől fogva valami édest éreztem, s kérdelem a szívet: vonzódik e oda? azt mondja, igen! A szobát, melyben járnai tanultam, s legelőször az édes apa és anya nevét dadogám, az udvart, az utcát, a kertet hol társaimmal futkároztam s játszottam, ohajtom látni, a Tisza, melyben oly sokat uszkáltam s fürödtem kedvesebb nekem, mint e Seine; szívem oda vonz. A hol először lovagoltam, mindenkor örömmel látom a helyet. Az iskolák, hol sokszor megdicsértetem, édes emlékek nekem. O hát a tanuló társak, a velők meglátogatott s bejárt, bebarangolt helyek, mennyi kedves emlékek! mily vonzó mágnesek! Hát a kert, a lugos, a kerti ház hol Julcsámat, a kimondhatlanul szeretettet legelőször s aztán többször is ölelém! ő nincs többé, de a hely, az emlékek, megvannak, s azokban és képzeletben él ő, valahányszor vissza emlékezem. Forrón szerettem őt, oly forrón, miként senkit mást e földi lények

közt többé nem szerethetek. Érzem, hogy Henriette iránt hidegebb vagyok; ő engem forróbban szeret mint én őt, de megcsalni őt nem fogom. Ő szebb, nagyobb rangu, s gazdagabb is mint Julcsa vala, de őt oly forrón szerethetni nem fogom soha. Ő nem magyar, nem ömlenek az ő ajkain ki ama bájló hangok, melyekhez gyermekségem óta, ah az édes anya mellén s ölében szoktam; nem tudja ő a nyelvet mely Julcsa ajkain oly édesen hangzott nekem. Azon hely legszentebb előttem az egész földön, hol négy ember életét mentém meg a haláltól; attól távol lenni nem akarok. Máskép határozzák s másban keresik némelyek a honszerelmet vagy hazafiságot, s nem azokban, miket elszámláltam. A honszeretet, mondják ők — azon szent munkásságban áll, melylyel minden kitelhető erőnkül azon hazának és nemzetnek jobblétét és boldogságát mozdítjuk elő, melynek mi polgárai és tagjai vagyunk, melynek törvényei védelme alatt élünk, s mely jogainkat oltalmazza; de rám nézve ez kivétel, mert engem nem védenek, s jogaim nincsenek, melyeket oltalmazhatna. Az én honszeretetem tehát csak a főlebbieken alapulhat. — Emberi méltóság, ez nagy szó. Honomban ezt nem becsülik meg bennem, de megbecsülöm magam magamban. Bár semmi jogom nincs, de emberi méltóság, annyi van bennem mint bármely emberi lényben, tehát nincs okom a hon iránt hidegséggel viseltetni, melynek fiai minden kizáró jogaikkal és szabadalmaikkal sem lehetnek többek mint én, mint emberek, s én minden jognélküliségem mellett is annyi vagyok mint ők. Henriette főbb rangu s gazdag, ha itt maradva nőül venném őt, nem becsülném ön méltóságomat, mivel jöhetne oly kedvetlen óra, melyben ő szememre vethetné, hogy szegényebb, az az vagyontalan valék. Ki áll nekem jót arról, hogy az nem történik? s ha nem történnék is, ki biztosít, hogy legalább szívében nem viselendi azt? Őt tehát nem vehetem nőül, itt nem maradhatok. — Önállóság, legszebb, legnagyobb disze a férfinak, s oly sok millió ember közt ez érdemmel legkevesebben dicsekedhetnek, mivel legnagyobb lelkiert kíván. Ha itt maradok, s ha Henriette-et nőül veszem, honomba visszamenő szándékommal fölhangyva, nem leszek önálló; mert egy leánynak kérésére elszántságomat megváltoztatni nem

jelent önállóságot, sőt ezt minden fontos ok nélkül tenni, gyengeséget tesz föl. Ó gazdag, s fő rangú levén, mind azon emberek, kik hatáskörömig, s ismeretségemig érnek, azt fogják mondani, hogy a leány gazdagságához és rangjához azért támaszkodtam, mivel magamban nem bízom. Nem! őt el nem vehetem soha, ő itt marad, s én vissza megyek. — Kötelesség; ennek teljesítésétől függ a nemzetek jóléte. Én kicsiny valék, nem tudtam magamnak keresni semmit, más dolgozott helyettem, míg én tanultam. Más izzadott élelmemért, mások adának pénzt szülőimnek, mit ők összegyűjtöttek, hogy én kényelmesebben élhessek majd; azon mások pénzével teremtettem magamnak legfőbb boldogságot; sokat kelle azoknak éjszakázniok, tanulniok, s tűrniök, kik engem sok hasznosra és szükségesre megtanítottak; azok hazámiai voltak; tehát ha a háládatlan nevet megérdemelni nem akarom, kötelességem vissza fizetnem azt, mit tőlük vettem. Mi lenne a hazából, hová lenne a nemzet, ha minden ifju, miután honfitársai ingyen fölnevelék, sok szükségesre és hasznosra ingyen megtaníták, s miután már képes volna az iránta mutatott s bizonyított szivességet viszonzni, oda hagyná? mi lenne a hazából és nemzetből, kérdem, ha mindenik elfeledkezve kötelességéről kivándorolna? a szegény öreg magyarok már majd tehetlenségökben élhel halnának meg, s keserveik közt, midőn egy ifju sem nyujtaná nekik gyámkezeit, rettenetesenátkoznák a kiköltözött háládatlan fatytyukat. Én le akarom róni kötelességemet. Sokkal tartozom a hazának, még többel tartoznám, ha ott jogaim is volnának. Tehát itt nem maradhatok, vissza kell mennem. — Erény, a legszebb lelküeknek elveszthetlen drága kincsük ez. Az erény nem egy kis imádságban, vagy alamizna adásban áll. Az a való erény, mely arra buzdít, és lelkesít, hogy minden jutalomvárás nélkül minél többeket boldogítsunk. Innét látszék, hogy az erénynek alkotó részei a munkásság, a tudomány, mértékletesség, bátorság, s állhatatosság; mert minél munkásabb, minél tudományosabb, mértékletesebb, bátrabb s végre minél állhatatosabb valaki: annál többeket képes boldogítani. Hol az emberek a jóllétnek és boldogságnak magas fokára emelkedtek föl, ott nincs oly tágos mező az erény gya-

korlására, mint a hol nyomorúsággal vergődnek. A ki tehát jótévéleg kíván hatni, nem fog onnét kiváncsolni, hol jótévétségére nagy szükség van, sőt oda siet. Én tehát itt nem maradhatok, vissza kell mennem. Az édes honban tanultam meg munkás lenni, ott szerzem kevés tudományomat, ott szoktam mértékletességre, ott fejlődött ki a mi bátorság és állhatatosság van bennem, tehát illő, hogy ezeknek gyümölcse is ott teremjen. Én nem maradhatok itt, vissza kell mennem. Szerelem, lángoló hév szerelem! Ez csak állati, de még is édes, igen édes gerjedelem. Ezt is ott a távol, de kedves honban éreztem legédesebbnek; ott égeté csak keblemet, itt csupán melegíti. Minden szépet, jót, s édest csak Magyarhonban éreztem; s mindazokért neki hálával tartozom, s nem pusztá szóhálával, hanem tetthálával tartozom; tartozást érzek, melyet lefizetni kötelességem; tehát itt nem maradhatok hanem vissza kell mennem.“

Mig így határozgata, egy párszor meglátogató Henriette et, de rettegett tudtára adni, hogy ő csakugyan az itt nem maradásra határozta el magát. „Te nem szándékozol itt maradni — így szólítá őt meg Henriette — én a kebledben elrejtett küzdelmekből olvasom, hogy te félsz azt tudtomra adni. De valld meg igazán édes Endrém; én magam is jobban megfontoltam mindent, s nem kényszerítlek oly határozásra, mely meggyőződésed ellen lenne, sőt kívánom, hogy miattam kötelességedet el ne mulaszd. Te itt idegen vagy, sokkal jobban érzi az ember magát honfitársai, rokonai, ismerősei között. Én szeretlek, forrón szeretlek, de az idő, majd midőn már régen eltávozandottál tőlem, elfeledtet. Nem tart ez eleven képzelődés és ábrándozás igen soká. Te engem úgy nem szeretsz, mint én szeretlek téged, de te arról nem tehetsz, valamint én sem arról, hogy jobban szeretlek; ez nem a mi munkánk. Valld meg Endre, te nem szoktál soha hazudni, valld meg, hogy nem szeretsz oly forrón mint én téged szeretlek; fájdalmasan fogom e vallomásodat hallani, de hidd el elég erőt érzek magamban azt elviselhetni, mert hiszen tudom, hogy te arról nem tehetsz.

Tordai forró csókokat halmoza a kedves leányka ajkaira, s úgy akará az egyenes vallomást elmellőzni, és kikerülni. Hogy Tordaival azokat elhitesse miket

mondott, különös jó szeszélyűnek tetteté magát. Tordai hallgatását úgy vevé a leányka, mint kérdéseire tett igenléseket; s nem is leheté máskép vennie.

Az idő estre hanyatlék, s Endre szállására indult. Áldá a sors végzetét, hogy Henriette nem csügg oly igen rajta mint egy pár nap előtt tetszett, s hogy ő könnyebben megválhatik a leánytól. Egyenes vallomást ohajtott a leány tőle, ő tehát az alább következő levélben vala azt teendő. Lakására indul. Henriette oly forrón csokolá őt, mint még soha sem azelőtt, mintha ez leendett volna az életben legutolsó csókja. Endre ment. Még egyszer hánytá meg mit tevő legyen, ismét megkérde szivét, hogy nem javasol e maradást? — Ujra elő varázsolta a hont, a nemzetet, a kötelességet sat., mit már egyszer meghányt vetett vala, s végre ezt írá:

„Szerettem egyszer, többé úgy nem szerethetek soha. Az ifju szivnek egész gerjedelméből szerettem, midőn még sem hont, sem más szeretetre méltót nem ismertem; nem vala a sziv megosztva, csak érte, egyedül érte dobogott, minden szebb érzelem csak érte lán-gola; a nagyobb rész a honért, a nyomott emberiség-nek van örökre áldozva, egy rész ő érte fog keblemben élni, s csak kevés maradhata fen, Henriette számára. Nem akarlak megcsalni, te egész szivet érdemelsz, meg adják neked azt az istenek. A honért égő szeretetet nem téphetem ki keblemből, s ha képes volnék és tenném, mint elgyávult nem merészlenék többé lelkes leánynak szerelmére ahitozni. Ah kedves Henriette! beh édes és boldogító a honszeretet! én hiv akarok hozzá lenni, legyen ő sirom ha bölcsöm vala. Egész valómmal, a férfiasszó szent tűz minden melegével, az emberiség javáért hevülő kebelnek minden szentebb érzeményivel csüggök én azon. Szebben hangzik ott a madarak dala, édesebben susog a csörgedező patak, bájolóbbak nekem ott a nem oly szép vidékek is; nekem azok mind jobban tetszenek. Sok szent emlék csatol engem amaz édes házához. Millió s ismét millió évektől fogva nem valék, s ott kezdettem lenni, az ringata engem édes anyai ölen; ott éreztem az élet gyönyöreit; ott nyugosznak szülőim hamvai; ott vértettek el eldödeim, ott küzdöttek gyakran a még ki nem vivott, hanem később kivivandó szabad-

ságért, nekem abban részt kell veendenem. Ott kell nekem élnem, ott elesnem is.

„Te gazdag vagy, én pedig vagyontalan vagyok. Rettegek ha elgondolom, hogy lehetne az életben egy oly óra melyben a gyarló embert sokszor ostromló szenvedélyektől elragadtatva szemrehányólag sikamlanék ki hölgyem ajkain, hogy ő nálam vagyonosabb vala; ez engem villámként sujtana le, s örökre boldogtalanná tenne; önállóság legfőbb erényem, a te gazdagságod pedig ettől megfosztana, mert az egész világ ujjal mutatna rám, hogy én mint gyenge, s önállhatlan gazdagságodhoz valék kénytelen támaszkodni, hogy el ne essem. — Én ezerszer csókollak, de látni nem foglak többé, megyek honomba, Isten veled. Fojtsd el irántam lángoló szivednek minden érzelmeit, gyujtsd meg azokat egy méltóbbnak, mert oly hévvel, oly forrón szerető leányra érdemetlen Tordai.“

E levelet másnap írta Endre, s estve, midőn az utca-lámpák már fénylettek, küldte Henriette nek. A biztos e hírrel jön vissza a levelet kezében tartván, hogy Henriette laka zárva van. Szokatlan borzalom lépé meg Endrét, nem tudva miért, s akarata ellen belső ösztönétől kényszerítve maga veszi a levelet Henriettehez menendő. A lakot ő is zárva leli. Hirtelen távozott el talán mezei jószágára, hogy a kinos elválást kikerülje, gondolá Tordai. „Kérem kegyedet nem mondhatná meg hova utazott L. Henriette kisasszony — kérdi Tordai egy a szomszédház előtt álló embertől — még tegnap nála valék és semmit sem gyanithattam az elutazásról.“ — „Éppen most temetik, talán már a temetőbe érkeztek holt tetemeivel“ — felel a kérdező.

Tordai állapotát festeni nincs tehetségemben; örültem akart futni, de csak tántoroghata a halottat kísérők után, de hasztalan; az érte oly fenten dobogott szív hideg hantok alá vala temetve már midőn oda ért! Bohó Endre, te nem ismeréd az asszonyi szívet, te rosszul számítottál. — Sikeretlenül öntözé könyeivel a hantokat, hasztalan emelé kezeit az égbe, Henriette nem vala többé! Borzalmas a néma sirorszámban vérző szívvel s büntető lelkiismerettel az éj sötét leple alatt lenni. „Bocsáss meg Henriette nek ismeretlen világokba át

lebbent lelke, bocsássatok meg itt elporlandó hamvak, bocsássatok meg istenek, akarva nem ölém meg őt, nem vagyok gyilkos, legalább szánszándékos nem! — így sohajtozék a sirhalomra borult Tordai magát menetetve. — Te látod e szívet örök igazság, én azt hiszem, azt érzem, hogy büntetendőt nem találsz benne.“

Talán a temetőben töltötte volna Tordai párizsi utósó éjét, azt az értte elhunynak áldozni; de terhes felhők huzódtak, távolról hallatszó dörgés közt a temető felé, melyek Tordait haza menetelre eszméltették. Ő úgy érzi magába, hogy büntelen, de a mindig közelgető boru, dörgés és villámok mintegy fenyegettek, rémüléssel tölték be tiszta lelkét. Mélyen beburkolózva köpenyébe ballaga a Saint-Denis külvároson át hasonló nevű utcán végig lakása felé. Henriette laka ettől félre esik, ő arra került, hogy még egyszer láthassa a helyet, mely neki oly szent, s egyszersmind oly borzasztó. Könnyen képzelhetik az olvasók, hogy lakására tántorogván egy hamar nem alhaték el, szíve öszve zuzva, feledve vala egy időre a hon, kötelesség, minden, csak Henriette foglalatostoktatá, a rettenetes eset tölté be egész lelkét. Annak hangjait hallá, annak végső csókját érezé ajkain égni, s beljét iszonyu fájdalom szakgáták.

„Szegény leány, te nem vevéd hasznát létednek — sohajtá Tordai az indulatok vad kitörései után szelidebb érzelmekre olvadva — te nem érzéd az élet gyönyöreit; alig melegült fel szíved, azonnal hideg sirba kelle szállnod, s ezt én okoztam. Mért kelle nekem a kegyetlen — s az ő boldogságát akadályozó eszköznek lennem, ki minden emberi lénynek boldogságát annyira ohajtom! kell egy tulvilági szebb jövendőnek lennie, hol azok jutalmukat elvehessék, kik itt abban nem részesülhetének. Némely hitetlenek azt állitják, hogy e rész, melyet testnek mondunk, midőn az erő kifogy belőle, elporlad, a lélek elpárolog s vége mindennek. Hogy a testet alkotó részecsek elporlanak, szétoszolnak, a tapasztalás bizonyitja. Nem csak az öreg, hanem a legjobb erejében lévő férfiú és munkásságának közeppette, vagy midőn már valamely nagy czélt éppen elérendő vala, egyszerre megszünik hatni, nem mozog a test, nem mozdulnak a tagok, a lélek elszállt s las-

sanként nincs belőle semmi. Visszaborzadnak sokan e szótul: halál; rémitően festik annak előjeleit. A szív megszűnik verni, — így festik magoknak — az erekben a vér elakad, a szem merevedten megáll és nem forog, nem lát; az ábrázat pirja eloszlik, s azon legszebb szín sárgás-fehérré változik; az oly virgoncz ujak, melyek a gondolatokat oly remekül rakták papirosra, fásultan s mozdulatlanul nyulnak ki. Az egyik vagy másik ujjon gyűrűk vannak, melyek kedvesekhez kötnek, azok eljönnek az ágy mellé, de a szem, bár még előbbi egész állapotában meg van, nem látja azokat; könnyet öntenek az arczra, de az nem tudja, csókot nyomnak a kékült ajakra de az semmi édeset nem érez; jajgatnak, de a fül nem hall semmit. A fölötte kéklő ég nem gyönyörködteti többé; a szeretettek ölelését nem tudja, tőlük elszakadt, és soha sem látja többé őket; hitvesét, vagy gyermekét elhagyja viszonzlátás nélkül; ez rettenetes. De azt nem tudja senki, hová száll a lélek. Erő tartja össze a részeket, de az erő folyvást tart az általunk meghaltnak vélt testnek részeiben, különben a test millió és millió piczinded részekre omolnék szét, mihelyt azon pillanat be áll, mit mi meghalásnak mondunk, ugy de ez nem történik, az élet tehát még tovább tart, ha erőben van az élet — de miként? azt mi nem tudjuk. Az élet már elkezdődik ott, hol valami, bármi parányi egészszé kezd alakulni s valamely alakot vesz; ott erőnek kell lenni, mert erő nélkül két legparányibb rész sem egyesülhet, hol erős szerkezet van, ott élet van, s addig tart, mig valamely testnek együvé forrt részei egymással össze ragadva vannak. A bebalzsamozott testnek részei tovább tartanak, s későbbben oszlnak szét, tehát az élet is tovább tart, milyen élet az? előttünk rejtve van. Némely növény elhervad, télen által elfagy, és tavaszkor ismét éledni kezd; némely állat egész évig nem ad életjelt, s ha táperő járul hozzá ismét él. Tehát nem tudjuk miként, s hol végződik az élet, s hogyan kezdődik ismét. Nem tudunk semmit. De hihető s a józanészszel nem ellenkezik, valamely más, bármely alakban való tovább élés.“

E gondolatok közt szunnyadt el a félig élni megszűnt és reggel hona felé induló Tordai.

VII.

Hintókat láttak az ut mellett a munkások elmenni P* felé; egy kevésbé megpihenve néztek a meggörbödött dereku és fonyadt képű emberek utánunk, s e fohászt bocsátva ki: „beh könnyen élnek azok,“ ismét munkájokhoz láttak. Megint hintók zörrentek el mellettük; „talán valami vendégség lesz, oda igyekeznek“ — mondanak, s tenyeröket megköpve ismét dolgukhoz láttak. Harmadszor is hintók mentek el mellettük; s már zúgtak a harangok. „Bizonyosan valami nagy ur halt meg, s annak temetésére megy e sok hintó,“ — mond egy a többinél öregebb napszámos.

„Hát nem tudják-e, hogy az az öreg és sánta obester halt meg, — szól egy rövidre vágott haju köpczös és pök-hendi ember, kiről első pillanatra lehele gyanítani, hogy katona volt, — ki itt izén is lakott sok ideig, — — hun csak no, — ejnye no, — bizon nem jut eszembe, — ej — pedig nyelvem hegyén van, — a patvar üsse meg, majd eszembe jut; a bizon, a ha't meg. Ketek nem is tudják?“

„Nem biz én,“ felel egyik is másik is.

„Mi gondom nekem arra, ki hal meg, csak munkám és kenyérem legyen, — mond egy jó képű s egészséges ember, ki az alatt hosszú haját kalapja alá gyűrte föl, hogy izzadt nyakát a szellő jobban érhesse, aztán jól megköpven markát, vigan folytatja munkáját.

„Nekem semmi gondom rá, — így szólal meg egy kis termetű, sovány alak, — de mégis gyakran eszembe jut, s olykor magam is arra fakadok, bár csak az Isten vagy kettőt venne el az én gyermekeimből, én szívesen odaadnám őket.“

„Azon ne busuljon ked, — mond a rövid haju — ha fiak majd jó lesznek katonának. Ugy! eszembe jutott már, hun lakott az az obester ki most meghalt: Gy. . en. Devecserhő köze.“

„Annak nem igen örülnék, ha katonák lennének gyermekeimből, — mond a kis sovány, — mert ha egyszer néhány esztendeig szolgálnak, haza jönnek, s kész koldusok. A munkától elszoknak, pedig amugy könnyen és

uriásan szeretnének élni, ha katonaságukban nyomorogtak is.“

„Jól mondja örebbik uram, — szólal meg egy menyecske, — tavall termett egy kevés borocskánk, s mondom az uramnak, hajja ke apjuk, adjuk el azt a kevés bort, mert majd itthon csippe csoppa elfogy, és semmi látatja sem lesz, de ha eladjuk, tán a portio kikerü belüle, s tán télre való lábbelit is vehetünk, így e: jó lesz biz a feleségem, mondja az uram, adjuk el. Inkább majd ugy hozasunk egy-egy itczét kocsmábul, ha valaki vendégünk talál érkezni, vagy búcsura vagy pedig keresztelőre. Jól van épen jön egy b * i ember, nó iszen valami távulról atyafiság is, kérdi hogy nincs e eladó borunk? Van bizony nekünk néhány akó mondja az uram, mennyi lehet? ennyi kóstoljuk meg. Mire tartaná ke? hogy adja ke? ennyire, így. Óh az nagyon drága, mond az ember elsöbben, de még is elég az ahhoz, megalkudtak. A bort elviszi, s uramfia még maig is adós az árával, és sehogy se tudjuk megvenni úkémén. Biró elejbe kerültünk, minden, de ő bizon csak nem tud fizetni. Bőribül csak nem lehet kivágni. Azt akarom ebből kihozni, hogy annak az embernek van egy öcsese, aki, biz én nem tom, hiszen beszélte is, hány esztendeig katona volt: egyik lábát térden alu ellötték, s helette fábul van neki csinálva; keze is ugy meg van se besítve, hogy nem dolgozhatik vele, s most a szegény bátyja nyakán van, és csak enni inni szeretne. Űzi hajtja, hogy neki hust főzessen, és egy egy kelázli bort agyon, mert ő meg szokta, s hogy ő a császárt szolgálta. Öcsém, mondja neki egyszer a bátya, éppen ott voltam én is akkor pénzér, ha az nem tetszik a mi szegénységemtül kikerül, hát eregy a császárhoz, hogy adjon neked hust és bort mert őtet szolgálta. Ugy biz a bakternak ugyan be ált volna már de az Isten adta nem tud jární, most egész köldus.“

Alkonyat felé hanyatlék a nap, s a munkások ozsonnázni ültek le. Junius kezdete lehetett, mert a nap-számosok kukoriczát kapáltak. Egyik szurtos tarisznyájából, másik szür-ujából, harmadik más valamijébül a menyecske pedig fehér kötényébül veszi elő darab kenyérét; a földnél, melyet turkáltak, s melyre most letelepedtek, nem igen vala kenyérük fehérebb: s mégis oly jóízűen evék azt, hogy oda szerettem volna né-

mely henyélőt drágán megrakott asztala mellől várásolni, hogy tanulhatná meg mint kelljen jó ízűen enni.

A napszámosok többen valának s egyik közülök nem ozsonnáza, hanem szélről ülve előveszi egy ujnyi hosszaságu pipaszárát s azt szopja ozsonnázás helyett. Pénze nem volt az nap több egy garasánál, s az azon vett és reggeltől fogva szítt dohány régen elfogyott; mert a falubeli zsidó, ki a korcsmát és boltot haszonbérlele a garasért nem sokat szokott adni.

„Hát ke mér nem uzsonnáz bátya? — kérdezé tőle egy ifju ki kevés kenyérének hamar végére járt — majd meg ehül ke' még estélig.“

„Nem vagyok éhes“, — mondá a kérdezett.

„Adja ke' hát nekem kenyérét, — szól ez ifju kéreleg, — én keveset találtam magammal hozni, pe'ig még megenném egy darabot.“

„Bizon nekem nincs édes öcsém, — mond az ember kissé habozva, szégyenelvén, hogy ezt kelle megvallania, — otthon is épen csak annyit hagytam, a mennyivel gyerekeim szüken talán be érték. Nem kereshettem a mú't esztendőben semmit s most ugyan köll is azt sínlenem. Hat gyereke van nekem otthon öcsém, három fiu aztán három lány, — a legkisebbik még csak három fertály esztendős. Hét esztendeig laktam feleségemmel, Isten nyugosztalja szegényt, s majd minden esztendőben megáldott az ur isten egy gyermekkel.“

„Hát meghalt a ke' felesége, — kerdé az ifju sajnálkodólag, — biz az elég baj. De hát semmit se kereshetett ke' az ősszel? pedig most meglehetős termés volt.“

„Kerestem négy mérő kétszerest és két mérő árpát, ez volt az egész nyári keresetem. Feleségem utolsó gyermekével veszedelmes betegségbe esett, melyben soká sinlödött, aztán meg is halt. Nem tettem jó aratást, csak egy fé'heles embernél fogadtam részt, mer' feleségemhez is kellett látnom, s alig tudtam azt is elvégezni. Még a jószágomnak fele szalmába volt, csak egy részét tudtam elcsépelni, mikor a szegény meghalt. Másfél mérő kétszerest és egy mérő árpát el köllött adnom, hogy feleségemet eltemethessem, aztán mi maradt, egy mérő árpám, és harmadférő kétszeres búzám.“

Ebből még másfél mérőt köllött eladnom, hogy a porciónak egy része belőle kikerüljön, mert nagyon zaklattak érte. Így magam szükségire maradt egy mérő árpa, és egy mérő kétszeres. Ebből már szent Márton napkor egy szem se volt. Egész télen által nyomorogtam mostanig. Napszámmal olykor kerestem egynéhány garast. De mit ért? abból még annak az asszonnak is köllött adnom, ki a gyereket szoptatásra átvette, mer' az ártatlant elveszni csak nem hagyhattam. Az is, a kinél lakom, minduntalan kéri a házbért. Néha volt úgy, hogy jó napszámra kaptam, de vagy robotra, vagy vármegye dolgára útat csinálni hajtottak, s a napszám elmaradt. Elvárom mit ad a jó Isten ezen a nyáron, majd talán jobb keresetem lesz. Csak már gyerekeim közül volna vagy kettő oly nagy, hogy valamiben segíthetnének, vagy hogy valami mesterségre adhatnám őket.“

Mig ez így sorsát beszéli, — melyet úgy hiszem egy olvasó sem fog neki irigyelni, — ismét hintók mennek el mellettök.

„Ej! beh sok ur megy ma erre, — mond egyik az ozsonnázók közül — én úgy gondolom, hogy ezek nem temetésre mennek, hanem Pozsonyba a Diétára.“

„Biz az is lehet“ szól egy másik.

„Vajjon mit végeznek majd? mond egy magas barna ember.

Má csak azt végeznék el, hogy ne kõne napszámba, és úr dógára járnunk“, — sohajtá egy vöröshajú.

„Oh hajja ke', a soha se lesz“, — felel a rövid hajú pökhendi. „De az furesa is vóna“ — mond örömmelve a hat gyermekes szegény. „Már ugyan miért nem lehetne — így szólal politikájokban a még eddig hallgató menyecske — hiszen nekem a minap a mult héten mikor Kis-Czelbe voltunk, a hajdúnénak a szolgálója Gábris Susi beszélte, mert a mikor beszegődött; azt is kiszegődte magának, hogy Kis-Czelbe eleresszék, mert fogadást tett, hát ő is oda volt mikor én, ott az uton beszélte, hogy az asszonya beszélte neki, hogy má' eztán nem kell robotolni. A hajdu csak tudhatja, mer' ő talán az íródeáktól, a meg a kasznártól hallotta, — a kasznárnak pedig kell tudni. Mer' az uraság is Pozsonyba van.“

„Nem bizzák azt íródiák uramra, még a kasznárra

se, — mond egyik napszámos, — s nem is hiszem hogy ne köljön robotra menni, hiszen hát akkor ki dógozná be az uraság földjét; maga az uraság és a kasznár aztán az iródiák csak nem kapálhatnak se le nem szánthatnak. Ugyan mit tudna az az erőtlen diák kaszálni.

„De golyhó ke', hiszen fogadna az uraság napszámosokat, mint ez az árendás a kinek most kapálunk“, — szól az ifjú, ki kenyeret kért főlebb a sok gyermekű szegény embertől.

„Nem bánám én akármit végeznének, csak a portiót szállítanak lejobb, aztán még azt is végeznék, hogy ne köllene a háznál katonát tartani, mer' úgy meguntam higgye ke' hogy kész volnék tulajdon magam kis házacskáját oda hagyni, csak menekedhetnék tőle. Az egész ház szűk neki, s parancsol benne mintha az övé volna, s majd mindenből ki él. Osztán meg Isten bocsá' bünyemet, még az embernek tulajdon felesége sincs bátorságban miatta.“ — Így panaszkodék egyik napszámos.

Én meg csak azt kívánom, — szól ismét egy másik — hogy ha már semmit se végeznének is, csak az isten-atta só árát szállítanak le, mer' bizony derága; s bár csak má' jól megmérnék, de ha hoz az ember egy vagy két fontot olyan kevés, mintha mindig egy verdung hibáznék belüle“. Hagyjuk e nem irigylendő sorsú munkásokat dolgozni, és tekintsük meg hová ment a sok hintó és mi célból.

Főlebb mondottuk, hogy a p—i harangok zugtak, a mi valamely nagy urnak temetését jelenté, ezen a szánakozó szívü szomszéd uraságok jelen akartak lenni. Miskei Fülöp temetése vala ez. A környéken minden előbbkelők sajnálták a derék férü elhunytát, tehát vég-tisztelet tevésre számosan tolultak össze.

Fekete ruhában jelent meg a sajnálkodó férfiak nagy része, mint ily alkalommal szokás, de a nők mindenféle színvegyületet ábrázoltak. A sokaság közt azonban egy magas termetű egészen gyászba öltözött már harmincz felé közelgető ifjut, és egy lányt lehetett észre venni, kik a koporsóhoz legközelebb állottak. — Midőn a circumdederunt szomoru nótáját elkezdék, a lány a ko-

porsóra borul, s a rákezdett éneknél még szomorubb hangon sír és kesereg. Hiszem, hogy az olvasók az elhunyt gyermekeinek nézik őket; azok voltak.

Nem fogom azt leírni, milyen volt a temetés, milyen rendben mentek a sirországba, kik vitték a halottat, hány pap kíséré, hány fáklya égett; ezeket elhallgatom, hanem azt akarom csak röviden érinteni, mit beszélt a megboldogult egyik helységbeli jobbágyainak lelkipásztor a sötét sir partján.

„Isten, ember, örökkévalóság, e három szó leszen rövid elmélkedésem tárgya: (így kezdé a pap elmélkedését a szomszéd sirdombnál egy szál leszakasztott mezei virágot tartva kezében). Ki az köztetek keresztyén hívek, ki e virágnak piros sárga leveleit tiszta fehérré változtatja? Lépjen elő, én lábaihoz borulva hatalmas istenem gyanánt imádandom őt. Nem lép elő senki? ki az, ki köztetek embertársaim, azt merné állítani, hogy e kis virág csekélység, ilyet én is tudok teremteni? álljon elő, s én porba hullok előtte. Mondja valaki közületek, hogy e virágcsa szólaljon meg, beszéljen úgy mint én most, s én azon embert istenemnek ismerem meg. Nem teszi senki? Engedjétek meg tehát azt térdre esve imádnom, ki e virágot növeszté, titeket és engem létrehoza. El van ő érzéseim elől rejtve, ismeretlen alakban létezik, de imádom őt mint alkotómat, s e nagy természetnek mesterét. — Az ember a nagy alkotóhoz képest kimondhatatlan piczi jószág, — e por szemhez képest pedig kimondhatatlan nagy és tökélyes mű, önmagába tekintve, pedig maga magának titok. Ez élettelen test, melyet imé gödörbe azonnal lebocsátunk, hatvan év előtt nem vala s kevés idő múlva ismét nem leend; egy része ugyan itt van szemünk előtt, de más része ismeretlen honokban; hol? merre? nem tudjuk. Az ember legrejtélyesebb minden földi teremtmények közt. Ha más lényekkel hasonlítjuk össze, ő hatalmas, erős, böles, mint valamely kis isten, ha pedig embernél nagyobb akarnál mérkőzni, felette esekély kis valami. Nem tudja mi vala és mivé lesz; hanem csak azt tudja, hogy az örökkévalóságnak hosszú láncaiban egy pillanatnyira feltűnt, s ismét eltűnik; mert egy ember élte az örökkévalósághoz képest csak egy pillanat. Ah, beh szegény és hitvány az ember. Kettőt kellene egész életében főkép szeme előtt tartani; egyik,

hogy e rövid életnek minden valódi gyönyörét élvezze ; másik úgy élvezze, hogy e sötét sir széléről s a hoszu, hoszu örökkévalóságtól bár mi várakozzék is a siron tul, rettegnie ne keljen. E kettőben áll az élet titka s az emberek mindenre ügyelnek, csak éppen erre nem. Ti az elhunytanak gyermekei tartsátok e kettőt.“

Ez volt a hallotti beszédnek rövid tartalma.

A gyászos gyülekezet eloszlék, Miskei atyának emlékezetére még némelyeket a szokás kívánatai szerint tétetett, mint requiemet [szolgáltattott, emlék-követ tön sirja fölé sat. A vég intézet elolvastaték, gazdasági rendeletek tétettek, s egy pár hét mulva nővérevel Pozsonyba indul ; mert ott országgyűlés vala mint már tudják az olvasók.

Az ország dolgai tüzesen folynak ; Miskei Lajos egy ülést sem mulasztott el. Nővére Liza még nem ismerte Pozsony vidékét, mivel mind a két izben ott létekor még gyöngye volt s azon felül csak kevés ideig késhetett. Lajos tehát minden kedvező időt kilesve, hugával a tájat megismertetni el nem mulasztá.

Vasárnap vala, az idő ünnepi köntösébe öltözött, mint az emberek, s kínálkozék a város falai közül az embereket kicsalni s ölébe fogadni.

Dévény felé megyünk édes Lizám, — mond Lajos nővérenek, — arra még nem valál. — Ott ömlik nagy Dunánkba a Morva folyó, mely hazánkat Ausztriától és Morvaországtól elválasztja, a táj tetszeni fog neked.

Hat óra elmúlt, s ők indulnak. (Némely olvasókra nézve szükségesnek vélem megmondani, hogy az délutáni hat óra vala ; a főbbek természetesen ezt fognák tudni, hogy reggel nem lehet).

„Valóban igen szép a vidék, — mond Liza oda érve, — ezt nem hittem volna.“

Igen a vidék szép. Mind azok megvannak ott, miket a szép izlésű olvasónők valamely regényben megkivánnak. A nagy szőke Duna méltóságosan hömpölyög ; a hozzá képest kicsiny Morva barátságosan közelget feléje, hozá simul, ez keblébe fogadja, s vele örökre elválaszthatlanul egygyé olvad. Bécs felé nézve jobbról a dévényi vár, egy oly kiálló sziklaormon pi-

hen, mely a gyöngéd idegü szemlélőt borzalommal tölti be. Tul az osztrák részen haimburgi várhegy a Duna jobb partján, balján a termékenyített térség látszik. Tova az osztrák és steyer hegyek kékelnek. Az alkonyodó napnak már aranyos sugarai gyöngén löveltek át, s csak az itt kezdődő Kárpátok magasabb bércein törettek vissza, hát felől a szintén tele hold tűnik fel. Mondom minden meg vala, csak ecset kívántatnék mely ezt festeni tudná, s még egy remetelak hibázott, mely a sok szépet bekoronázná, aztán kész az egész regény. Azokon kívül melyeket egy regényhonban élő leány valamely vidéken megkíván: a meleg keblü és szebb czélokért lelkesülő ifju még többet is lát itt; ha testi szemeivel nem is, esze világánál. Képzeldéseinek szárnyakat teremt s Bécs felé röptül, sajkát alkot, s emlékezetét evezők gyanánt használva a bécsi várfalakhoz hajtja!

„Ugyan hajózzunk egy kevésé édes Lajos, — mond Liza bátyjának, — az idő oly gyönyörű, még reá érünk visszatérni. —

„Szívesen édes hugom, — felel Lajos, — ha kedved tartja.“

A parton egy czövekhöz kötött csónakot eloldanak, bele ülnek. A nap már lenyugodott, a hold pedig csak most kezdett inkább pompájában tűnni föl, mert míg a dicsőbb fényü nap felragyogott, addig nem mere. Messze haladtak be, már tul valának a közepén, s Haimburg felé tartva szinte az osztrák partokat kezdék megközelíteni, midön véletlenül s maig se tudhatni miként fölbillent, ők a Duna habjai közt fuldoklanak. A tulparton Haimburg felől egy ifju jó, ki a veszedelmet látva, rohan a habok közé, s eléggé boldog vala az elmerülteket kiszabadithatni. Kik legyenek a szerencsetlenek a szabadító nem tudhatá, de hogy Pozsonyból jöttek azt gyanította, tehát módot keresett mint vihesse be. Valamint ő jókor andalgott e partokon az elveszendők szabadítására: úgy küldé még a gondviselés más segélyt is, mert egy kocsi zörgött Bécs felől, melyre föltevé őket. Nem tudta Tordai — mert ő vala a szabadító, — hogy ezeknek kocsijok a dévényi parton áll, sőt ha tudta volna is, azt most használni nem lehetett.

Mig Pozsonyba megérkeztek, annyira föleszméltek

halálrémültségükből, hogy a kérdező Tordainak megmondható az ismerősnek tetsző Miskei nevét, kérdésére hogy hova vitette őket. Tordai most bizonyossá lőn, hogy az, kit megszabadított, barátja, kivel mint utolsó évi törvényhallgató ismerkedék és barátkozék meg; a vele veszélyben osztozott szép nőt pedig nőjének hívé. A lakásra érkezve rémület, és zavar tölté be az egész házat. Orvosok jelentek meg, a megmentettek veszedelmen kívül levén, Tordai elhagyá őket. Hogy Miskei ezen állapotában nem ismerhetett barátjára, ki különben is épen azon korában, midőn az ifju legtöbbet változik, két esztendeig távol volt, igen természetesnek fogják az olvasók találni.

„Szép hölgyed van Miskei barátom, — így tünődék Tordai — a most még rövid időre csak fogadóban bérelt szállásán — lelkemre mondom, szép. Mint a most hasadó hajnal, oly szép ő. Szebb mint Henriette vala. Te szerencsésebb vagy mint én; boldogabb talán nem. Azt hittem eddig, hogy csak a fekete szemek szépek, de a te nőd nagy kék szemei oly szépek, mint a fölöttünk levő ég. Olvadozó bánat, ártatlan kellem, hölgyi szelidség bájoló vegyületben ömlenek el rajta. Oly szép ő, mint a burkolt felhők alól kibúvó szende világu hold.“ Tordai Endre honába érve, csupa érzeményre olvadt, hozzá járulván még, hogy a neki oly szent földre beléptét ily veletlen s nagy jótéteménnyel teheté, a szép hölgy kecasei lágy szivére könnyen tehetének benyomást.

A hosszú utazás, a tegnapi esti gyámkodás, az uszás közti megerőltetés, talán meghülés is, egészségére nem jötevéleg hatott, mert reggel gyöngeséget érezvén, ágyban maradt. Másnap hideg lelte ki, melyben két hétig sinlődött.

Az alatt Miskeiék tudakozák a cselédektől, és orvosoktól, hogy ki vala a szabadító, hova tűnt el, mit szolt elmentekor? de csak ez volt a felelet: „nem tudjuk, nem tuduk semmit sem.“

Felgyógyulva Tordai, más lakást keresett magának, s miután rendben vala, barátjának látogatására ment. A forró ölelés után mond Miskei: „ez kedves barátom Tordai, kiről neked annyit beszéltem, ez pedig testvérhugom Liza.“ Tordai zavarodva állt, Liza pedig kész lett volna az ifjunak nyakába borulni, ha érzéseit a di-

vat és szokás illedelmeihez alkalmaznia nem kell vala, oly sok szépet hallott bátyjától ez ifju felől. De azt nem tudá Liza, hogy Tordai a főlebb említett családnőt, gyermekeivel együtt a haláltól szabadítá meg. Ezt senkinek sem vallotta meg Endre Miskein kívül, ennek is csak oly föltétel alatt, hogy egy teremtéssel se tudassa. Miskei ezt megtartá. Sokat beszéltek el egy rövid óra alatt, de mindig olyakat, melyek nem csupán magokat, hanem másokat is érdekelnek, mert éppen — mint már tudjuk — országgyűlés volt. Ha a gyászruha nem teszi Tordait figyelmessé, még apja halálát is feledte volna Miskei említeni. A tudvalévő csolnakázási veszély tehát feledve lön.

„Most mindent kieszközölnek, — mond Miskei — mit eddig elmulasztottak. Az alsó-tábla dicsően viseli magát.“

„Hála neked idő s haladás szelleme — kiálta föl Endre, — nem is lehet az, hogy oly sokan sorvadjanak, nehány egyes érdekéért. Egyesülés szent tüze szállj a honfiak lelkeibe, hogy elszánt akarattal vívhassák ki, miért a nyomott nép eped.“

Mondom, sokat beszéltek a rövid idő alatt, végre Tordai ment.

„Nagyságos kisasszony, — sugá a szobaleány, miután Endre távozott — ez az ifju ur éppen olyan, mint a ki nagyságtokat a veszedelemkor haza hozta; bizony mondhatom nagyságodnak, ő éppen olyan, talán ő az; ő, bizonyosan ő az.“

„Eredj, de hogy ő — szól Liza kisasszony — hiszen elő sem hozta szerencsétlen esetünket. Ha ő volna az, bizonyosan említette volna.“

„Nagyságos kisasszony, nekem nem volt ugyan időm őt oly igen vizsgálni, mert rémülésem közt csak nagyságod foglalta el figyelmemet, de mégis azt mondom: ő az“ — erősíté a leány.

Liza tudatá ezt bátyjával.

Tordai gyakran jöve, de az esetről egy szó sem történt. A megtanított szobaleánynyal mindig volt Lizának valami dolga, valahányszor Tordai jelen vala. Miskei ismerte barátját, tehát tudta, hogy az maga soha sem vallja meg szép tettét. Végre a szerencsétlen esetre fordíták beszédüket, de hasztalan, az titok maradt.

Már lassanként megszűnt a sejtés, midőn Miskei maga véletlenül a titkot felfödé.

Legkedvesebb időtöltése vala Tordainak a rajzolás, mit nagy tökéletességre ugyan nem vitt, mert mint mondák, csak időtöltése, de az oly valamit, mi lelkére hatott, hiven tudá adni.

Egy reggel Miskei barátjának látogatására megy, de Tordai nem vala honn. „Tessék várakozni — mond inasa — mindjárt haza jön az ifju ur; nem tudom hova ment el egy ural, de azt mondta hogy mindjárt itt-hon lesz.“

Egy ideig föl s alá sétált Miskei a szobában, végre egy könyvet vesz föl az asztról; a könyv alatt egy csak félig elkészült rajzkép vala, Lizának, az ő testvérének tökélyesen eltalált képe, azon állapotban, midőn egy férju a habok közül viszi ki. Miskei a könyvet visszateszi éppen úgy, mint előbb vala. Az inasnak két aranyat nyom markába, azon kérelemmel, hogy a világért meg ne mondja, hogy ő itt volt, s azzal ment, ígérve hogy majd későbbben ismét eljövend.

Tordai nem sokára visszajött, és semmit nem gyanitva, munkáját folytatja. Hogy ő volta szabadító, arról Miskei most meg vala győződve; de az erényt annak nagysága szerint akará megjutalmazni.

VIII.

Tarczaliék háza az országgyűlés alatt központja volt a jobb érzésű ifjaknak. Mindenkor szabadon és minden visszatartózkodás nélkül mehetett oda bármely ifju is, de értem, kik jobb gondolkodásuknál fogva a család körébe valának avatva, azonban különösen kétszer egy héten vala az est erre áldozva. A családdal szorosabb viszonyban levő ifjak közül, majd egyik majd másik mutatá be barátját; Tordai már e körbe, e társasághoz tartozott, barátja Miskei által bemutatva. Mi célja volt Tarczalinénak abban, hogy ez ifjakat oly szívesen vendéglé, s hogy számukra mulatságot ada, alább tudni fogjuk.

„Te boldog vagy, és szerencsés természetű, — mond

Miskei egy déleesti mulatságban beszélgetés között Tordainak — a nagyravágyás dühe nem mer lelkedhez közelíteni; sőt még a jó középszerűségre sem törekedsz föl; meg vagy elégedve sorsoddal; soha sem aggaszt a jövő. De úgy hiszem, egy kissé csak aggódtál, midőn ezer forintodat a cholérában szenvedő, s éhség miatt bizonyosan elveszendő család megszabadítására áldozád, nem lévén semmi egyéb kutfőd, honnan az utolsó iskolai évnek elvégezhetőjére szükséges költséget méríthetnél volna.“

„Hagyd el pajtás most azokat, — mond Endre — beszélj másról.“

Az ifjak egy ablakból nézve, csak kettősen beszélgettek, senki figyelmét magokra vonni nem akarva, de Tarczaliné a házi asszony meghallá fülhegyen e szavakat: „midőn ezer forintodat a cholérában szenvedő s éhség miatt bizonyosan elveszendő családnak megszabadítására áldozád,“ a többit már nem érté meg, csak ez egyes szavakat vehette ki: „utolsó — — iskolai — — szükséges költség.“

„Ah bárcsak folytatnák még e tárgyat,“ — sohajta Tarczaliné.

„Hogyan van az édes Endrém, — kérdi őt Miskei — hogy te ezt most nem akarod hallani, mit egyébkor oly kedvesen vevél, sőt a mit magad is gyakran oly nagy lelki kéjelemmel beszéltél el nekem?“

„Nem akarom édesem azt mással tudatni — mond Tordai — itt sokan vannak, s ha egyik vagy másik megtudná, elvesztené minden becsét, s megszűnnék az örökre boldog óráimnak kutfeje lenni. Sokszor mondtam neked, de csak neked, mily boldog valék én akkor, midőn azon négy emberi lényt a haláltól megmenteni szerencsés valék. De nemcsak akkor, most is éppen úgy érzem én tettem édes gyümölcsének ízét, ha ellenben kikürtölöm azt, megszűntem oly végnélkül boldog lenni. A nyomorék gyermek ha meghalt volna is, nem leendett volna érte kár, mert nemcsak magának semmi öröme ez életben, de másnak is, főkép anyjának, a miatta hihetőleg sokat sirt szegény anyának, nagy szomorúságára van. Sőt mondom ohajtható, hogy meghaljon szegény teremtmény.“

„Ah ő az“ — sohajta Tarczaliné, ki könyeit titkon

törölle le, s ki az ifjak beszélgetésére lehetségig feszített füllel hallgat vala.

Alig sikamlott ki Tarczaliné szép ajkain a hangosabb sohaj, s alig rejtheté el a titkon hulló könnyeket, örömjajongás zavarta meg boldog csöndét, mely az ifjak beszélgetését is félbeszakasztá; uj vendég érkezett.

A szép Tarczaliné, a kéljérmekben szinte elolvadt nagyságos asszony az ifju lábaihoz akara már borulni, hogy neki életét, és gyermekeiét megköszönje, majd meg hirtelen másra határozta magát, a dolgok még szebb kitejlődését várva, hogy az ifju dicső tettét méltólag megjutalmazhassa.

Ha valaki az olvasók közül még nem gyanitaná, hogy Tarczaliné második férje nevén hivatik így, ki egyébiránt született Homokosy Sári és ugyanaz, kit Tordai Endre a cholérából gyógyított ki, s kit gyermekeivel együtt a halál torkából ragadott ki, tehát megmondom, hogy épen ő az.

Homokosy Gergely ő nagysága kevéssel azután, hogy leányát s unokáit a rettenetes éhenhalástól megmenté, elhalt, s az özvegy Lelesziné tudósittatván erről, hogy boszus atyjától nem kell már félnie, a rá maradt jószágot elfoglalá, mely időközben nyomoru gyermeke is megszűnt sinlődni, s miatta szenvedő édes anyjának szomorúságára lenni. (E történethez nem tartozik ugyan, hogy szép volt-e Tarczaliné, mivel semmi szerelmi kalandok itt már nem fordulnak elő, de mivel főlebb már emlitém a szép Tarczalínét, mondásom igazolására csak azt hozom fel, hogy a név nem kölcsönöz sem szépséget sem rutságot. Egyébiránt nem is azért nevezék Tarczalínét Sárinak, mintha: Laura, Vilma, Amalia, Ida, Emma, vagy más ily szép regényes névnek nem felelhetne meg, hanem mivel atyja nagyon ragaszkodék a vallásában divatozó nevekhez).

Annyit tudott, vagy legalább gyanított Tarczaliné, hogy az ifju, ki őt ez életre még egyszer visszahozá, tanuló vala. Tette által pedig arról győződék meg, hogy a legnemesebb lelküekhez kell tartoznia, tehát azért rendelé házánál a multságokat, remélve, hogy az ifju Pozsonyban tartózkodik, alkalma leend azt valamiképpen kitudhatni és megismerni.

Legközelebbi alkalommal e történet után Tarcza-

liéknál ismét mulatság vala, de Tordai nem jelent meg. Kevéssel utóbb más alkalomkor ismét mulatság s Tordai nincs jelen. Az aggódo Tarczaliné most fényes ebédhez kapcsoló a déleesti mulatságot, de hiában, Tordai hiányzik. Majd meg nagyszerű oszonna adatik, s Tordai nem jöve el, holott érte van mindez.

Endre nem volt a városban, s mihelyt érkezék, barátai, főkép pedig Miskei tudaták vele a történeteket; elbeszélék a mulatságokat, hol ő oly nagyon várt, oly szívesen látott, de meg nem jelent vendég lett volna. Hamar rendbe szedé magát Endre, s Tarczaliné udvarlására ment, hogy magát kimentse, s a meg nem jelenhetésnek okát adja. Az udvarlás tevési szerepet néhány virágos mondásban hamar elvégzé, s aztán lassudni kezdé, mert nem tartozék azokhoz, kik minden semmiségekről órákig képesek beszélni; s merném állítani, hogy mondókáját elvégezve, az időről beszéltek.

A minap hallott beszédből Tarczaliné bizonyosan tudta, kivel beszél, hogy ez az ő élte megmentője; most pedig mind inkább vizsgálva vonásait, rá kellett ismernie, noha akkor még csak pelyhes állu, de a most már barkós és bajuszos Tordai három év alatt sokat változott. A beszéd érdekesebb kezdé lenni. Tarczalinéban minden lelki jobb érzelmek hatalmasan támadtak fel, melyek a kējárban uszó szelid asszonyi kebelből ki-ki akartak törni. Majd az ifju kezét szorítá meg boldog elragadtatásában, majd vállaira akart borulni, majd letérdelni lábaihoz, majd letörlé könyeit, majd meg szabad folyást engedé nekik. Az ifju nem tudá ezt megmagyarázni, Tarczaliné erőt vett magán; mert az ifju erényeit, ki őt megtartá, még jobban meg akarta ismerni. Az erény nagyságát még fényesebben, — még szebb diadallal kívánta megünnepelni.

(Ne akadjon fenn az érdemes olvasó azon, hogy még sem ismer Tordai ez asszonyságban a szegény elhagyatott családnőre, holott több ideig vala nála, mig oly állapotba helyezé, hogy már bátorságosan elhagyható. A jó ifju csak iparkodott inkább, mint szabadithassa meg az elveszendőket; nem vala ideje az asszony vonásait vizsgálgatni, aztán mily különbség az özvegy Lelesziné, az éhség miatt és szenvedések alatt elsorvadt, a bűgönd által elfonyadt, s holmi rongygyal földve pusztá szalmán

feküdt nyomoru Lelesziné és Tarczaliné között, ki most minden kényelemben, fényben uszik, virágzó egészségnek örvend. Nem ismerhetett rá Tordai, még nem is gyaníthatá a nagy fordulást).

„Minő életmódot választ kegyed édes Tordai? — kérdi tőle Tarczaliné, miután hasztalanul igyekezett a beszédnek oly fordulatot adni, hogy céljához érne. — Urnő nem igen szokott ilyeket kérdezni, az illem szabályai közt ennek nincs is helye, de Tarczaliné e kérdésének következtében remélte az ifjut talán nyilatkozásra bírni.

Tordai e nem várt kérdésre kevés hallgatás után felelé: „atyám gazdatiszt vala, én is arra készülök, s néhány hét múlva Keszthelyre szándékozom, magamat előbb arra eléggé kimivelni, noha megvallom, míg az országgyűlés tart, nem örömetst megyek el Pozsonyból, de a körülmények úgy akarják; a keszthelyi üres helyet, mely már meg van ígérve, szegény legény létemre nem lenne okosság el nem fogadnom.“

„Igen helyes — mond Tarczaliné — bár minden földbirtokos tanulná sok más haszontalanság helyett az ottani tudományokat, hogy jószágainak több hasznát vehetné, s jobbágyait is jó példa adással buzdítaná, s iparkodásra ösztönözné. Én csekély női belátásom szerint azt merem állítani: a hon fölvirágzására legszükségesebb, hogy a földbirtokosok javaik jobbithatásához értsenek, s tulajdon birtokhoz juthatni senkit se akadályozzanak, és hogy falusi tanítókká a nemzetnek legértelmesebbjei választassanak. Ha ez megtörténnék, egyszerűre, mint valami varázserőtől kényszerítve terjedne el a jólét az egész hon színén. Egyébiránt azt tartanám én, jobb lenne tulajdon vagyona törekednie Tordai urnak, mint gazdatiszt gyanánt mások jószágain egész meggyőződése szerint ritkán vagy sohasem rendelkezhetni.“

„Helyesen mondja nagysád, — felel Tordai, — de nekem nemesi oklevelem nincs, tehát tulajdont nem szerezhetek magamnak; ha fölteszem, hogy pénzem volna.“

„Már az igaz, a nélkül nem vehetni tulajdont. De azt mondá édes Tordai, hogy atyja gazdatiszt volt, hát már nem az? — kérdé az urnő.

„Nem! — felel az ifju sohajtva, — mert a cholera őt szülőmmel együtt elragadta.“

Tarczalíné e szóra, cholera, mindent elbeszél, mit már az olvasók tudnak; akkori állapotát eleven színekkel festé, hogy ő mily sokat szenvedett, s hogy ahoz még az irtózatos cholera járult. Áldá az ifjut, ki őt megszabadítá, s ki a nélkül tűnt el, hogy szép, sőt legszebb tettét neki csak meg is köszönhette volna. Az ifju nem felelt, nem adta legkisebb jelét is, hogy ő volt; csak szánakozást nyilatkoztatá, hogy ő nagyságának része volt a pusztító mirigyben.

„Mondják, hogy azon lelkes ifju itt lakik, — szól az urnő. — Ah mint ohajtanám őt ismerni, látni, és szép tettét megjutalmazni. Beh boldoggá tenne engem az, ki velem az ifjut megismertetné, hogy életemet neki nem szóval, hanem tettel meghálálni alkalmam lenne. Mint kinez az engem, ha elgondolom, vajjon nem szükkölködik-e azon nemes lelkű ifju, midőn nekem annyit adott az isteni gondviselés, hogy azt is egész életére szerencséssé tehetném. Egyetlen vágyam ez életben az, hogy szabadítómat, s gyermekeimét láthassam, ah csak legalább egyszer láthassam, hogy neki életemet és kedves gyermekeim életét megköszönhessem, s vagyonomat vele megoszthassam.“

„Talán nincs rá szüksége, — mond Endre, — mert vagy igen sok vagyona volt neki, hogy az adott ezer forintot meg sem érezheti, vagy pedig az volt mindene; ne aggódjék nagyságod azon. Mert ha csakugyan sok, igen sok vagyona, és pénze volt azon ifjunak, e csekélységet könnyen nélkülözhetvén, már régen elfeledé: ha pedig az lett volna az ifjunak mindene, bizonyosan maradt más valami belső, sokkal nagyobb becsü vagyona, mi e külső mindenét feledteté. Talán szép lelke, erényei, nemes sziv teszük az ő gazdagságát; talán tökélyes kifejlődöttségben, erkölcsi erőben, a jótétet követő édes kéjelemben áll az ő vagyona, s minden kincse? hogy következőleg azon csekély, és változékony becsü papirost nagyságodnak adván, nem is tön érdemet. Hogy pedig nagyságodat betegségében — még akkor más állapotban levén, gyámolgatá: ezt tennie erényi kötelessége vala.“

„Ah nemes lelkű ifju“, — sohajta titkon, — s félre tekintve, hogy az ifju észre ne vegye.

„De mégis hibáztatom az ifjút, hogy ily titokban tartja szép tettét, — felel Tarczaliné, — ha tudja, hogy magát kinyilatkoztatva, engem még boldogabbá tenne; ezt pedig szép erényénél fogva tennie kell.“

„Talán nem tudja, hogy nagyságod őt oly igen vágyik megismerni s megjutalmazni; vagy talán fogadást tőn, soha ki nem nyilatkoztatni tettét. Hirdesse ki nagyságod hírlapokban szándékát, reménylem, az ifju meg fog jelenni.“

„Fogom tanácsát követni,“ — mond ő nagysága.

Tarczaliné kihirdeté, mit ajánl annak, ki őt megszabadítja. Hozzá tevé, hogy ő meg nem ismerné az ifjút, mert akkor ő rettenetes állapotban vala, s hogy az ifju azóta fejlődve, változhatott is, de annak lelkiismeretére bizza, ki magát jelentendi, s az ötven ezer forintot kezéhez vehetendi.

Gondolják az olvasók, találkozott oly szemtelen czudar, ki magát mint szabadító jelenté; Tarczaliné őt kérte, legyen szives bizonyos határozott napig várakozni, midőn sok vendéget gyűjt egybe s azoknak jelenlétében ünnepélyesen nyújtja át az érdemlett jutalmat.

Tordai zajongós kebelrel járt Miskeiekhez; mert érezé, mily mély fájdalom leend Lizától elválni, a nélkül, hogy neki csak egy szóval is kinyilatkoztatná iránta lángoló szerelmét. A honi dolgok kifejlődését látni óhajtván, majdnem elszakadhatlanul csatolák Pozsonyhoz, s mégis jövendő kilátásai csak oda irányultak, hogy ő Keszthelyre megy.

„Vajjon nem lenne e czélszerűbb magamat kinyilatkoztatni? — így tünődék magában, — Tarczalinétól minden esetre szép jutalmat nyerhetek. Miskei és Liza oly jók, oly szivesek irántam, most midőn még nem is tudják, hogy én valék szabadítójuk, hát még ha ezt kinyilatkoztatnám! Ki tudja, hogy legalább hálaadásból nem lehetne-e Liza enyim? — — Érzem, hogy őt kimondhatlanul szeretem; mennyi megváltozhatik majd, mig én Keszthelyről szabadulhatok. — Miért kellene nekem a szépet eltitkolnom? a bűnt, a vétket kell eltitkolni. — — Nem! nem vallom meg, legalább magam nem. Tordai, mi kisért téged? mi gyávaság szállja meg lelkedet? — El! ti alacsony gondolatok, messze távozzatok tőlem. Én Lizát hálából nőmnek nem akarom. Én őt

talán boldogtalanná tehetném; szíve talán másért dobogna az én karjaim közt! Ezt tenni nem akarom, nem teszem! Szerelem lánczolja őt hozzám, semmi más.“

Majd Tarczalinénál, majd meg Miskeiéknél a látogatásokat folytatva, az idő, midőn már indulnia kellett, közelgetett; s ő elhatározólag, de még sem egészen nyugodt kebelrel várta azt.

IX.

Tarczaliné tapasztalá és látta, hogy Miskei megbizott lelki barátja Tordainak. Ebédre hivatá őt.

„Nem titok előttem, — mond ő nagysága Miskeinek, hogy Tordainak kegyed leghivebb barátja. Közlök kegyeddel valamit. Kegyetek a minapi ittlétökkor egy szegény asszonyról beszéltek, hogy Tordai ezer forinttal segíté föl azt és ragadá ki gyermekeivel az éhenhalásból, s mint gyanitom, az ifjunak az vala minden pénze. Édes Miskei, azon szegény asszony én vagyok.“

„Az Istenért, mit mond nagyságod!“ — kiálta fel Miskei.

„Igen, azon szegény asszony, s Tordainak adósa, én vagyok. Én igyekeztem őt minden módon arra birni, hogy vallja meg azt, de hasztalan vala. Ó örökre el akarja azt titkolni.“

„Kérem nagyságodat, — szól közbe Miskei, — én is közlök nagysáddal hasonlót. Minap Liza testvéremmel Dévénybe rándultunk ki a vidéket szemlélni. Neki kedve jött hajókázni, én szívesen ajánlkozáam. Már a nap lenyugodott, s mi átsajkáztunk Haimburg felé. Szerencsétlenségéből felbillent sajkánk, s én testvéremmel együtt a habok közé valék temetve. Véletlen az isteni gondviselés küldéséből egy ember kiszabadit bennünket, haza hoz, s nem látjuk többé. E történet után éppen két hétre jő látogatásomra, én őt mint Párizsból éppen csak akkor érkezőt forrón ölelém. Távozta után hugom szobaleánya suttogá, hogy ezen ifju ur éppen olyan, mint az, ki minket megszabadita, sőt erősen állitá, hogy ő az. De Tordai azt nem vallja be. Egy reggel korán megyek őt látogatni, de nem volt otthon. Vártam, hogy majd

megjő; azalatt egy készülöben lévő rajzképet leltem asztalán, s az Liza nővéremnek tökélyesen, s minden vonásig eltalált arczképe vala, azon helyzetben, midőn őt a habek közül egy férfi kiszabadítja. Semmi kétség, hogy ő vala szabadítónk, mert hogy mi elmerültünk, még egy teremtésnek sem beszéltük el, most nagyságod hallja legelőször.

„Szent Isten! — sohajta Tarczaliné, — ily erényt még nem ismertem.“

Tordai végső látogatását vala teendő Tarczalinénál, mert Keszthelyre menésének ideje elérkezett.

Jelenti Endre, hogy e napokban indul, s most utolsó tisztelgését jött tenni.

„Maradjon édes Tordaim addig, mig férjem Bécsből megérkezik, — mond Tarczaliné, — éppen most vettem levelét, melyben írja, hogy holnapután, azaz csütörtökön estére megérkezik; s legyen szerencsém szombaton ebédre, férjemnek néhány ismerőse is jelen lesz.“

„Köszönöm nagyságod kegyét, — mond Tordai, — félek, hogy a kitüzött időre majd ott nem lehetek, s így nem ígérhetem.“

„Ígérje meg kegyed, — kéré ő nagysága, — Miskei is itt lesz hugával együtt, csak ígérje meg; mert ha értem nem is, azokért megteszi Tordai. Ugy-e megteszi? tegye meg, lellem Tordai.“

Endre megcsókolván ő nagysága kezét, igent monda.

Nagy ünnepélyre készültek, mert Tarczaliné oly nagy napot soha sem ünnepelt még, mint az leendett, midőn élte megmentőjének lábaihoz fog borulni.

Miskei nővérével mindent tudatott.

A nap elérkezett. Tordai első vala, ki megjelent, mert a többi vendégek úgy valának értesítve, hogy csak délután három órára méltóztassanak.

Mig a beszéd kettejük közt folyt, Tarczaliné két gyermeke jő be, azok, kiknek egyikét a patkán sápadtan ülni, a másikat a földön csuszkálni láttuk; ez most ötödfél, amaz hét éves. Meg valának az ártatlanok tanítva, mit mondjanak az idegennek. Bejönnek. Endrét nézve: Édes anyám, ez az ur főzött édes anyámnak orvosságot, mikor cholérában feküdt; ez adott kenyeret és pénzt, mikor mi ott sirtunk.“ Endre könyei zápor-

ként folytak arczain alá az ártatlanok rebegése között, s tettét nem tagadhatá ugyan, de állítólag még sem vallá meg, csak némán hagyá helyben, csak szótlán igazoló, mit a kisdedek állítottak, mert hazudni nem szokott. Tarczaliné az ifju lábaihoz esik, ha ez őt fenn nem tartja. Szép volt, de nem szép, hanem legszebb, legdicsebb vala látni, mint borul a hálás lelkü asszony a deli ifju büszke vállaira, s mint ölelik térdeit az ártatlanok. Ily jelenetet nézni jól eshetik a kebelnek, mert ritka, igen ritka az életben. Az ifju és szép lelkü nő édes érzelmeit festeni nincs ecsetem, nincs erőm!

„Hát örökre el akartad-e titkolni tettetted te erénynek ritka bajnoka, — kérdi az olvadozott nő? — engedd meg édes, hogy így czimezhesselek s hogy barátomnak mondhaszsalak, s méltass engem arra, hogy te-s barát-néd lehessenek. Ez engem boldogít. Még egyszer kérdem, örökre elakartad e titkolni nemes tettetted? — mond az elragadtatásából magáhoztérő Tarczaliné későbbben.

„Igen,“ — felel Tordai.

„De hát ha nagy szükségbe estél volna édes Tordai,“ — kérdé tovább Tarczaliné.

„Az kivétel, — mond Endre, — ha oly szükségbe jutok, hogy életem veszélyben forog s máskép nem segíthetnék magamon: akkor igen, megvallanám; mert életemet minél tovább fentartani, mind a természet törvénye, mind pedig a morál parancsolja.“

„De mégis egy ifjunak megvallád azt édes Tordain, mit rám nézve örökre titokban akartál tartani,“ — szól az elöitéletlen kedves asszony.

Tordai ment vala minden elöitéletektől és mégis oly különösnek tetszék most neki a nagyságos asszonyt tenek szóllítani, hogy a hol csak lehetett, a czimet elkerülte.

„Honnét tudhatni azt?“ — kérdi Tordai, mind a te, mind a nagyságos vagy kegyed czimet mellőzve.

„Megismerem édes Tordai, hogy az erényi tökélyességre nézve végetlen a köz én és kegyed között; de bocsásson meg kegyed, hogy te-nek bátorkodám mondani: szivem mélyéből jött az. Kevés óráim vala még az életben oly édes mint ez, midőn nyelvem a sziv érzéseit tolmácsolá, nem pedig a divatnak illedelmi szabályait. Épen oly boldog óráim, vagy még boldogabb ez, mint

midőn kegyed engem tenek szólítva, ezeket mondá: „fogadd el te szegény asszony e kevés pénzt“ Kegyed nem méltat engem barátságára; nem is vagyok arra méltó; de kegyed magához egészen méltó barátot vagy barátnőt alig fog találni, tehát ugy vélem, a nem egészen méltókat is el kellene fogadnia, főkép azt, ki oly szentnek fogná mindenkor a kegyed barátságát tartani.“

„Légy barátném kedves asszony; én a főbbek ily barátság ajánlataiban s elfogadásában ovatoskodni jónak látám; de látom, hogy a te barátságod szived mély rejtekeiből ömlék felém; megismerem, hogy legiszább érzemények birtak erre; de hogy vissza térjek: honnét tudod azt, hogy e titkomat valakivel s épen, hogy egy ifjuval közöltem? Nem vala ő titoktartó? Megcsalódtam benne, holott barátomnak tartám őt?“

„Nem, nem édes Tordaim, nem csalódtál meg benne, ő nem vallá azt ki senkinek, nekem legalább nem, hanem te magad beszéltél vagy suttogtál vele itt az ablakon kihajolvá, emlékezhetel rá; nekem akkor az isten talán élesebb hallást adott, hogy beszélgetések tartalmát kivehessem.“

„Már ez egészen más, — mond Tordai, — különben ez órában, sőt perczen megszüntem volna neki barátja lenni. Én azt tartom, hogy barátomnak nemesak tettemet kell ismernie, hanem lelkembe kell látnia, még gondolatomat is kell tudnia, legalább sejtenie, különben nem barátom, hanem csak bajtársam ő. Egész éuemmel kell birnia; annyira át kell a kettőnek egymás valójába olvadnia, majd szinte mint férj és nő.“

„A „majd szinte“ szók azt látszanak jelenteni, — szól közbe Tarczaliné, — hogy te a legtisztább, legszentebb barátsági szövetségnél a nő és férj közüi szövetséget és barátságot szorosbnak hiszed; mi azt gyaníttatja velem, hogy a mostani ifjak elveinek ellenére is meg-nősülsz.“

„Hogyan is gondolhatnál mást? — felel Endre. — Teheti e az igaz elvü ember máskép? Bizonyossá tehetlek édes Tarczaliném, sőt nem szükséges, hogy bizonyossá tegyelek, mivel te magad is átlátod, hogy a mely ifju, — ha körülményei engedik, — meg nem nő-sül, annak lelkét nem melegíti tiszta moral, annak keblében nem lakik tiszta erény, az nincs szellemileg

kimivelve. A ki meg nem nősül, — bocsáss meg kedves, hogy ily leplezetlenül kell beszélnem, — annak vagy egészen el kell fojtania természeti ösztönét, mi által egészségét rontva, vétkezik a természetnek szent törvényei ellen; vagy az állatokkal egyenlő rangba helyezi magát, s megszűnik ember, legalább mivelts és erkölcsös ember lenni; vagy végre az állatoknál alább süllyed le, s gyalázatos — — juj nem nevezem meg, mivé fajul el. Én más állatoknál fentebbi lény vagyok; az én valóm nemesebb más állatokénál, az én belsőmet oly valami melegíti, s édesen melegíti, mit az emberen kívüli állatok nem éreznek; tehát másképp is kell cselekednem, legalább egy lépcsővel minden cselekedeteimben felül kell egyéb állatokat haladnom.“

Mig beszélgetnek, Tarczali lép a szobába.

„Férjem, ez pedig Tordai, kinek életemet, s gyermekeimét köszönöm, — szól megindulva, s örömkönyekre fakadva a férje karjai közé simuló szép asszony, — ő a mi másod istenünk, neki köszönheted, hogy engem ölelhetsz, mert nélküle nem volnék, s neki köszönöm életemen kívül, hogy a te karjaid közt oly kimondhatlanul boldog vagyok.“

Tarczali zavarodottan és habozva áll a egy ideig szégyenletében, mert ő vala a barkásoknak egyike, kik mint az olvasók főlebb látták, Endrét inasuknak vagy szolgáljuknak akarák fogadni; ugyanő vala az, ki Tordainak, midőn kocsiokról leszállt, ezt mondá: „nézd a semmiházit, még ő szabadságról álmodozik,“ — mondom tehát szégyenzavarva áll a előtte, mivel az ifjut azonnal megismeré. Endre is megismerte őt, de elrejté, csak hogy Tarczalit megkimélje — a még nagyobb kinos szorongástól, mely a talán kinyilatkoztatott ismeretségből származott volna. Ezek csak pillánatig tartottak s aztán viszont ölelkezés következett. Tarczalinak az ifju forró ölelése rettenetes vala; mivel azt érzé, mintha Endre karjai közt átszellemült volna.

Tarczali külsejére nézve inkább jó középszerű, mint magas férfiú, egész a tulságig barna, haja, szemöldöke, szeme, bajusza, barkója holló feketeségű, a mi erőt gyanttatott benne, s valóban volt is, de a fonák házi nevelés nem fejlesztheté ki eléggé. Ő vala, ki a másik háromnak elbeszélé a rozzant fogadóban a simploni

mesét, s a felgyújtott fogadó történetét. A figyelmes olvasó azokból láthatja, hogy Tarczali nincs erő nélkül. S most Tordai Endre karjai közt csodálatos érzések támadtak föl benne. A lappangó erő szokatlanul feszíti mellét, mintha rajta kitörni akarna. Higyjék el az olvasók, hogy az erénynek hatalma rettenetesen rázza meg azt, ki annak tanuja. Tarczali kész lett volna elsülyedni Endre szemei elől, oly igen szégyenlél a derék ifju iránt nyilvánított gyáva gunyt. De Tordai észre vevén aggodalmát, mindent megkísérlett hogy azt eloszlassa.

A vendégek gyülni kezdének. Még egy ismerős sincs, mindnyájan idegenek. Többen gyülnék. Végre érkeztek ismerősek is. Majd legutolján jelenik meg Miskei, Liza nővérével; ez utolsó oly szép vala most, melyet Tordai soha sem látott. Hirtelen villant keresztül agyán e gondolat: „vajjon oly szép-e Lizának lelke, mint alakja?“ nem fogják az olvasók természetlenné találni, ha Tordai lelkében ily vágyak emelkedtek, s agyában ily gondolatok forogtak: „ah Liza! bár te szeretnél engem úgy, mint én tégedet! bár lelked oly remek szép volna, milyen külső alakod! bár csak te oly gazdag, oly főrangu ne volnál, úgy talán megvallva, hogy én valék szabaditód, lehetne reményem.“ Ilynemű gondolatok foglalatoskodtaták Endrét, mert ő, bár sokszor vala Miskeiéknél, Liza kisasszonynyal semmi viszonyban nem áll, tehát nem ismerheté lelkét. Nem közelített Lizához annyira, hogy a keblében titkon égő szerelem lángokra lobogjon fel. A szerelmet a szentebb szeretet alá rendeli, az ész zabolája kormányozza azt, könnyebb a szerelmet korán elfojtani, mint lángját eloltani. Ezt nem fogják olyan henye olvasók elhinni, kik lomhán elterpeszkedve, semmi szép irányt munkásságuknak adni, semmi szent czélt kitüzni nem tudnak. A kinek agyában fensőbb gondolatok születnek, keblében a nemesebb szeretet, honszeretet, az emberiség jobb létéért égő szeretet lobog: abban a szerelem soha sem válhatik uralkodó indulattá, amazon diadalmaskodó szenvedélylé.

A vendégek mindnyájan jelen vannak már, de mielőtt az ünnepélyes ebédhez ülnének, még szükségesnek véltem az olvasókkal egyet-mást tudatni.

A rajzképet, t. i. Liza arczképét Tordai elkészíté s

oly jól találva készítette el, hogy nem lehetne szinte az élő eredeti és e rajz közt a vonásokra nézve különbséget tenni. Tordai némán, s érzelmeit szive mélyére zárva szereté Lizát, neki szerelmi vallomást soha nem teendő, arczképével megelégedett. (Miskei nem ok nélkül adott Endre szolgájának két aranyat, annak ő hasznát akarta venni adandó alkalómmal. — Tordai, mint láttuk, igen is jókor jelent meg Tarczaliéknál az adandott fényes ebédre, s az alatt elég ideje volt Miskeinek, a sárga ércznek — még kettőt téve hozzá, — varázs ereje által a legényt t. i. Tordai legényét eszközül használni céljának kivitelére. — A legénytől azonban egyebet nem kívánt, csak ura szobájába bocsáttatást. Magához veszi nővére képét s távozott.

„Kedves Lizám! nézd a mi szabaditónk, Tordai nemcsak jóltevő, nemcsak az erénynek bajnoka, hanem mester a művészetben is. Nézd csak, ily jól eltalálva képet soha sem lát'am, noha ő téged csak képzelő tehetségének varázs erejénél fogva maga elébe teremtve rajzolt le. Ha őt nem ismerném oly jól, s ha téged valaki már lerajzolt volna, s ha jól talált arczképedet valaki birná: megesküdném rá hogy Tordai ezt arról vétette le, nem is hogy maga vette le, hanem hogy mással véteté le; mert hogy ő így rajzolni képes legyen, nem hittem, noha néha pecsметelni láttam. De azonkívül, hogy tökéletesen meg kell győződve lennem arról, hogy az nem másé, hanem az ő mive, legénye több izben beszélé, hogy ura egy képen dolgozik már egy hónap óta, s ha midőn ura dolgozott rajta, neki, — ugymond, — vigyáznia s tudatnia kellett valamely látogatónak érkezését, nehogy munkájában meglepettessék. Boldog Tordai, ő ma földi boldogságának legfelsőbb polczára hághat talán; mert Tarczaliék minden jószágaiknak felét átirták neki örökre, s azonkívül maga Tarczali Bécsben tartózkodása alatt kedves nője munkálkodására nemesi oklevelet eszközölt s vásárlott számára jutalmul, hogy a szép lelkű nőt gyermekeivel együtt a halátnak hideg karjai közül kiragadá. S erről a boldog Tordai még semmit sem tud, sőt nem is gyanít; majd midőn a mai fényes vendégségre meghívták, együtt leendenek, akkor adatik át neki két oklevél, s vele az én harmadik oklevellem, mert tudd meg édes Lizám, vagyonunk azon

része, mely rám esik, kettőnk közt meg van osztva; én, az én részemnek felét örökre neki adtam; itt van nézd az oklevél, melyet neki átnyujtandok érzékeny köszönetem és hálám között; ő nemcsak lelkileg gazdag ezentul, hanem külsőleg is. Hát te kedves Lizám, mivel jutalmazod őt meg, hogy éltedet megtartotta? Én édes hugom, ha neked volnék, őt kezemmel és szívemmel jutalmaznám meg. Csak te jutalmazhatod őt méltólag meg; a neki nyujtandott nemesi oklevél, s az örökre oda ajándékozott vagyon csak kevés, csak parányi viszonypótléka az ő szép tetteinek. Oly nagy áldozat érne föl azzal csak, milyet ő tevé. Csak az, — csak egy élet, — csak kimondom kedves hugom, — csak az jöhetne erényével talán egyenlő mérlegbe, ha te őt nem is szeretve, egész létedet neki áldoznád. Ez szép erény leendene, de őt még sem ez jutalmazná, hanem két öntudat; egyik annak tudása, hogy ő minden haszonvágy nélkül jót tett, másik pedig annak tudása leendene, hogy ő rajta egy leányka egész valójával, lángoló szerelmével csügg, de értem, olyan leányka, kit ő magához méltónak tarthatna, s viszont hévvel szerethetne.“

Ezeket mondva Miskei előbb, aztán ment csak hugával; s már főlebb láttuk, hogy Tarczaliéknál megjelentek. Milyen érzelmek, s milyen gondolatok közt ment vala Miskei Liza kisasszony a fényes ebédre, Tordai erényének győzedelmi ünnepére, nem tudjuk. Hogy szerette-e Tordait, nem tudjuk; de hogy mint élete megmentőjét tisztelé, annyi természetes és bizonyos.

Sok vala Tarczaliéknál a vendég; az országgyűlési tagok közül is számosan. Egy hosszú terem, s több kisebb szoba telve valának. Tordai nem győzé csodálni a nagy pazarfényt, s nem gyaníthatá, mi czélből van ez.

„Jer édes Endrém, — így szólítá őt meg Tarczaliné, — karját azéba öltve s a tábla legelső helyéhez vezetve, — itt foglalysz helyet, te vagy e helynek disze, e társaságnak fénye, s e mai ünnepnek hőse.“ Ezeket inkább csak sugva mondá Tarczaliné, s Endrét az első helyre ültetvén, egyfelől ő maga, másfelől Miskei Liza foglaltak helyet, több nő nem levén.

Milyen vala az ebéd, micsoda ételekből állt, miként ment végbe, nem beszélem el, noha az olvasók nagyobb részének kedvencz ideája az eszem-iszomról bőven hal-

lani, s még kedvesebb foglalatossága a jól megrakott s szinte a terhek alatt meggörbödött asztalok mellett működni; de még sem mondom el, a gyakorlatból tudják azt az olvasók a nélkül is.

Az ebéd megtörtént, s a titkot fedő fátyol föllebent, az egész ebéd alatt százféle gondolatok, sejtelmek, gyanítások váltogaták egymást. „Ki lehet azon ifjú, kit cunyire megbecsülnek?” — mond egyik, vagy inkább gondolá. „Ez hallatlan dolog, hogy egy ily ifju, ki nincs is a legújabb divat szerint öltözködve, egy fényes ebédnél legelől foglaljon helyet, s hogy a nők utánna üljenek.” — Így töprenkedik egy második. „Én csak többre volnék érdemes országgyűlési követ létemre, mint ezen ismeretlen ifju,” — mormogá magában a harmadik, sat.

Midőn az ebédetől felkeltek, s bókolás, kézcsokolás sat. végett mindenk a ház asszonya felé fordultak: ez minden vendégek láttára s bámulására az ifjunak lábaihoz akar borulni, de az fentartja. „Ezen ifju, kedves vendég uraim, — szól Tarczaliné vendégei felé fordulva, — az én szabaditóm s gyermekeim szabadítója. Az erénynek előttem ismeretlen szép példáját adá. Én azt neki méltólag megjutalmazni nem tudnám soha, mit ő tett velem; de akaratomat is jó neven veszi; a csekélységet is, mit hálám bizonyításául teszek, elfogadja ő.”

Ekkor Miskei lép elő nővérével. Én ismerlek téged Tordai, ajkadon soha sem sikamlott ki hazugság; te rajzoltad ez arczképet? — kérdé tőle. — Tordai zavardottan és e váratlan esettől meglepetve áll, de nem felel: mert tagadnia nem lehetett, állítani pedig nem akará, mivel tettét tulajdon ajkain állítással soha meg nem vallani, változhatlan elvül tette fel magában. A jelenlevő vendégek, természetesen báméskodtak e különös eseteken.

„Én Tarczali Gáborné, született Homokosy Sára nagy tartozásom legalább egy részének lefizetésül s szóval ki nem mondható hálám bebizonyításául, hogy Tordai Endre életemet és gyermekeimét a haláltól megmenté, — így olvas Tarczaliné, — azon jószágomat, melylyel szabadon rendelkezhetem, nevezetesen Gy. falut a nagyszombati ut mellett örökre Tordai Endrének adom és ajándékozom sat. sat.

Átnyujtván neki ez irományt: „Ez pedig egy ne-

mesi oklevél Tordai számára, — mond Tarczaliné, ezt is átadván neki, — melyet most eszközöltettem és vásároltattam férjem által részére, hogy ő, ki személyes érdemét és nemes lelkét tekintve, a legnemesebb ifju: az előítéletek kívánatai szerint is nemesnek mondathassék.

Endre már szólni akart, de most barátja Miskei s gyönyörű huga lépnek elő.

„En alul is megirt Miskei Lajos, ezen oklevélnek tartalma szerint, atyánkról maradt s engem illető rész vagyonnak felét Tordai Endrének, mint életem megmentőjének háladásból adom s ajándékozom örökre, nevezetesen a pápai országot mellett fekvő sat. sat.“

„Ha Tordai meg nem veti, én kezemet és szívemet adom hálául, hogy életemet megtartá,“ — szóla Liza kisasszony. E vallomás rettenetes megerőtetésébe került Lizának; mert az előítéleteknek illedelmi szabályaival összeütközik, de a nagy áldozatért mégis megtevé.

Ha valaki e jelenetet lesván, a bámuló vendégeket lefestette, igen szép képet adhatott volna. Egyiknek szeméből örömkönnyek gördültek, másik bámultában nyitva feledé ajkait, a harmadik ellenben igenis összeszoritá azokat, sőt még homlokát is ránczolá. A negyedik meg, — az ötödik meg sat.

Ugy hiszem, az olvasóknak egy része kíváncsian várja azon jelenést, midőn Endre Lizát karjai közé szorítja, forrón megöleli, vagy lábaihoz esik, vagy sat., de ez egyszer kénytelen a várakozó olvasókat kijátszani, mert Tordai Endre hidegen fogadá el Liza ajánlatát. Ő háladásból nem akarja őt, hanem tiszta szerelemből; ez majd alább ki fog tetszeni.

Tordai egy ideig némán s határozatlanul áll a sok bámuló vendég előtt, az okleveleket kezében tartva; de mint látszék, nem olvasá, hanem gondolkodék.

„Ezen oklevelekre nincs szükségem, — mond végre elhatározottan; mert józan eszem és ép tagjaim megadják nekem mind azt, mit ohajtok. Megszünném oly boldog lenni, mint milyen most vagyok, ha tettemért a kölcsönt elfogadnám. Azon édes öntudat, hogy magam erejéből állok itt, mások támaszára nem szorulva, nem fogna engem többé boldogítani. Ugyan kérdelek benneteket barátim, mit használ nekem e nemesi oklevél, e hitvány irka firka? Nemesebbé teszen-e ez engem, mint

a milyen vagyok. Nem! sőt lelkiismeretem azt sugja, hogy mihelyt ezt elfogadnám, megszűnném valódi nemes lenni, s alább szállnék onnét, hol most állok. Sok ember tartózkodik e föld színén, de egy sem bir oly sok millió közt annyi erővel, hogy engem nemessé tenni képes volna; csak én magam eszközölhetem azt. Adhat egy darab papirost, vagy kutyabőr, de a valódi nemességnek ahhoz semmi köze. Nem lehet a nemességet papírosra vagy kutyabőrre írni. Itt e kebelben, e meleg kebelben van az én oklevelem; e fenten dobogó szivbe vannak vésvé és nyomva annak betűi. Igen, e kebelben van az én nemességem, nem papíroson, de bármint ohajtsam is azt másokkal megosztani, nem lehet, tehát ha én nem oszthatom ezt meg valakivel, úgy más sem fog nekem nemességet oszthatni.“

„Igen, igen barátom Endre, — szól Miskei, — de ennél fogva nagyobb befolyásu lehetsz, s többet használhatsz e hazának, melyet te annyira szeretsz. Ily oklevél nélkül legszentebb szándékkal sem tehetsz semmit, vagy igen keveset. Nem azért tanácslom én ezt elfogadnod, mintha téged ez nemesebbé tenne, s tehetne, hanem hogy így szólásod lehessen ott, hol használni kell.“

„Nem, édes Miskeim nem! — szól Endre, — én ezt el nem fogadhatom. A ki elvekből indul ki, a kit embertársa iránt égő szeretet melegít: annak kívánnia kell, hogy oly szabadalom, mely által egyéb embertársa hatáskörében korlátoztatik, ne létesüljön, sőt ha létesült is már, a jogosság és morál szent szava parancsolja, hogy az semmisüljön meg; hogyan fogadhatnék tehát el oly valamit, minek megsemmisítésére rendithetlen elveimnél fogva törekednem szent kötelesség. Barátom, következetesnek kell lennem, különben kinevettetném. A mennyivel egy valakinek több szabadsága s több joga van: annyival van a másiknak kevesebb; minden nemesi oklevél pedig több jogot és szabadságot foglal magában, mint azoknak jogaik és szabadságaik, kiknek oklevelük nincs. Én nem akarok több szabadsággal és joggal birni, csak annyival, mennyivel a józanész és keresztény szeretet értelme szerint minden embernek birnia kell.“

Tordai e szavak után mind a nemesi oklevelet, mind pedig az adományiakat visszaadta.

A vendégek között némelyek találkoztak, kik Tor-

dait bohónak gondolták, hogy ily kedvező alkalmat nem tud hasznára fordítani.

„Ha e nemesi oklevelet el nem fogadod édes Tordaim — mond Tarczaliné, — legalább e kis vagyont bird hálámbul. Fogadd azt el édes Endrém.“

„Nem! a mit tettem, azt tenni kötelességem vala, azért jutalmat nem fogadhatok el — szól Tordai; — elég nekem azt tudnom, hogy ha ép tagjaim megromolnának, s nem volnék képes azt előteremteni, a mi szükséges, hozzátok ekkor bátran jöhetek. Nekem elég leend mostanra édes Tarczaliném annyi, a mennyi téged elhagyatott állapotodban boldogita.“

Tehát Endre csak azon ezer forintot fogadá el, melyet neki még mint Leleszinének adott.

Az ünnepélynek vége lőn. Tarczaliné Tordait visszatartóztatja, és még azon ifjut, ki magát szabadítójául adá ki, — mert ez is megjelent a kitűzött napra, s gondolhatják az olvasók, mily kinokat kellett kiállnia.

„Mi birta kegyedet oly alacsony hazugságra és tetre, — kérdé Tarczaliné az ismeretlen ifjut — hogy magát megmentőmül merészlette jelenteni?“

„A szükség kényszerített nagyságos asszonyom, — mond az ifju remegve, — e tetre, mert szerencsétlenül minden pénzemet eljátszottam a kártyán, s kétségbeejtő körülményeim közt mindenre kész és elszánt valék.“

„Menjen az ur és ne kártyázzon többé, — mond neki Tordai, — ha tudnám, hogy jobb utra tér, szivesen kisegiteném kegyedet kedvetlen helyzetéből, — de — —“

Megjobbult e az ismeretlen kártyás későbbben, nem tudathatom az olvasókkal.

Kezéhez vevé Tordai lefizetett ezer forintját, érzékenyen bucsuzott el Tarczaliéktól hogy már másnap Kesztyelyre induljon.

„Most fogom az életben egyik legnagyobb tapasztalatomat tenni, — gondolá Endre, Miskeiékhez menve; — Liza kezét ajánlá hálaadásból, midőn látá hogy nemesi oklevelem s jószágom van, de így akarom megpróbálni, hogy szeret e. Az oklevél léte vagy nem léte itt még szép szerepet fog játszani.“

Igy tündövedve érkezék meg Miskeiékhez.

„Kedves Liza kisasszony, nekem Keszthelyre kell holnap mennem — mond Endre, — hol legalább is három

évig tanulom a gazdasági tudományokat; kegyed hálából kezét ajánlta ma nekem, de gondolja meg jól, hogy én vagyontalan és nemtelen ifju vagyok. Még három évig kellene kegyednek várakoznia. Aztán pedig talán valamely leghitványabb faluban vagy éppen pusztán, város-
tul igen távol, hova sem divatlapok nem igen érkezhettek sem pedig bálók nem tartathatnak, kellend ispánkodnom. Talán nem lesz annyi jövedelmem, hogy egy hirlapot tartsak; vagy néha városban lakhassam, legalább télen át egy egy pár hétig, arról nem is álmodozom. Ha lenne is annyi költségem, kötelességem nem fogja engedni, hogy huzamosan távol legyek, hát ha egy ronda faluban vagy pusztán leszek örökre, ott kegyed kedves Liza kisasszony meg fogná magát unni.“ — Itt egy kevés ideig elhallgatott Endre, mintegy várva, hogy mit szól közbe Liza kisasszony, s minthogy nem szól: Tordai folytatja: — „Én azt hiszem, hogy egy oly kisasszonynak, ki a városi életet szokta meg, ily pusztára kárhóztatnia éppen úgy fájna, mintegy férfinak Sibiériába száműzetése.“

„De hiszem édes Tordai, — nem kénytelen kegyed oly faluban tölteni idejét, és másnak gazdálkodni; fogadja el Tarczaliné ajánlatát s bátyámét. Vagy ha ezeket nem is: van nekem annyi — —“ itt egy kissé elpirult Liza s hallgata.

„Kegyednek van, az igaz — mond Endre — de én le nem alacsonyulhatok annyira, hogy nőm kegyelméből éljek. Ez engem egy hitvány és gyáva férfiúvá tenne. Az önállhatóság legnagyobb erénye és ereje a férfinak; ezt én készakarva összezuzni nem fogom; kegyed drágán akará csekély tettemet meghálálni; magát akará nekem hálából adni, de én e nagy áldozatot csupa hálából el nem fogadhatom, mert mint most látom és ismerem a körülményeket, mi egymást boldoggá nem tehetnök.

Tordai elbucsuzván, másnap Kesztelyre indult.

Ilynemű irományok s történetek többnyire házas-sággal szoktak végződni; én kénytelen vagyok regényemet a nélkül rekeszteni be. Mert Tordai igen nyakas egy ifju, nem bánhattam vele tetszésem szerént; ép oly valami tökélyt keres a nőben, a mi ritkaság: tehát ha oly nagyon válogatva majd nőtelen marad, engem ugyan ne okozzon. Az oklevelek mindent jóvá tettek volna, de ki tehet róla, hogy neki nem kell oklevél.

TANITÓ- ÉS TANITVÁNYÁNAK

BESZÉLGETÉSE.*)

---

*) E munka 1850-ben készült, s álnév alatt szándékoztam kiadni, de nem sikerült. Mivel rejtegetés alatt nagyon megromlott, most újra irom le (1856), de semmit nem javítva rajta, hanem szórul szóra úgy van, mint akkor leírtam.

ELŐSZÓ.

Jelen munkámban főczélul tűztem ki magamnak, az ifjut saját sorsa fölött gondolkodásra ébreszteni, hogy annál fogva a pályát jobban megválaszthassa, melyen jövőjét biztosíthatni reméli.

Másik mellékes czélom, az ifjut példák által buzdítani s okoskodással is figyelmeztetni arra, hogy ha boldogulni akar, egy bizonyos életmódjának, azaz állandó foglalatosságának kell lennie, a mire mindenkor biztosan támaszkodhassék; s e biztos foglalatosság semmi más nem lehet, mint a földművelés, vagy pedig valami kézimesterség; ekkép nem kell attól tartania, hogy valaha inségre juthat.

Magam ismerem el, hogy munkámban sok félszepség, hiány vehető észre, mi miatt ifju olvasóimtól (mert főképp ifjak számára irtam) eleve bo-

csánatot kell kérnem. Kit gondolkodásra ébreszt-
nem sikerült, az maga javítja ki a hiányokat.

A hiányoknak egyéni hibámon kívül az is
egyik oka, mert nem ismerem kellően azon hatá-
rokat, vagyis a sajtóra vonatkozó új rendszabá-
lyokat, melyeket a kormány az ostromállapot ide-
jére megállapítani szükségesnek tartott, tehát (talán
tulságos) óvakodásból inkább akartam azokon jóval
innen maradni, mintsem valahogy csak egy lépés-
sel is túlmenni; következőleg annyira tartózkodva
irtam, csakhogy akadályokra ne bukkanjak, mi-
szerint nézeteim fejtegetésében sem terjeszkedtem
ugy ki, mint a tárgy fontossága megkívánta volna.

Első beszélgetés.

Az eszmék terjedéséről.

Tanító. Dicséretedre válik, édes Imrém, hogy rólam, tanítódról megemlékezve, engem meglátogattál. Ez igen jólesik nekem, mert hej kevesen vannak ám a mai ifjak közül, kik tanítójukról megemlékeznének! Midőn kezeink alól kikerülnek, legtöbbször soha felénk sem hederitenek. De talán neheztelsz is, hogy most is csak te-vel szólitalak, mintha még mindig tanítványom volnál, holott négy év óta filozófiában és jusban ur valál.

Tanítvány. Ne czerimóniázzon kedves tanító ur, hanem legyen irányomban továbbra is az, a ki volt; tekintsen mindenkor úgy, mint jó atya gyermekét tekinteni szokta, ha ön erre érdemesnek talál.

Tanító. Nagyra becsülöm benned, hogy irántam bizodalommal s hajlandósággal viseltetel. A rögös pályán izzadó szegény tanítónak nem csekély jutalma, midőn régibb tanítványai közül csak egy is hálásan emlékezik meg róla; de még nagyobb jutalma az, mikor látja, hogy jó intései nem sziklára hullottanak. Remélem, hogy az általam néha szórt jobb magvak benned gyümölcsözni is fognak.

Tanítvány. Nem merem állítani, hogy tisztelt tanító urnak ebbeli reménye megvalósul, de azon leszek, hogy a keblemben hullt jó magvakat gyom által elfojtatni ne engedjem, s egykor talán gyümölcsözzenek is.

Tanító. Segítsen célhoz az isten, kedves Imrém. Igen vágyom tudni, minő sikerrel végezted a filozófiát. Azonban előre mondom, nincs okod előttem röstelleni, ha talán bizonyítványaid nem a legkedvezőbben szólnának is melletted, mert az régi, sokszori tapasztalás, hogy a filozófiában, főképp ha igen nagy a hallgatók száma, az ifjunak tudása fölött gyakran vakeset határoz. A be-

wégzett tanulási pálya után a gyakorlati élet mutatja ki leginkább, kiből mi lakik az iskolai bizonyítványok nyilvános meghazudtolására.

Egyébiránt ha sem egyik, sem másik tudomány-szakban előmenetelt nem tevélsz, rád nézve nem nagy baj, mert levén annyi vagyond, mennyiből gond és fáradság nélkül megélhetsz, nem kelle magadat valamelyik tudományban annyira erőtetned, hogy az által lennél kénytelen bizonyos kenyeret egykor megszerezni. — Annyi tagadhatlanul igaz, hogy ha valaki egy bizonyos tudomány-szakban akarja magát tökéletesíteni, minden idejét ez egy tudomány igényli (ha csak rendkívüli észtehetséggel nincs megáldva), s a többit kénytelen elhanyagolni. Az olyanokra nézve, kiknek különben is van miből élniök, miután a társadalom s élet ilyenné fejlődött, a milyennek lenni látjuk, legjobban van úgy, hogy a tudás minden nemében birjanak az ifjak annyi ismerettel, mennyit a korszellem tőlük megkíván, s polgári állásuk és a társadalmi viszonyok igényelnek. Ha te is ezeket magadéivá tetted, ha ezen, bár felületes ismeretekhez a tiszta morálitás és a kötelességeknek hű teljesítése járulnak: hazádnak érdemes fia, s boldog polgár lehetsz.

T a n i t v á n y. De, kedves tanító ur, ha szülőimnek nem volna annyi vagyond, mennyiből egykor én is gond és fáradozás nélkül megélhetek; ha ama vagyond valami módon megszűnnék, pedig az nem éppen teljes lehetetlenség: akkor én semmit sem birván felmutatni, mire biztosan támaszkodhatnám, ugyancsak szerencsétlen ember lennék. Én éppen öntől hallottam, pedig gyakran hallottam mondani, hogy „a rajtunk kívül fekvő bárminemű, és bármennyi vagyond, sohasem lehet az életnek egészen biztos támasza.“

T a n i t ó. Ej hadd el azt; sokszor mond az ember valamit, de nem következik ám, hogy mind az alapos állítás legyen.

T a n i t v á n y. Való igaz, hogy ritka állítás alapos, de én tanító urnak ez állítását, hogy a külső vagyondra egész biztossággal sohasem támaszkodhatni, ledönthetlennék tartom. Hej sokat gondolkodtam én már e fölött ifju ember létemre! No de erről majd későbbben, vagy

máskor beszélni, vitatkozni akarok önnel, hanem ime, tekintse meg bizonyítványomat.

T a n í t ó. Tedd el bizonyítványodat, nem akarom megtekinteni. Ha igaz az, hogy ifju létedre a fölött sokat gondolkoztál, valjon a vagyonra lehet-e biztosan támaszkodnunk, ez nekem papiraiddnál sokkal nagyobb becsü bizonyítvány. És ha éppen a vagyon biztossága, tehát értéke fölött kívánsz velem vitatkozni, az lesz a legcsalhatlanabb, legbecsesebb bizonyítványod.

T a n í t v á n y. Három dolgot emlitek meg előlegesen; első: azóta, hogy ön keze alól kikerültem, négy évvel idősebb vagyok, tehát eszem érettebb; második: a philosophiában és törvénytudományok tanfolyama alatt részint az a soknemü tudománytárgy majd akaratumk ellen is fölébreszti az ifjunak tudvágyát, ha csak nem egészen könnyelmü; részint pedig kevésbé korlátolva, tetszés szerint használhattam, vagy legalább tölthettem időmet, tehát az életnek árnyéklatát, jó és roszt oldalát ismerhetni alkalmam volt, annál inkább, mert e négy évet a fővárosban éltem le; a falusi életnek gyönyörét és nyomorát már otthonról ismervén, a városival összehasonlitanom, és következtetést vonnom ki, nem vala nehéz; harmadik: ön nekünk sok jó intést adott, melyek bennem nem egészen terméketlen földre hulltanak, mert éppen azon intések következtében lettem képes szabadságomra maradt időmet némi haszonnal tölteni. Tehát természetesnek találhatja ön, hogy nem váltam tetszés szerint mozgatható lelketlen géppé, hanem gondolkodó ifjává, mint emberhez illik.

E szerint következtetheti ön, hogy nem éppen rendkívüli dolog, ha elmékedéseimnek köre falusi jószágunk határainál s az iskolai küszöbnél külebb terjedt. Röviden szólva, fiatal korom mellett is arra a meggyőződésre jutottam, hogy az emberek igen igen boldogtalanok.

T a n í t ó. Mondhatom, kedves Imrém, te nekem kedves dolgot cselekszel, midőn ekkép kezded bizonyítani, hogy érdemes ifju vagy. Elismert dolog az, hogy az emberek nem oly boldogok, milyenek lehetnének, azért tünedeznek fel uj meg uj eszmék, javítási tervek Európának majd minden álladalmában, főképp e közelebbi fél század óta.

Tanítvány. Mondja meg ön nekem, honnét van az, hogy a sokféle javítási terveknek vagy reformoknak mindazáltal vagy semmi eredményük sincs, vagy csak oly kevés, hogy említést alig érdemel.⁴

Tanító. Kérdésed ugyan igen egyszerű s világos, de mégis nagy feladat arra röviden, kielégítően felelni. Azonban néhány okot elmondok, mennyire rögtönözve képes vagyok, mert az eredménytelenségnek számtalan okait lehet adni; ilyenek véleményem szerint a következők:

a javítást tervezők, vagy mint nevezni szokják, az újítók, többnyire akkor akarnak javítani, mikor már késő; s azt akarják javítani, a mi már javítást nem bír; szóval, csupán javítani akarnak ott, hol tökéletesen már elavult intézkedést lerontani s helyébe újat alkotni kellene;

e reformátorok mindenkor s mindenütt csekély számmal vannak a nagy sokaság ellenében, tehát nem képesek a sokaságot, javítást eszközölni valószínűsítésére bírni;

gyakran az újítók, bár a célra nézve s elvben egyetértenek, de a kivitel módjában egymástól elütnek és csupán ez okból meghasonlanak, pártokra szakadoznak; s a helyett, hogy tervek valószínűsítésére közakarattal munkálkodnának, egymás elleni harcot vívnak;

néha az egyszerű elvet, mit kevés szóval, érthetően adhatnának elő, hogy az egész sokaság könnyen felfoghatná, mesterséges rendszerbe bonyolítják, s a sokaságban, mely azt megérteni nem képes, pártolókra nem találhatnak;

a javítás színe alatt csak kevesek érdekének előmozdítása eszközöltetvén, a sokaság, mely ekkép megcsalatra lenni érzi magát, az újabb előforduló javítási tervnek gyanakodásból nemcsak nem pártolója többé, de sőt gátolja, habár az valósággal a sokaság érdekében van is most előadva;

sokszor a csupán mellékes baj orvoslására fordítatik a sok munka s költség; a forrás, melyből a bajok ezrei folytonosan, sőt nevékedve buzognak, betemetve nem lévén, mindig újra kell fáradozni, költsékezni haszontalanul; tehát elcsüggednek az emberek így okoskodva: miután ennyi munka- és annyi költséggel semmi

sikert, vagy czélt nem lehetett elérni; kábaság még tovább is olyannak elhárításán fáradozni, a mi el nem hárítható;

kevesek, s egyes elhatalmasodottak saját érdekük-nél fogva gyakran a czélzott reformot cselszövények, ármányok által hiúsítják meg; sőt néha erőhatalommal is az üdvös ujitást még ártalmassá változtatják, hogy az embereknek azontul semmi ujitáshoz többé kedvök se legyen;

az ujitók magok is többnyire igen gyarló emberek levén, száz között alig van egy, ki szívvel lélekkel az egész nép sorsának javításán fáradoznék, főkép csak önhasznukat igyekeznek a népszerűség palástja alatt eszközölni, az egész népet pedig szép szavakba öltöztetett üres ígéretekkel vélik kielégíthetni: a mi haszon az ujitás által eszközölthetik, azt tőlük telhető minden módon csupán maguk számára akarják biztosítani;

végre még csak egy okot hozok fel: magok az ujitás bajnokai többnyire aggott férfiak voltak, kiknek nem kora gondolkodás által lön vérokké valamely új eszme, javítási elv, hanem csak úgy véletlenségből, bizonyos körülmények összemunkálása által; éltök pályáján végig aprólékos kellémetlenségek érhatték őket; kisebb bajok talán gyakran boszantották is őket; a szenvedők jajkiáltásának is egy-egy viszhangja elhatván néha füleikhez sat., így porszemenként rakódott le rájuk kívülről valami, miből aztán reform tervet készítettek: de ez már hanyatló napjaikban történvén, nem voltak képesek annak életbeléptetésére csak némi erélyt is kifejtteni, csupán a jó szándék levén meg; ha a terv kivitelére mondott s némi tetszéssel fogadott beszédnek azonnal ohajtott sikere nem lön, azt gondolák az öreg urak: ej mit törődöm én evvel, én már úgy sem soká élek, majd az ifju új nemzedék kivívja, úgy is csak neki válnék inkább hasznára, tehát küzdjön majd ő; — de az ifju nemzedék a hanyatlóhoz majd nem egészen hasonlóvá nevedkévén, úgy tön, mint az előbbeni, vagy elmúlt nemzedék.

Körülből ezek az okok, hogy többeket ne említsek, miért mutatkozik oly kevés siker, miért oly csekély az eredmény.

Tanítvány. E szerint, de még az én külön

meggyőződéseem szerint is, csak úgy lehet nagyobb eredményt várni, ha már a gyöngé ifjúságnál kezdetik meg a javításra célzó eszmék terjesztése, ha benne vetnek az új elvek erős gyökeret.

Tanító. Magam is úgy tartom, mert valamint a rosz akkor lesz tartóssá, ha már a gyenge kebelben meggyökeredzik, vele fejlődik, korával növekedik: úgy a jó is. Változhatlan meggyőződésévé, szokásává, mintegy második természetévé válják a férfunak az újítás: ekkor lehet jelentős eredménye. De hogy ez ideje korán a gyöngé ifjúságnál megkezdessék, az már maga, a megkezdési akarás igen nagy következményű újítás; sőt egyike a legfőbbeknek; és ezt eszközölni nagy feladat; mert azt képtelenség nélkül nem kívánhatni, hogy a magával is tehetetlen gyöngé ifjúság a javítást maga magán valósítsa: a vénnek pedig a főlebb mondottam okoknál fogva nem létesítik.

Tanítvány. Tehát ez így fogna-e örökké maradni? hiszen ez tökéletesen kétségbeejtő lenne: az idős nemzedék azért nem tehet, mert már elaggott, erélytelen, a gyöngé sarjadék pedig azért nem, mert gyöngé s magával tehetetlen.

Tanító. Csak úgy történik az édes Imrém, s természetesen majd szinte észrevehetetlenül, hogy az ifjak száz ezrei közül találtatik ittott egykettő, kit kedvezően összeható körülmények jókor gondolkodásra ébresztenek; így nevedik, erősödik, s mint már érett férfiú a bennelevő jót terjeszti, vagy tudtán kívül is csupán érintkezés, társalkodás, vagy éppen tanítói kötelességének teljesítése által egyik másik ifjuba átülteti. Néha csupán történetesen, a nélkül hogy maga is sejtené az ily ifjú, valamely gyermeknek fogékony keblébe egy magvat ejt, mely későre bár, gyümölcsözik: ellenben ott, hol egyenes feladatának, sőt kötelességének akar megfelelni, hoszu évek során folytonos tanítás által igyekszik a gyermekek vagy ifjak lelkét jóra birni: mégis minden igyekezete haszontalan; azok százai közt alig birt csak egyet is arra ébreszteni, mire szándékozott.

Mondom neked, lassan terjedhet a jó, új eszme még akkor is, ha annak terjesztését egyenes célul tűztük is ki magunknak, mert sokszor az önérdék akadá-

lyozza. De értsd meg jól, mit akarok az önérdek alatt értetni. Nem az az önérdek ez, mely szerint mindenki csak saját hasznát igyekszik előmozdítani; ez ellen nem szólok, ez valami természetes: hanem értem azt, miszerint majd mindenki mások kárával hiszi csak saját hasznát előmozdítani. Ilyenné fajulván az élet, az ebből kifejlődő körülmények ellenségesen hatnak minden oly eszmére, mi a sokaság sorsának javítására czéloz, vagy is inkább mi oda van irányozva, hogy kiki csak a maga szorgalmának gyümölcseivel elégedvén meg, mások munkájára ne támaszkodjék, hanem szünjék meg azon viszony, melynél fogva a sokaság kevesek kényelmére kénytelen fáradni, s a mellett szükölködni.

Tanítvány. De hát nincs-e önnek reménye, hogy a javulásra változást valahogy gyorsítani lehetne, hogy annyi millio embernek sorsa ne függne csupán a vakesettől, vagy körülményektől, míg majd valaha századok, vagy éppen ezredek mulva válják csak türhetővé is?

Tanító. Van bizony nekem; kit ne táplálna a remény hő ohajtásában. Ha te, mint magad vallod, gondolkodó ifjувá levél, s mit magam is örömmel veszek észre, szeretném tőled hallani, mi módon vélnéd a gyorsabb terjedhetést eszközölhetni? Nekem is meg vannak saját gondolataim, s ha csak kettőnkéi egyeznek is meg: a remény közelebb áll a valóság határához.

Tanítvány. Ha ezt tőlem szeretné kedves tanító ur előbb hallani, kevés időt kérek ki magamnak a bővebb megfontolhatásra s jövő alkalommal elmondani nézeteimet.

Második beszélgetés.

A tanulásról.

Tanító. Várva vártalak édes Imrém. Öröm s aggodalom közt nézek eléje, mit tőled hallani fogok. Könnyen elgondolhatod, miért bennem e két egymástól ellenkező érzés. Ha eszméink ugyanazok, nem lehet nem örülnöm, mert így reményünk már némiképp bizo-

nyos alapokat nyer; mivel ha mi ketten fontos okoknál fogva értünk egyet, ugyanazon okoknak kénytelen egy harmadik és negyedik is hódolni; s így tovább: ha pedig mi ketten is külön meggyőződésben élünk, ismét lehetetlen volna a miatt nem aggódní; mert a különböző vélemények, vagy homlokegyenest egymással ellenkező meggyőzések nem ígérnek sikert.

Tanítvány. Meggyőződésem ez, hogy: az iskolai első tanulásnál kell kezdeni, és csak akkép eszközölhetni a gyorsabb fejlődést, tudnillik az új, javító eszmék terjedését. De mielőtt nézeteimet arra nézve előadnám, hogy miként!, önnek több helyes állítása közül önbiztatásomra egyet földízek; mert a ki azt teljes meggyőződéséből mondta, annak lehetlen ugyanazt nem vitatnia, mit én; tehát azon hitben, hogy ön úgy gondolkodik e részben mint én, sokkal bátrabban, elfogulatlanabban állhatok elő; vagyis nem akarom, hogy tanító ur önhittséggel vádolhasson, miszerint állítani merném, hogy ön az én nézeteimet pártolandja, holott én az önét ismertem el sajátomul; mert ön ezt állítá egy időben, mikor tanítványa valék, és többször ismételve állítá ön: „Mind annak, mit az iskolai hosszú pályán tanultok, kevés hasznát veszitek; csak kevesen lesznek közületek olyanok, kik az iskolai tudományok után megélni képesek.“ Ezt én nemcsak eddig el nem feledtem, sőt minden erőködésemmel készakarva sem tudnám emlékezetemből kitörölni.

Tanító. Nem egészen híven fogtad fel, mint ebből látszik, miket időnkint elmondogattam, mert én ezt így, éppen e szavakkal sohasem mondtam, nem állítottam. Te, állításomnak egy igen lényeges részét hagytad ki.

Tanítvány. És mi volna az? nagyon sajnálnám, ha lényeges kihagyásnál fogva az állítás értelme elferdítettetett volna. Előre kijelentem, hogy ezt tenni nem volt szándékomban.

Tanító. Meghiszem, Imre, hogy elferdítést tenni nem szándékoztál. Én ekkép szoktam mondani: „Mind annak, mit az iskolai hosszú pályán tanultok, az olvasást, írást és számvetést kivéve, közvetlenül kevés hasznát veszitek.“ Gondolom ez nagy különbség.

Tanítvány. Természetesen. Én úgy gondoltam, hogy ez magától értetik, mert ki kételkedhetnék a fölött, hogy az olvasás-, írás- és számvetésnek nagy hasznát veszi minden, ki ezt megtanulta. Mi pedig a „közvetlenül“ szót illeti, azért gondoltam azt kihagyhatni, mert közönséges szokás szerint azt a hasznót, mi csak közvetve mások által háramlik rájok, rendszerint tekintetbe sem veszik; így például ha apám jószágán az eső teljes hiánya miatt minden kislul, és semmi sem terem, de az egész környékben mindenféle áldott jó esők járnak s mindennemű gabna diszlik: ez neki is közvetve hasznos, mindazáltal ő mégis közönségesen csak azt tartja magára nézve hasznosnak, ha az ő saját földeit jótékony esők öntözik.

Tanító. Igazság; a szokásnál fogva tökéletesen így van; s ha így érted, nincs mit ellene szóljak; azonban arra figyelmeztetek, hogy bármikor, másnak szavait teljesen úgy vedd, úgy idézd, mint azok mondva voltak, mert különben balmagyarázatokra, félreértésekre, sőt még rosszabbra, ellenséges megtámadásokra is szolgálthatnál okot.

Én jobban szerettem volna, ha egy másik mondatot idéztél volna, a miről magam szerénységgel nélkül vallhatom, hogy az fontos, tudnillik ez: „soha senki szavainak vakon ne higgyj, hanem bármily nagy tekintély mondái is azokat, fölöttük kétségeskedjél.“ Ezeket sokszor elmondottam, legalább minden évben, változott új tanítványaimnak egypárszor.

Ez nekem teljes meggyőződésemmé vált; ebből indulva ki tanácsképen mondom neked, soha se idézd másnak szavait, hanem ha saját elved szerint azokat magadéiul mondhatod, s ha szükséges, magadtól merített okokkal támogatni is bírod.

Most, kérlek, add elő nézeteidet, mi módon gondolnád a jónak terjedését gyorsíthatni. Főlebb idézted szavaimra hivatkozva sejtenem lehet, honnét indulsz ki, de mégis kíváncsi vagyok hallani.

Tanítvány. Jól van, tanító ur, én, ön állításából vettem szavakat, ckokból raktam alapot, mire nézeteimet építem, de ön szavait most magaméiul vallom, mert támogatni is bírom.

Nézetem, meggyőződésem kevés szóba foglalva ez:

A gyermek, mint gyermek, semmit se tanuljon mást, mint írni, olvasni és számvetni; midőn e hármát jól tudja, egyenesen fogjon mesterséghez, kedvezőbb körülmények közt földmiveléshez, vagy harendkívüli észtehetséget és vonzódást vesz magában észre, közvetlenül fogjon csupán azon tudományhoz, vagy művészethöz, melyre legnagyobb, különös hajlandósága van, mely neki aztán biztos kenyeret adhat, vagy ha kedvezőbb sorsánál fogva élelve biztosítva volna, mely neki hírnevet, dicsőséget szerez, s közvetve az által nemzetének, hazájának is használhat.

Ezt tartom azon módnak, mely által a jónak terjedését gyorsíthatni. . . .

Tanító. Bocssáss meg édes Imrém, hogy közbeszólok. Azt nem is kérdem, hogy megtehetem-e ellenvéteimeket, hol annak helyét látom, mert ez teljes jogom, s ha elfogult nem vagy, éppenséggel nem ellenezheted, hanem csak azt kérdem tőled: inkább töröd-e, ha beszédedben meg-megszakasztlak, s egyenkint teszem meg észrevételeimet, vagy pedig inkább kívánod-e, hogy végről együtt adjam elő?

Tanítvány. Több tekintetből jobbnak tartom magamra nézve, ha ön mindjárt pontonként teszi. Azonban előre mondom, hogy nem sok szóból áll, mit még a fölebbihez adni szükségesnek tartok, mert mindent ama néhány szóba foglaltam.

Tanító. Jól van, tehát megjegyzendő észrevételem ez: midőn a gyermek írni, olvasni és számvetni jól megtanult, még akkor nem képes magának oly mesterséget választani, mely minden egyéb fölött éppen neki való volna; nem képes azt a tanulmányt kiszemelni, kitűzni, mely hajlamának, tehetségének leginkább megfelelő lenne: mit csináljon az idő alatt, míg azon érettségre jut, hogy magának oly pályát választani képes, melyen nem leend oka az órát átkozni, melyben arra első lépését tevő? Ugy gondolom, hogy mégis nem éppen rossz foglalkozás ez időközben az ifjuságnak szokott iskolai tanulmányaink által elmetehetségét gyakorolni,

élesíteni, habár ezeket utóbb mind egy betűig elfeledi is; mert megmarad az általuk gyakorlottabb, élesebb ész.

T a n i t v á n y. Hát eddig, az irás, olvasás és számvetés megtanulása után az ifjuság több évig foglalkozván a szokásos iskolai tanulmányokkal; elmebeli tehetéseit gyakorolta; esze élesbült, legalább 10—12 év alatt, míg minden iskolát bevégzett, élesbülhetett: azért birtak-e maguknak pályát választani? hányadik tudományos ember áll azon ponton, melyet éppen csak neki kell vala elfoglalnia; hányadik választá szabadon, meggyőződése szerint azon helyet, melyet csak éppen ő tölthet be legjobban? Rokonság, összeköttetés, körülmények, viszonyok, szerencse, kényszerűség, mostoha sors és több ilyenek lépteték az ifjaknak legnagyobb részét pályára, s pedig oly pályára, mely tehetségükkel, hajlammal legkisebb öszhangzásban sincs. Ha van annak haszna, hogy az írást s olvasást megtanult gyermekek, míg pálya választhatásra megérjenek az iskolai szokott tanulmányokkal élesítik eszüket 8—10 évig: a mellett e kiszámíthatlan nagy kár van benne, hogy az ilyenek majd mind valamennyien a dologtól végkép elszoknak, s munka nélküli kényelmes uri helyzetbe akarnak jöni.

Meggyőződésem ez, hogy az ifjak jövője nem szabad akaratból választott pálya volt eddig (nemelyek kivételével), hanem a szükség, vagy előítélet sodorta oda, tehát önnek ez ellenvetése semmit sem, vagy igen keveset nyom. Az élet mellettem szól, midőn azt állítom, hogy a tudományos és sok iskolát végzett emberek egész osztályának sorsa a nem tudományosokétól csak abban különbözik, hogy amazoké czifra nyomoruság, emezeké meg rongyos nyomoruság; a kevés kivétel természetesen kiveendő.

Még azok közül is, kiket a vak szerencsének jó szeszélye fényes polczra emel, vagy gazdagsággal halmoz, hányadik mondhatja és mondja magát megelégedettnek, boldognak? A szokott tanulmányokkal való foglalkozás azon korig, mikor az ifju már majd mint férfit az életbe lép, jó lehet a vagyonosok gyermekeire nézve, mert mit tehetnének ezek egyebet azon idő alatt, mint az iskolákat uszni át? ezeknek otthon semmi hasznukat nem vehetni; de sőt még alkalmatlanok is vol-

nának a szülőknek kényelmeskedésökben, mulatságaikban és még más egyebekben, miket nevezni nem akarok.

Ennyit válaszol, önnek ellenvetésére. Most nézetemet akarom lehető röviden indokolni.

Midőn azt mondtam: a gyermek semmit se tanuljon mást, mint írni, olvasni és számvetni, nem oly gyermeket értek, ki még játszani sem tud úgy, mint kellene, hanem értek legalább 7—8 éves gyermeket, ki már legelső hivatását, mi a játszás, betöltötte, kitombolta magát.

Írás, olvasás, számvetés, úgy miként az életben szükséges, két évnél kevesebb idő alatt, jól meg nem tanulhatók. Nem kell önt arra emlékeztetnem, midőn a hatodik latin iskolában tanítványa valék, még egy kötelezvényt sem tudtunk írni. Hát azt nem tudná-e ön jobban mint én, hogy a 10 iskolát végzett ifjaknak nagy része sem tud egy becsületes szerződést is írni, vagy csak közönséges számvetést csinálni?

Miután a 8 éves gyermek e három fődolgot jól megtanulta, ekkor 10 éves levén, egyenesen lépjen azon pályára, melyre kedvet, hivatást érez magában (hacsak mostoha körülményei vágyának másképp nem parancsolnak;) e pályán aztán vagy biztos kenyeret szerez, vagy dicsőséget arat: de együtt mind a kettőt is elnyerheti.

A tiz éves gyermek ki tudja magának azt választani, mihez kedve van. De ha rosszul választana is egy némelyik, s ha észrevenné talán egy év alatt, hogy ballépést tett: ezen korában még nem sokat veszített; könnyen kipótolható, mit elmulasztott.

Nézetemnek mintegy másik része ez: Minden oly tanulmány, mi csupán szavakból áll, a mivel munkálkodás nincs összekötve, a mihez megszemlélés, mutogatás nem kívántatik, szüntettség meg iskolai tantárgy lenni, minthogy azt csupán olvasás által is kiki megtanulhatja.

Ilyenek például a következők: filozofia, történet, jog, törvények, államtan, vallás sat.

Az írni, olvasni, számvetni jól tudó 10 éves gyermek, ha egyenesen a vegytani műhelybe, vagy mint vá-

gyai vezérlik, a boncz-tani terembe lép, vagy pedig a természetnek nagy fűvészkertében megkezdí a tanulmányt: 10 év múlva, azaz folytán, csodákat mivelhet, holott a mostani mód szerint lepörögven a tanulási 10 év (gymnasium 6, s akadémia 4), majd semmit sem tud, minden tudása keserű darab kenyérének megszerezhetésére csak oly eszköz, mint a favágónak fűjszéje.

Oly ifjunak, ki akademiát végzett, csupán két pálya áll nyitva, tudniillik az ügyvédi s a hivatali pálya: ha bármihez ohajtana e kettőn kívül fogni, vagy kényszerűlne fogni, ha e két pályán nem mutatkoznék biztos darab kenyér, újra kellene kezdenie; ha orvos lenni szándékoznék, vagy pap akarna lenni, vagy mérnök, vagy katona- vagy gazdatiszt: külön tanulási pályát kellene előbb megfutnia, hogy célját elérhesse. De még azon két pályán is, melyre az akademiából léphet, gyakornoki éveket kell töltenie, mert egész szerzett tanulmánya semmibe sem, vagy kevésbe vétetik, hanem újra mást kell tanulnia.

Tanító. Ha én megengedném is, hogy nézeteid helyesek, hogy az említett tudományszakok, mint iskolai tanulmányok ne tanittassanak, mert azokat minden fiatal ember csupa olvasásból éppen úgy megtanulhatja, mint az iskolai termekben: de ily megrögzött szokást miként birnál megsemmisíteni? Az emberek, értem tudományos (vagy legalább iskolázott) emberek, úgy vannak meggyőződve, hogy e mi honunkban az emberiség hasonlíthatlanul boldogabb, mint hajdanta volt, mert miveltebb, egyes tagjaiban ezer meg ezer ismeretekkel bir, mikről a régieknek fogalmuk sem volt; és az emberiségnek ez egész miveltsége, szerintök, főkép a vallás, történet s filozofia által eszközöltetett. — Ezen tanulmányokat az iskolából kiküszöbölni akarni (véleményök szerint) annyit tenne, mint a régi kor sötét barbarizmusába visszavertni, elvadulni akarni. Az ily kísérletet képtelenségnek, vagy éppen örűltségnek tartanak s kiáltanak.

Tanítvány. Minden új eszmének sorsa az, hogy eleinte, ha nem is egészen képtelenségnek, de gyakorlatban kivihetetlennek tartják. Hogy miként birnék megrögzött szokást megsemmisíteni, arra nekem más fegyverem, sikeresebb eszközöm nincs, mint gondolatimnak, meggyőződésemnek sajátó utján való közlése; tudniillik

szabad sajtó útján okokkal mutogatni, hogy ez meg az, így meg úgy, most már nemcsak nem hasznos, de sőt káros. Ha nekem magamnak nincs erőm évezredek előítéleteket megsemmisíteni, az eszmék egyetemesen, kölcsönösen s az idő megteszik, ezek hatalmának semmi sem állhat ellen.

Most nézetem kiegészítését fogom újra fel. Meggyőződéseim szerint az oly iskolai intézet, melyet a status állít fel és tart fen, több kárt, mit hasznot áraszt, én tehát azt kívánom, hogy:

Az állodalom- s kormányának semmi gondja se legyen a tanulásügyre, hanem hagyassék ez a polgári társaság minden egyes községére, s egyes tagjaira, intézkedjenek tökéletesen szabad tetszésök szerint, s a kormánynak semmi szólása se legyen hozzá.

Ha ez történik, sokkal gyorsabban terjedhet amaz üdvös eszme, mi által az egész nép sorsán segítve lesz.

Tanító. No Imre, te nagyon különcz ifju vagy. Hiszen az általános közvélemény, s pedig nem a tanult, vagy művelt emberek közvéleményét értem csupán, hanem a tanulatlan nagy sokaságét is együt véve, ez egy ohajtásban központosul: bárcsak az állam legfőbb gondját az iskolákra fordítaná; ennek értelme pedig nem más, mint ez, hogy állodalmi közköltségen épülnének mindennütt, az egész országban czélszerű iskolák, s minden tanárt az állam fizetne, s természetesen úgy fizetne, hogy abból mindenik becsületesen megélhetne, miszerint aztán hivatásának úgy, mint kell, megfelelhessen.

Ha állami közköltségen nem volnának főiskolák, akademiák, kivált pedig az egyetemek fentartva, hol az ifjú díj nélkül képezheti ki magát, hová lennének a vagyontalan szülők gyermekei, kik magokat a felsőbb tudományokban kiképezni akarnák? Ha minden tudományhoz csak havi, s talán tetemes díj mellett férhetnének (mert állodalmi fizetés nem létében a tanárok havi díjt volnának kénytelenek tanítványaiktól követelni), hány szegény ifju nem részesülhetne ekkép a tudományok málásztjában! Merem állítani, hogy az ifjuságnak mostani szép száma a felsőbb iskolákban egy harmadra olvadna le.

Minél több ifju részesül a tudományokban; vagyis,

másképen, minél kevesebben vannak a tanulatlanok az országban : annál boldogabb állodalomnak mondatik az ; mert tagadhatlan, hogy a tanult ember készségesebben teljesíti polgári kötelességeit, mivel inkább felfogja, mért kell ezt meg, azt tenni. Szóval, a tanulhatást mindenki részére lehető könnyűvé kell tenni. Ez pedig csak ugy eszközölhető, ha az állodalom maga intézkedik az iskolákról, azokat közkölségen építi, a tanítókat fizeti, s így minden gyermek és ifju ingyen tanulhat.

Tanítvány. Nem tudom komolyan mondá-e tanító ur ezeket, vagy játékot akar velem üzni. De mind egy, én ugy akarom most venni, mint teljes meggyőződéséből eredt ellenvetése ; legyen e meggyőződés aztán öné, vagy bárki másé, s mint komoly ellenvetésre röviden ezt válaszolom : maga az állodalom s kormánya intézkedik iskolák fölött, ott idő folytával a kormány gyámatyai szerepet vesz föl, s mindazok, kik az iskolákon keresztül menve nevednek föl, gyámoltjaivá válnak ; pedig ha itt nálunk is az állodalom létesítene minden iskolát s fizetne minden tanítót : lehető legtöbben, az egész nemzetnek valamennyi gyermekei, ifjai válnának gyámoltjaivá. Fölnevelkedve ezek, mint újabb nemzedék, az egész nemzet válnék a kormánynak gyámoltjaivá ; mert a dolgok természete szerint, midőn ez ifjak már férfiakká fogtak is válni, azt a bizonyos kegyeletet, melylyel a gyámatyáskodó kormány irányában viseltetnek, ekkor is rendszerint megtartják ; mert vajmi nehéz abból kivetkőzni, mire évek hosszában a kormánytól függő, gépíleg használható tanítói sereg az ifjuságot szoktatá. A függés, melyben voltak, szokássá, második természetté válik. És minthogy tapasztalás szerint a kormányok emberei gyarlóságból ezt saját hasznukra felhasználni tudják és szokják is : utóbb az a viszony fejlődik ki köztük, mi ur és szolgák közt fenállni szokott, s pedig annál inkább, mert a kormányok hajlandók magukat az állodalom gyanánt tekinteni. Ez pedig nagyon veszedelmes dolog. — És ha az így gyámságban levő egész nemzetnek minden tagja tudományos képzettségű volna is, e képzettsége vagy tanultsága csak arra szolgálna neki, hogy a talán zsarnokságra fajult kormánynak önkénykedő nyomása miatti panaszát oly sima, ártatlan szavakba önteni tudja, melyek sérteni nem birnak ; melyek illő alázatos könyörgési hangból, jogos

követelési hanggá ne fajuljanak, mi által a gyámatyák fülei kellemetlenül érintethetnének.

T a n i t ó. Jó fiu! engedelmet kellene tőled kérnem; hogy kísérteni akartalak. Miket imént ellenvetésül mondtam, nem magam meggyőződése, hanem tevém azon milliók valamelyikének nevében, kik bizonynyal azon ellenvetést tennék, ha szavaidat hallanák; gondolom ezt magad is megvallod. Miket mondanál, vagy miket tartanál szükségesnek czáfolatul mondani, ha bárki más tette volna ez ellenvetést, nem keresem; részemről, hogy megmutassam, miképen bűnnek tartanám veled játékot üzni akarni, semmi ellenvetést nem teszek, mert azt veszem észre, hogy a dolog lényegére egyetértünk; s ha mégis néha közbeszólni szükségesnek érezném, — magam részéről, — azt nem más czélből fogom tenni, hanem csak vagy azért, hogy némely körülményre figyelmeztesselek, melyeket megfontolni talán szükségtelennek tartál, vagy pedig hogy helybenhagyásomat kifejezzem; ha miben mégis egészen eltérő véleményem lenne, azt nyíltan megmondom. Azért is mellőzd mindazt, mit főlebbi észrevételem megczáfolatául még elmondani jónak látnál, ha így nem nyilatkoztam volna.

T a n i t v á n y. Habár ön nem komolyan, vagyis nem maga meggyőződéséből tevő is ellenvetését: mégis legalább némelyeket el kell mondanom, mik által könnyebbülést akarok magamnak eszközölni; mert higye el ön, szinte fejem szédül, agyamba tolulván össze mind az, mit önnek főnebbi megjegyzése következtében ell kellene mondanom, vagy legalább lehetne elmondanom.

Nem azt tartom én, hogy azért jó az embernek tanulniak lennie, mert a tanult ember készségesebben teljesítheti kötelességét (inkább felfogván miért kell ezt vagy azt tennie), hanem, hogy tanultsága által inkább boldogulhat. Ugyanis a tapasztalás éppen az ellenkezőt bizonyítja, miszerint a tanulatlan köznép kötelességében hívebben jár el, — hacsak szerencsétlenség vagy nyomor nem akadályozza, — mint a tanult emberek, kik a magok polgári kötelesség-részüket a tudatlanokra háritani törekszenek. Én legalább ezt tapasztalom a mindennapi életben.

Mi mindenféle gyümölcsöt érleljen a tudományos képzettség, vitassák mások, kiknek tetszik, én minden

mást mellőzve legalább e kettőt követelem a tanult embertől: értsen a tudományos műveltségű ember a maga erejéből becsületesebben megélni, mint a tudatlan; tudjon a tanult ember igazságosabb lenni, mint a tanulatlan. Ha e kettő nem eredménye a tanultságnak, akkor azt mondom: ments meg isten minden embert a tanultságtól.

Kinek kora s körülményei tapasztalásokat tehetni engedtek s érzékeinek és eszének hasznát tudta venni: kénytelen megvallani, hogy az emberiségnek egy osztálya sincs sorsával teljesen megelégedve. — Mindenki érzi, hogy jobb dolga lehetne; sőt mintegy követeléseképpen nyilvánul vágya, hogy jobb dolgának kellene lenni. Az élet folytonos aggság, panasz, békétlenség; ámbár az aggodás, panasz és békétlenkedés okai igen különbözők. Ha kérdeném öntől: kinek műve az, hogy aggság, békétlenkedés, elégedetlenség, szükölködés, irigység, csalárdság, erőszak stb. nyomorgatják az emberiséget: a tanulatlan sokaság műve-e, vagy a tudományos képzettségű művelt osztály okozza-e? mit felelne ön?

Én meggyőződéseim szerint állítom, hogy a tanult emberek tevék az életet nyomorusággá. Minden tudományos, vagy iskolázott ember, a mi tudományt szerzett, azt egyedül arra használta föl, miképen lehetne minden munka, fáradozás nélkül lehető legkényelmesben élni; vagy tisztábban szólva, miképen lehessen saját fáradsága nélkül egyedül mások munkájának gyümölcséből élnie (mert azt nem tagadhatni, hogy minél kényelmesebben, minél kevesebb fáradsággal élnek a társaságban valakik, vagy némelyek: annál nyomoruságosabban, szükebben s több fáradsággal kell más valakiknek élniök)? Ha ez állításom alaptalan, kívánom czáfolja meg ön, mert abból meg fogom tanulni, hogy az embernek állítása gyakran nem egyéb, mint hamis vélemény.

Vegyük hazánkat, hol részint állodalmi költségen, de leginkább alapítványokon tartatnak fenn a főbb iskolák, melyekből bizony igen nagy számú ifjúság lép ki évenként; ezek mindnyájan ingyen képezhették ki magukat. És mind ezek annyival boldogabbak-e a mennivel tanultabbak, mint a tudatlan sokaság? Ugy kellene lenni, de mit tapasztalunk?

Hány fiatal (és nem fiatal) ember, ki tudományos képzettséggel bír, azaz ki legalább 8 iskolát végzett, él

a fővárosban és más városokban, kinek életét nincs okunk irigyelni. A falusi ember ezen városi fiatal embert tekintetes urazza; s mivel ruházata más kelméből van, más szabású és mert előtte talán latinul is beszél, boldognak mondja, így okoskodván: bezzeg nem kell ám ennek az igát huzni, kapálni, kaszálni, hanem jól eszik iszik, cifrán jár és sétál: én pedig néha majd megszakadok a munkában s a mellett kenyérben sem eszem eleget. De a városi fiatal ember maga érzi ám, mennyire nyomorult, szerencsétlen ember ő, hogy célját el nem érhetette, más fiatal ember által üttetvén attól el.

A tudományos emberek nem egy boldogabb osztályát alkotják a társaságnak, a mint tudományuknál fogva lenni kellene, hanem alkotják az urak osztályát. Minden fiatal ember, ki 8—10 iskolát végzett ez által tanult czímet nyert, és csupán ennél fogva, hogy 10 évig felsőbb iskolákban tanult (mely idő alatt azonban sem az álladalomnak, sem egyes községnek, de csak egyes családnak sem áldozá szolgálatát) azt követeli, hogy ő most már minden munka nélkül kényelemben élhessen, szóval, ur lehessen.

Az iskolákból évenként kikerült tudományos ifju emberekben nem az a nyeresége van az emberiségnek, vagy csak valamelyik álladalomnak, hogy ezek által mindig nagyobb és nagyobb lesz azon osztálynak száma, mely tanultságánál fogva (állítólag) boldogabb a tudatlan sokaságnál: hanem inkább az a hová van s veszedelme növekedik az álladalomnak, hogy ez ifjak által évenként azon osztálynak száma nő, mely az urak osztályát teszi. Ha az a státusnak célja, hogy ez ur osztály minél inkább nevedekjék, úgy idővel, lassankint, mikor már minden ifju a tudósságot osztó iskolákból lép az életbe: akkor az álladalom el fogta érni tökéletességének, boldogságának legfőbb fokát, mindenki ur, és senki, a ki dolgozni volna kénytelen, nem levén benne.

Ez osztály azon kívül, hogy urkodásában mások munkájára támaszkodik, s ezen másoknak terhére, tehát nem javára van: magának is kárára, elégedetlensége által terhére van. Mert ez ur osztály közt vannak némelyek, kik nem annyira iskolázás által lettek urakká, hanem sok vagyonuknál fogva rég idő óta már azok voltak. Ezek nagy jövedelmeiknél fogva

fényes kényelemben élvén, örökös ingerül szolgálnak a többi vagyontalanoknak, kik csak tanultságuk által léptek az urak soraiba; mert őket mindenben követni vágyanak, erőködnek, nem akarván azoknál alábbvalóknak látszatni, de nem levén miből követni amazokat, kész a nyomoruság. A nagy jövedelmű urak pedig, kik ős idők óta urkodó családi nevükre büszkélkednek, nem türhetik, hogy egy újdon született csak iskolák által lett jövevény ur kényelemben, fényben, méltóságban őket megközelítse, utolérje: tehát ezek megfeszítik minden erejüket, hogy abban, mi az igazi urkodási szerepjátszást illeti, utolérhetlenek legyenek; de mindennek levén határa, ezek is eljutnak a magukéhoz, mi nem egyéb, mint a tönkrehajtás, vagyoni és testi kimerülés. Mily szerencsétlenek az ily fő szereplő urak, midőn mindenben elakadva többé nem mozdulhatnak!

Látott-e ön egy régi családbeli tönkrehajtott urat? vagy nem is ezt akarám kérdezni, hanem: volt-e ön ilyen tönkrehajtott családdal közel érintkezésben, szorosabb viszonyban, hogy körülményeit ismerhette?

Tanító. Voltam, s pedig több ízben. Meg kell vallanom, hogy ily családnak csak egy pár évig tartó kínos gyötrődése, midőn a hitelnek forrása tökéletesen kiapadt, fölér egy szegény embernek egész életbeli nyomoruságával.

Tanítvány. Nem tudom miként vélekedik ön, de én merem és birom állítani, hogy ez osztály, melyet a nagy vagyonu keveseken kívül főképen az iskolai képzettségű nagyobb számú tesz urak osztályává, nem oly boldog, mint a milyen lehetne, nagy tudományossága és aránylag mégis illő jövedelménél fogva lennie kellene.

Néhány példát hozok fel.

Egy számtartó. — Ez, apámnak iskolatársa volt. Mint ifju, elvégezte a filozófiát, tehát tudományos képzettségű volt. Egy uraságnál jó állás volt neki ígérve, tisztartói minőségben. Ennek teljes reményében megházasodott, de a neki szánt helyet okkal móddal más tudományos ember nyerte el; ő tehát más, nekivaló hely után látott, de mire olyat nyernie sükerült, hat év folyt le, mely idő alatt négy gyermeknek lőn apjává; s mind a mellett, hogy némi szerencséjére neje varrás által birt háztartásukon segíteni, állapotja szánandó vala. Az an-

nyira ohajtott és sok lótás futás, könyörgés után nyert számtartóságból rövid időn akarta mind azt kisajtolni, mit elmulasztott. Evvel aztán nyerte azt hogy hűtelennek ismertetvén hivalát elveszté. Ekkor már hat gyermekével bukott a nyomor örvényébe. Apám, gazdatisztvé alkalmaszni nem akarván őt másodízben, minthogy hűtelen embert senki sem ohajt szolgálatába, más módon, alalmaznaképen segített rajta némileg. De a számtartó örökre veszve lön. Tudományos képzettsége nemcsak nem birta kivánt jobb sorsra juttatni, de sőt éppen az dönté őt veszedelembe.

Egy ügyvéd. — Ez nemcsak hogy mivel a 12 iskolát elvégezte, de azon fölül juris utriusque doctor-ává lön. Tanárrá lenni készült, de azt meg nem nyervén, az ügyvédi pályán kezdé kenyerét keresni. Még tanuló korában ismerkedett meg leendett nejével, ki, mivel férjének ügyvédi mezeje nem termé meg neki mind azt, mit ott arathatni vélt, hogy az ursági osztályban kényelmeskedhessék, férjének gondjait nemcsak eloszlatni nem segíté, sőt nevelé. Ez bujában itálnak adta magát. Meglehetősen jó módu földmives szülőihez menni szégyenlén, még csak egy üveg gyógyszerrevalója sem volt, tehát a legnagyobb nyomoruságban a budai irgalmasokhoz viteté magát, s ott halt meg életének legszebb korában. Hát csak ennyi haszna van az iskolák során szerzett tudományos képzettségnek?

Más példa. — Egy ujságíró: Elvégezvén az iskolákat tudományos miveltségének megfelelő hivatala hamarjában nem akadt, tehát jónak látta addig is, míg ez ohajtása majd telsesedésbe menne, ujságíróvá lenni. Az ujságírás nem roszul kezdett jövedelmezni, s azon hiszzenben, hogy az utóbb még majd nagyobb hasznot is vet, urasági osztályának életmódjában nem akarván utolsó lenni, bővecskén költött, mulatott; a szerkesztési gondokat havi dijas segédekre bizá. Azonban nem sokára azt veszi észre, hogy az előfizetők maradoztak, majd utóbb csaknem végkép elenyésztek. Hogy ujságát még egyszer talpra állíthassa, egy gazdagnak vélt leányt vett feleségül; de az ohajtott menyasszonyi hozományt csak akkorra ígérték a fukar szülők, mikor ők földi pályájukat előbb bevégzendették. Az ujságíró oly állapotban halt meg, pedig legszebb férfi korában, milyet jó

lelkü ember még ellenségei közül is nem mindeniknek kívánna. Szegénynek semmit sem, vagy igen keveset használt tudományos képzettsége.

Ismét más példa. — Egy haszonbérelő. — K. J. igen dicséretesen futotta meg iskolai pályáját. Leginkább a mezei gazdaságra levén hajlandósága egy pusztát vett haszonbérbe, melynek becsü szerinti örök ára 15000 pfrt volt, nem levén nagy terjedelmű s a mellett silány, részint homokos, részint mocsáros is, de azért az említett becsárt megérte. Szerette volna ő azt megvenni, de nem volt pénze, tehát csak kibérelte azon jó remény fejében, hogy idővel majd czélszerű gazdálkodás, szorgalom mellett takarít össze annyit, mennyiért azt tulajdonául megszerezheti. Az évi haszonbér, mint a 15000-re becsült pusztatókének 5% kamatja, állapítottatott meg, azaz 750 pft.

Már 16 évig bírta, de miveltségénél fogva az urági osztályhoz tartozván, költségei nem engedték annyira gyarapulni, hogy a pusztát megvehette volna; sőt a 17-ik évi haszonbért már nem is bírta annak idején fizetni. Ez okból a szerződés továbbra érvénytelenné lett, s neki a pusztáról el kellett takarodnia. Leverő helyzetében fontolgatni kezdé, hogy a pusztának ára 15000 pfrt lett volna, s ő 17 év óta árendaképen, részenkint lefizetett rá 12.450 pfrt, tehát kevés hiány egész árát letette már, és az mégis nemcsak nem övé, nem tulajdona, de sőt árendába sem bírhatja csupán azért, mert egy évben a haszonbért rendes időre nem fizetheti. Midőn ezt mind inkább fontolgatná, hogy ő már mennyit fizetett és most mégis földönfutóvá kell lennie, minthogy véleménye szerint napszámossá nem lehet aljasulnia. És ez annyira foglalkoztatá elméjét, hogy teljesen megbolyodott, családja pedig koldusbotra jutott. Én azt gondolom, hogy ha tanultsága ily sorsra juttatá, sokkal jobb lett volna neki mindjárt gyermekkorától fogva földmiveléssel foglalkoznia s alkalmasint ily kétségbeejtő helyzetbe nem jutott volna.

Még más példa. J . . s megyében egy földbirtokos lakott, ki nemesi diplomája daczára nem szégyenlette az ekeszarvát megfogni, s csak 700 holdnyi (s másokéhoz aránylag igen kis) birtokán, oly rendkívüli kamattal értett gazdálkodni, hogy az egész környékben elment a

hire. Ó nem végzett latin iskolákat, csak ott helyben tanult meg jól írni, olvasni és számot vetni, de a földművelésnek testtel lélekkel neki feküdt; annak minden csinját binját értette. Jövedelmét elnem költvén hiabavalóságokra, az szép tőkévé nevededett, tehát nagy módja levén egyetlen fiát iskoláztatá. Ez jelesen kiképezte magát a tudományok által annyira, hogy nem tekintvén csekély birtokát jeles észtehetségeinél fogva első alispánságra vitte sorsát a megyében. E minőségben oly ügyességet fejtett ki, hogy sikerült neki egy jövedelmes szép jószágot a maga kezére játszani — per utján. De ez által közbotrányt idézvén elő, a következő tisztujtáskor kimaradt, még csak szolgabiróvá sem választaték. Ez sértette őt, s hogy megmutassa, mikép az ő esze tuljár a tek. Rendekén, föltette magában királyi tanácsosi rangot nyerni; de e czimet, mivel nyakra főre kívánta, hogy magát a Rendeken minél előbb megboszulja, igen drágán kellett megvásárolnia, mert alig élvezte a komédiázást a hozzá megkívántató fényes háztartással két évig, már iszonyu megerötetésébe látszott kerülni, a minthogy csakhamar be is következett a bukás, minélfogva nemcsak az ujon aquirált jövedelmes szép jószág foglaltatott le, melynek birtokába oly nyilvános igaztalan uton jutott, hanem még az apjáról maradt 700 holdnyi ősiség is a hitelezők kérelme folytán lezároltatott. Azért valahányszor és valahol csak ő nagysága szóba jött, a közmondás ritkán maradt el: ebül jött szerzőnek ebül kell elveszni. Ámbár az is igen sujtó és kinos lehet az ily megalázott gögösre nézve, ha alamizsnát adnának neki, de ő még ebben sem részesült, mert senki sem sajnálta. Nem válandott-e belőle boldogabb ember, ha iskolázás helyett apja nyomdokán járva gazdálkodással töltötte volna be helyét?

Még más példa. Egy városi orvos. Ez . . .

Tanító. Ne fáraszd magad Imre, annyi példa felhordásával.

Tanítvány. Talán unja ön, s talán azért unja, mert költött példáknak hiszi, de csak kiméletből hallgattam el neveiket, ha ön kívánja, sorban megnevezem.

Tanító. Nem, nem; nem unom s nem kívánom megneveztetni, hiszen kettőt magam is ismertem közülök,

hanem minek számlálni el, mikor véget nem érünk? Én magam is tudnék másokat számosan nevezni.

Tanítvány. Igazság; mirevaló magunknak számlálni, mit ugyanis tudunk. De legyen ön kevés béketűrőssel, két esetet, vagy példát el nem hallgathatok. Egyik e következő:

Jóval a szünidőre apámtól utiköltséget kértem. Régen óhajtottam a hazában gyalog utazva, tapasztalatokat szerezni. Talán ön is emlékezik még arra, hogy már akkor, midőn még tanítványa valék, e vágyamat gyakran nyilvánítám.

Apám e kívánságomat nem hogy megtagadta volna, sőt igen helyeselve szándékomat, készséggel és nem fukarkodva, adott utiköltséget: „Nem tudni, mi váratlan szerencsétlenség érheti az embert utazásában, s mindig jobb, ha több pénz van nála; tudom, haszontalanságra ki nem hányod; a mi nem szükséges, majd visszahozod“ ezeket mondá apám s 1200 pftot adott

Utamot Debreczennek vevém azon okból, hogy egykori nevelőmet meglátogassam, tudván, hogy ott telepedett le, mint odavalónak valami városi hivatalra levén kilátása. Nem találtam ott, Váradra költözött.

Mondhatom önnek, igen derék fiatal ember volt már akkor is, midőn én nevendéke valék. Ezt én ugyan nem birtam még akkor megítélni, de mind azok, kik apám házánál megfordultak, szerencsésnek vallották apámat, hogy házánál ily nevelő van, s ezt nemcsak mondák, hanem valóban a nevelő irányában különös megkülönböztetéssel tanusíták is. Azon időben ezekből következtetém, hogy igen derék fiatal embernek kellett lennie. K. Jánosnak hívják. Ennélfogva feltettem magamban, őt, bárhová költözött legyen is, fölkeresni, mert nagyon szerettem.

Tanító. Talán bizony éppen az, kit én is ismertem. Pesten levén akkor szintén a poezisben tanító, egy szikár, barna ifju, első évi jogász több ízben látogatott meg a végett, hogy valami conditióhoz jutni segíteném, minthogy még ismeretlennek mondá magát, a váradi akademiából ment oda, azt is K. Jánosnak hívták. Mondhatom ritka jelességű fiatal embernek ismertem meg.

Tanítvány. Éppen ő az. Mindig szeretettel

emlékezem reá, tehát Váradon fölkerestem. Nem tudtam mire vélni a dolgot, mikor tudakozásomra egy majd csaknem dülöfélben levő hitvány viskóra mutattak, hogy ott lakik K . . János. Előbb azt gondolám, hogy talán tévedés van a dologban, mert talán más ily nevű ember lakik azon félreeső hitvány hajlékban; de az csakugyan az én egykori nevelőm volt, kit kerestem.

A mint hozzá beléptem, nem mindjárt ismert rám, mert én azon évek alatt, míg nem látott, sokat változtam. A lak nemcsak külről vala a legelhagyatottabb állapotban, hanem belül is a legnagyobb szegénységet árulta el, mert abban semmi butor nem volt, hacsak egy roskadt, puhafából készült s már csak toldozás által tartott nyoszolyát, s ugyancsak puhafából egy kis ingadozó asztalt butornak nem akarunk mondani. A szobának egyik szegletében néhány darab deszka összecsovekelve, rajta szalmazsák, minden más terítő vagy lepedő nélkül, két gyermek ágyaul szolgált; egyik öt éves fiu, másik három éves leány, mind a kettő gyönyörű gyermek.

Maga K . . valami iskolai gyakorlat félét készített egy gyermek számára, kinek naponként egy órai tanítást adott, a miért havi fizetése, de egyébként is egyedüli jövedelme 4 pfrt volt. Neje álszégyenből nem birt e csekélységhez még valamit szerezni, de a kinos helyzetbe jutás miatti türelmetlensége által a férjnek bánatát annál inkább nevelte. A derék embernek helyzete igen nyomasztó vala.

Nem vagyok képes magamat kifejezni, miként vette K . . látogatásomat, de azt sem bírom ám kimondani, mennyire sajtáságos boldog érzést okozott nekem is az, hogy csupán meglátogatásom által egykori nevelőmnek oly örömet szereztem, melyet vallomása szerint csak igen ritkán élvezett. Bár tudnák a gyermekek és ifjak, mily édes örömet lehet csak így is mind maguknak, mind tanítóiknak eszközölni.

De ön alkalmasint azt várja tőlem, hogy mondjam el minélelőbb, miként jutott ő ily mostoha helyzetbe? röviden mondva, ebből áll:

D . . ben hasztalanul igyekezett hivatalos állást nyerni, tehát ideiglenesen a váradi fürdőket vette ki hasznobérbe. Azon vidéken épen dühöngött a cholera,

nem látogatták a fürdőt; a másik nyáron hideg, esős idők jártak, minélfogva a fürdővendégek szintén hiányoztak; harmadik nyáron ő maga súlyos beteg levén, másra kelle dolgát biznia, ki leginkább a maga zsebéről gondoskodott. Így vállalatával egészen fennsült, s nemcsak a haszonbért nem tudta kiteremteni, sőt még a mástól kölcsönvett bánatpénzzel is adós volt. A fürdők tulajdonosának uradalmi igazgatója, valamint hitelezője is követelvén a magukét, úgy maradt, mint az ujom; még csak könyveit sem tarthatá meg. Így vonult a nyomorult lakba és sülyedt ama borzasztó helyzetbe, melyben én őt találtam.

Mintegy félve, de résztvevően kértem tőle, mire fogja magát elhatározni, mert e helyzetben soká maradnia nem lehet — mondám neki.

„Hamarjában semmi jobbra kilátásom nincs — így szóla; — itt, e környékben, hol most már ismernek, hivatalos állás iránt semmit sem kísérthetek meg sikerrel; mert a ki annyira jut, mint én, bár önhibám nélkül, annak irányában a bizodalom megszűnt. Senki sem képes könnyelműséggel, tékozlással vagy jellemtelenséggel szemben vádolni, de mégis — ismervén az emberek gondolkodásmódját — mindenki hajlandó engem hibásnak tartani, holott pedig csak a mostoha sors szeszélye okozá nyomoruságomat. Más vidéken tennem próbát lehetetlen, mert az egy órai tanítást naponkint szorosán teljesítenem kell, ez levén az egyetlen mód családomat a legvégső inségtől megóvni; tehát innét egy napra sem távozhatom. Ha egyedül, e szent kötelékek nélkül állnék, tudnám, mit cselekedjem. — De akkor is hivatalt hajhászni többé nem fognék soha; mert, bár fényesebbnek látszik is a kézműves, vagy földmivelőnek sorsánál, de sohasem oly biztos, mint ezeké; mostani meggyőződéseim szerint pedig csak az nyugtatna meg, a mi biztos; a mi senkinek szeszélyétől, vagy kegyétől nem függ, hanem saját szorgalmam, ügyességem szolgálna biztossággul. Ezen korban, melyben már én is vagyok, nagy elszántság lenne, valami kézimesterség tanulásához kezdeni, de ha egyedül állnék: e vidékről máshová költözködném s a határozatot végrehajtanám; mert itt, ismerős helyen még sem ohajtanék a miatt mások méltatlan guny tárgya lenni.

Ha úgy tehetnék mint nem, késlekedés nélkül a könyvkötő mesterséghez fognék, részint azért, mert kedvem van reá, részint mert hamarabb kitanulhatni remélném, mint más valamely mesterséget.“

Másnap korán reggel meglátogatám, mert éjjel határoztam sorsa iránt, 100 pftot adván kezébe, hogy azzal intézkedjék, s szükségesebb holmiját, nevezetesen könyveit is, miket csekélységért csak elzálogosított, váltsa ki. Aztán Sz . . re vittem el családjával együtt, hol számára 600 pfton kis házat vettem és egy könyvkötővel egyezkedtem, hogy lehető rövid idő alatt tanítsa ki, figyelmeztetvén a mestert még arra is, hogy inasa irányában szégyenítően ne viselje magát. A legszükségesebb ház- és konyhaneműekre 40; annyi élelem beszerezhetésére, mennyi egy évig mulhatlanul szükséges tüzelővel együtt 140 pftot adtam neki át, ugyanis ottani piaczi ár szerint fölszámítván mindent, ennyiből megélhettek.

Igy uti költségemre szánt pénzemből csak 270 forintom maradt, de annyit tudtam már a világ soráról, hogy szegény tanuló, vagy iskoláit végzett ifju még kevesebb költséggel is begyalogolta hazánk szép részét s gazdag gyümölcsét aratta; tehát én is készültem uamat folytatni, miután K . . t új pályára segítve, rendben hagyhatám, de pár hétig mégis még nála maradtam, mire a következő körülmény birt.

Midőn a következő reggel indulni szándékoztam, estve K . . val hosszasan beszélgetve, egy kéziratot ada át nekem, melynek utazásomban sok hasznát fogom vehetni, mondá. Nagy becsü jószágának vallá azt, de mégis kért, fogadnám el tőle adója csekély részének fejében. A kézirat utazási becses jegyzetekből állott. Elmondá, hogy a mit apám házánál nevelői díjából meggazdálkodhatott, azt utazásra szánta, s két egymás után következő év alatt e hazának minden részét bejárta s minden nevezetes dolgot lehető legpontosabban, hiven följegyzett, miket említett irata tartalmaz.

De ezen mind kettőnkre nézve becses munkán kívül különféle jó tanácsot is adott, és ez volt oka, hogy nála két hétig maradtam, s ez volt alkalom arra, hogy bölcsességét és bő ismereteit észrevenni kezdém. Estenként órák hosszáan hallgatám beszédét oly áhitattal, milyennel

ember predikációt alig hallgatott, nappal ő mester ségét tanulta, én pedig kéziratát másolgtam le, hogy nekem is meglegyen ugyan, de őt se foszszam meg tőle, mert mindinkább meggyőződtem arról, hogy az neki csak-ugyan becses jószága vala.

E szerint nem utazhatám ugyan be hazámnak akkora részét, mennyit szándékoztam, mert utiköltségem leolvadásán kívül az idő is rövid lett: de mind a kettővel annál inkább gazdálkodtam, mit főkép a birtokomban volt kész jegyzeteknél fogva tehettem; és pedig a következő módon: azon vidéket, helyeket s ott találtatható nevezetességeket, merre utamat kezdém, részletesen megnéztem, miként K. . jegyzeteiben leírva találtam, hogy vajjon a valósággal teljesen megegyeznek-e, és mivel tökéletesen úgy leltem, azon meggyőződésre kelle jutnom, hogy a jegyzetekben minden más is azon pontossággal, lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül lesz előadva. További utamban tehát csak futólag tekinték meg egyetmást, hogy annál több utat végezhessek, mert a jegyzetek, miket saját tapasztalásaimul vehettem, mindent kiegészítettek; azért is ezeket minden reggel és estve ugyszólva tanultam. Midőn valamely helyet csupán megtekintettem, amaz igaz állítás szerint, hogy többet ér egyszer valamit látni, mint arról tizszer olvasni, a jegyzetek segedelmével előttem egészen ismeretessé lön. Szóval a tárgyaknak csupa megláthatása által a jegyzetek magam tapasztalataiként olvadtak elmémbe.

Midőn hazatértem, apám várakozásán felül meg volt uti tapasztalásaimmal elégedve, annyira, hogy a költséget igen jól kamatozónak vallá s a talán megmaradhatott fölöslegről számot kérni eszébe sem jutott. K. . . val esetemet elhallgatám.

A másik eset, mit önnek el akarok mondani, ez: Pesten tanulván, üres időmet gyakran arra is használtam, hogy a városnak szegényes lakaiban megfordultam.

Egy szép tavaszi reggelen a városligetbe indultam egy barátommal. A körülmények úgy hozák magukkal, hogy messze kinn a Terézvárosnak egy néptelen, ronda utcáján vágjunk keresztül, hol egy kapun nagyon felötölő czédulát pillantánk meg. Valami ösztönszerűségből

álltunk meg egyszerre mindketten a kiragasztott czédulát megtekinteni. Igen szépen, pontosan, jól s egyedül magyar nyelven volt írva, mi a pesti czéduláknál majd hallatlan csoda dolog; más különössége, mi által nagyon feltűnt, nem tartozik ide. Egy kiadandó hónapos szoba volt benne tudtul adva, más mellékes tudnivalókkal. Talán ily különös ártatlan mód által kívánt az illető maga iránt figyelmet ébresztetni. Mi ellenállhatlan vágyból bementünk, de nem találtunk kiadandó üres szobát. A szoba bérlője egy fészkerbe még csak azután fogott volna költözni, ha előbb szobáját nyárára valakinek kiadhatta volna.

Heted magával volt e családapa ama középszerű szobának lakója. Egy igen csinos, mintegy 16 éves leány szivart csinált; valamivel kisebb koru fiu a leánynak segített; még kisebb két gyermek könyvet tartván kezében, tanulással volt elfoglalva; az ötödik gyermek a földön csuszkált; maga a családapa szivarozott, neje pedig nadrágot foltozott.

Két kérdést intéztem e gazdához: mind az öt gyermek öné-e? s ő maga írta-e a kiragasztott czédulát? mind kettőre igennel felelt. Mi egészen megfeledezünk arról, hogy a városligetbe szándékozánk, mert a czédula különössége alkalmat szolgáltatott, sőt mintegy fölhítt arra, hogy eddigi pályája viszontagsága felől tudakozódjunk.

Röviden csak azt jegyzem meg, hogy ez ember kitűnő tudományos képzettséggel birt, törvényt is végzett; ügyvédkedett, azután egy nagy uradalomban gazdasági kormányzó volt, mely hivatalából czudar ármánykodás következtében esett ki; most pedig a végső inségben szenvedett.

Én, mint tanuló ifju, nem voltam oly helyzetben, hogy e családot fölsegithettem volna, de megtagadván magamtól a mit lehetett, barátom hasonlóan, annyit mégis tehattunk iránta, hogy nem volt kénytelen a fészkerbe költözni, s a derék, jóra való feleség mosónéi szolgálatát ajánlván fel, ezen módon hetenként szinte jutattuk annyihoz, hogy éhséget nem kelle szenvednie.

Oh kedves tanító ur, nem az a tanultság kívánatik, mi mellett ily nyomorra jutnak az emberek, ha-

nem más, oly valami tanultság, mi az inség ellen biztosít.

Tanító. Nem tudsz-e valamit K...ról? boldogul-e mesterségével.

Tanítvány. Alig van két hete, hogy irt; egész addig semmit sem tudtam róla. Nem akarván őt levelezés által helyzetében s új mesterségében zavarni, vagy előbbi dolgok emlékének fölébresztésére valamiképen okul szolgálni, csak a minap nem állhatván tovább ellen tudvágyamnak — intéztem hozzá levelet, mely által még most sem akartam egyenesen felszólítani, hogy állapotáról tudósítson, hanem csak távolról, igen kímélve érintém, mennyire vágynám sorsáról valamit tudni. Jövő alkalommal elhozom levelét, abból legjobban megtudhatja ön, mint van sorsa, ha azt tudni érdeklődik.

Tanító. Édes Imrém, hogyan ne érdekelne engem e dicső teted s annak kivánt eredménye? Csak az iránt szeretnék tőled megnyugtató fölvilágosítást nyerni, nem határozta-e K...nak egy évre szánt háztartását oly csekélységre, melylyel teljességgel be nem érheti, mert ez igen fontos dolog az életben. Különösnek veheted e kérdésemet, mert az tűnhetik ki belőle, mintha én követelni látszanám, hogy ha talán a háztartásra adott költség nem volt volna elegendő, többet tartoztál volna adni. Nem, nem ezért kérdem, hanem azért, mert igen jó, szükséges bizonyossággal tudni, mennyiből élhet meg ily család.

Tanítvány. Nem csupán gondolomra határoztam s adtam épen csak annyit, hanem saját tapasztalatom vezérlett, mert a sz...di piacon K...val együtt tudakozódtunk s meggyőződtem arról, hogy annyiból, mennyit neki adtam, tudnillik 140 pftből megélhetnek. Gondolhatja ön, hogy én is nagy fontosságú dolognak tartom mindenek fölött azt részben tudni, mennyiből élhet meg a család, házbért nem kellvén fizetnie, mondom önnek, hogy abból ott, akkor megélhetett. Ennek bizonyos tudása szolgálhat csak alapelvül, mindazon okoskodásokban, mik által a milliók sorsán segíthetni vélünk, és segíteni törekszünk; de kiket a sors kedvező helyzetbe hozott, segíteni szent kötelezettségük is, ha ugyan az állatnál felsőbb fokon akarnak állani.

Tanító. A tanulásról szóltunk; te elmondád nézeteidet, miképen gondolnád a jobb eszmék terjedését gyorsíthatni; sokban veled egy véleményen vagyok, de sokban különbözöm; azonban a dolog lényegére, mikor kivételre kerül, saját, eltérő véleményemet szívesen viszem az ügynek áldozatul, mihelyt látom, hogy avval használhatok.

Te tökéletes meggyőződésből vallád, hogy üdvösebbnek tartod, ha nem az álladalom s kormánya kezeli a tanulás ügyét, hanem mindenkinek tetszésére hagyatik; azt kérdem most tőled: miképen lenne oly tudománynyal, mely költséges műszerekkel, készültekkel jár, miket magános polgár meg nem bírhat, milyek például, csillagászat, vegytan, fizika sat.?

Tanítvány. Az élet mutatja, a történet is czáfolhatlanul bizonyítja, hogy minden nagyszerűt inkább csak egyes emberek alkottak, kik tudományuk iránt lelkesülve valának. És a mit egyes bajnoka valamely tudománynak meg nem bír, egyesület útján hajtják végre; hol ez nem sikerül, a nagy, népes község vállalja magára, melynek keblében a jeles férfiú él, ki eszével, munkálkodásával bár az egész nemzetnek is, de kiváltkép azon községbeli polgároknak használ s válik dicsőségére, kik közt él.

Harmadik beszélgetés.

A kézi mesterségről.

Tanító. Tegnap egy unokaöcsém volt nálam Pestről, a hol ő csizmadia mesterember. Közelgetvén sz. Mihály napja, a házbér dolgában van megszorulva, tehát kért, hogy segítsek rajta ha lehet, legalább 20 pfttal, mert — ugymond — a nyári évnegyedben legroszabbul ment mestersége, mivel az augusztusi vásárban igen keveset vett be, minthogy a falusi emberek, kik pedig leginkább szoktak vevői lenni, ha kissé megszorulnak, legelőször is a lábbeliben szoktak gazdálkodni, nyáron mezitláb is könnyen ellehetvén. Két ízben segitettem már rajta, tehát most harmadszor vevé igénybe különben csekély erszényemet. Egyébiránt a

panaszban kifogyhatlan, hogy most a kézi mesterség nem megy többé oly jól, mint azelőtt; hogy most már igen sok a mesterember, s egyik a másiktól nem élhet; hogy a házbért minduntalan fölebb emelik, sat.

Mi panaszának elsejét illeti, csak azt gondolom, hogy ő is egyike azon szerencsétleneknek, kik bizonyos számmal mindig találtattak, tudnillik, kik csak a régi jó időket siratják, a jelent pedig nem képesek éppen oly jó időnek tartani, holott majd a jövő-koriak egy része meg e mai időket fogja, mint régi jó időket magasztalni és siratni. Mindig voltak ilyenek, s alkalmasint mindig is lesznek. Ha most a mesteremberek sokan vannak, aránylag a népesség is annyival nagyobb, tehát egyre megy.

A mi már azt illeti, hogy a házbért mindig fölebb rugtatják-e, saját tapasztalásomból nem szólhatok hozzá, mert én szerzetes pap lévén, házbért sohasem fizettem.

Midőn én már néhány iskolát végeztem, s gyermek-tanításból elégedve, nem voltam apámnak terhére: az öcsémnek is nagy kedve kerekedett iskolába járni, azt hívén, hogy a tanulás maga is csak úgy játszva történhetik, aztán pedig sült galambok repülnek az ember szájába; de ismervén elmebeli tehetlenségét, teljességgel nem helyeseltem szándékát, hanem arról levervén, valami mesterség tanulására igyekeztem birni. Ennélfogva mintegy engem látszik okolni, hogy nem megy úgy sorsa, mint kívánná; s mert én vettem rá, hogy iskolázás helyett kézi mesterséget tanuljon. Most majd csaknem követelve várja tőlem a segítséget, mint ha mondaná: „ha te le nem vertél volna iskolázási szándékomról, most én is oly könnyen élnék, mint te, oly boldog volnék, mint te vagy: annál fogva most erkölcsi kötelességed rajtam segíteni.“ Mondom neked, ilyenképen látszik okoskodni.

Mi engem illet, én sorsommal meg vagyok ugyan elégedve, mert szerencsémre erre van hajlamom, s hivatásom; egész kedvvel folytatom a tanítást, de ő a jámbor azt hiszi, hogy minden sorsosimnak szükségképen könnyen élniök s boldogoknak kell lenniök, csak azért, mert kézi mesterséggel nem bajlódnak, s mert házbért nem kell fizetniök. Pedig ha tudná, mily nehéz munkául tekintik sokan a tanítók közül foglalatosságú-

kat, s mily kedvetlenül teljesítik, hozzá semmi hajlamuk nem levén, hanem csak azért huzzák az igát, mert ez ad nekik kenyeret, miután e pályára tévedtek, vagy kényszerültek.

Sajnos dolog, hogy rendszerint azok szoknak inkább megszorulni, kiknek van kire némikép támaszkodniok, vagy inkább sajnos állapot az egész czivilizált európai emberiség életében azon. — nem is tudom minek nevezni — talán hitványság, miszerint az emberek nagy része a helyett, hogy egyedül a maga erejére támaszkodva s ez által önállóságra nevedve, saját munkájának édes gyümölcsét élvezné, csupán mások szorgalmának gyümölcséből szokott élni.

Tanítvány. Éppen ez az, mi fölött én, ifju létemre sokat gondolkodtam, holott koromat tekintve, még alig várható tőlem ily nagy fontosságú tárgy fölötti hosszas gondolkodás.

Nagyapám nem rég halt meg, jól tudhatom tehát, hogy ő semmit sem dolgozott, és mégis nevezetes vagyont hagyott apámra; apám szintén nem dolgozik, s vagyona azért nem csak nem fogy, de sőt jövedelme növekedik. Igaz ugyan, hogy ehhez alkalmazott nagyobb kényelme fölemésztí a növekedő jövedelmet is, de a dolog lényege az, hogy ő nem dolgozik, hogy jövedelme, legyen az növekedőben vagy állandó, mégis van, és ez nem az ő fáradságának gyümölcse; de e nagy fontosságú tárgyról máskor talán többször beszélgetünk.

Őn azt sajnos állapotnak mondja a mívelt Európa népeinek életében, hogy az embereknek nagy része nem saját munkájának, hanem mások fáradságának gyümölcséből szokott élni: én pedig azt mondom sajnosnak és sokkal szomorítóbbnak, hogy ezt egészen természetesen tartják, mintha ez nem is lehetne másképp, hanem ennek örökké így kellene tartani. Azonban másról akarok szólni.

Őn nem fizetvén soha házbért, azt mondja, nem szólhat hozzá, tudniillik őn azt akarja ezzel jelenteni, hogy nem tudja: emelik-e minduntalan a házbért, vagy tulságosan, csupán szeszélyből teszik-e ezt a háztulajdonosok, vagy telhetetlen gazdagodási szomjából a lakók terhelgetésére; vagy pedig talán csak a könnyelmű la-

kók panaszolkodnak-e, kiknek a méltányos vagy mérsekelt lakbér is talán mindig terhesnek tetszik?

T a n i t ó. Igen helyesen mondod, ezt akarám értetni. Egyébiránt különös előttem a vagyont illető törvényes szokás; tudniillik, kinek készpénzben van vagyona, a törvény azt mondja neki: ha pénzedet kamatra adod, nem szabad rajta több hasznot fordítanod, csak hat száztólit; ha pedig nem kamatra adja, hanem kereskedésbe fekteti, szabad neki rajta annyit fordítani, mennyit bir, 20, 30, 50, sőt 100 at is száztól; ugy szintén ha házában vagy földbirtokban áll a vagyon (pénze:) ekkor is annyit kamatoztathat, mennyit képes. Ez így levén, a házbért törvény nem szabja ki, s ha a háziur főlemeli a házbért, nem követel törvényteleniséget, s a lakók nem panaszolkodhatnak ellene. Igaz, hogy jót tenne lakói iránt, ha a házbért minél kevesebbre szabná, de hiában, ha magától, önként nem teszi, jótékonyságra nem kényszerithetni, mert akkor megszűnnék az jótétemény vagy erény lenni.

T a n i t v á n y. Tagadhatlanul így van. Magam tapasztalásából én sem mondhatom, hogy szokják a háztulajdonosok a lakbért gyakran felrugtatni, mert ennek tudhatására egy helyeni folytonos lakás kivántatnék meg, én pedig soká egy helyen nem laktam, de a panaszt másoktól sokszor hallottam, s pedig egy a többek közt, mesterségére nézve szijgyártó, ilyformán önté ki nekem panaszát:

„Lássa ifju ur e házat, tulajdonosa ezelőtt 45 évvel négy ezer frton vette. Az egészset, már akkor apám bérben birta; mestersége üzésére éppen alkalmas, elegendő levén mind lakásul, mind pedig műhelyül, szerette volna ő is megvenni, de nem levén 4000 frtja, az új tulajdonostól is csak bérben kelle megtartania. Azóta folytonosan béreltük, apám halála után én is csak fizettem azt. Eleinte 250 frt volt az évi lakbér, nem emelte föl 10 év alatt, ekkor 100 frtál fölebb rugtatta, tehát 350-re. Nem vettem terheltetésnek. Minden 10 év mulva 100 frtál emelte föl, tehát most 650 frtot fizetek, ezt már sokal-lom, mert ámbár sokat változott azóta minden, a pénz is több, nagyobb a forgalom, több a kereset, de azért meg kell vallanom, nehezebben birom a lakbért kiteremteni, mint azelőtt. De ez még hagyján, ha más házában kellene

lakást fogadnom, ott sem kapnám jutányosabban, tehát ezt türni kell, meg kell benne nyugodnom, hanem más fáj lelkemnek. Hallgassa csak ifju ur. A háznak akkor, mikor más tulajdonos vette meg, 4000 vfrt volt ára, de mivel apám szegény volt, s nem bírta ez összeget egyszerre kifizetni; azóta ő és én részletenként (lakbérül) fizettünk érte 19.250 frtot, és e nagy összeg lefizetése mellett is a ház nem lön enyém! ez fáj lelkemnek, vagy, nehéz kő gyanánt fekszik szivemen, s oly nehezen viselem, hogy ki nem mondhatom; nehezebb ez, mint maga a lakbérteher. Ilyen a szegény mesterember sorsa: későn-korán dolgozom, nem tékozlom el a mit keresek, egyszerűen élek; megtakarítottam (apámmal együtt) 19.250 frtot, de ezt nem magamnak takarítottam, hanem a háziurnak, csak azért, mert ő már azelőtt is régtől-fogva szerencsés, vagyonos volt, egyszerre ki bírván a ház árát fizetni; s azért takarítottunk neki, hogy most rajta más derék házat vehessen. — Ezen kívül, lássa ifju ur, még mások is sokan, rajtam kívül, neki keresnek, takarítanak, mert házi gazdánk nem szorult arra, a mit neki házbért fizetünk, hanem a mint tőlünk megkapja, azonnal másnak kamatra adja ki; tehát a kiknél pénze kiadva van, azok is mind takarítanak neki, ki többet, ki kevesebbet. Én nem tudom, de úgy mondják, hogy csupán az a házbér, mit apámmal neki fizettünk, többet, mint 40.000 frtot nevelt neki, mert ő a kamatokat is mindjárt, a mint megkapja, újra kamatra adja ki. Így hány ilyen magam sorsu család takarít csupán neki!“

Mit mond ön ehhez? Én azt vagyok kénytelen hiinni, hogy ekkép a házbér csakugyan igen terhes valami.

T a n i t ó. Ez igen furcsán hangzik, alig hiheti az ember, hogy bizonyos évek alatt a lakó ennyi házbért takarít össze. Nem állhatom meg, hogy ki ne számítsam, vajjon ennyire megy-e e mesterembernek 45 év óta fizetett házbére:“

Első 10 év alatt 250 frtjával évenként	$10 \times 250 = 2500$	frt.
Második 10 év alatt 350 frtjával	$10 \times 350 = 3500$	”
Harmadik 10 év alatt 450	$10 \times 450 = 4500$	”
Nedegyedik 10 év alatt 550	$10 \times 550 = 5500$	”
Az utolsó 5 év alatt 650	$5 \times 650 = 3250$	”

Összesen : . . . . 19.250 frt.

Valósággal éppen annyira megy. Természetesen jól esnék neki, ha ez összeg most megvolna; s hogy nincs meg, megint természetesen fáj lelkének. De így sóhajthat fel akárki más is: haj! ha mind az most megs együtt volna, mit 45 év óta kerestem, de kiadtam, be jó volna! Egyébiránt, ha e kézműves ama összeget házbérül fizetni nem volt volna kénytelen, alkalmasint mégsem volna meg neki összetakarítva akár készpénzben, akár valami birtokba fektetve, hanem hihetőleg szokás szerint elköltötte volna. Az ember olyan gyarló, hogy akkor szokott magába térni, s elköltött pénze fölött sópáncodni, mikor már késő.

T a n i t v á n y. De nem tagadhatni, hogy az oly családapa, ki elkésett, vagy elmulasztotta kiadásait jókor megfontolni, ha már maga vissza nem varázsolhatja is: gyermekeit figyelmeztetheti arra, mi sajnós következése van az ő elmulasztásának; s tanácsolhatja nekik, hogy ők máskép, okosabban cselekedjenek. És én úgy tartom, figyelmeztetésének s tanácsának kivánt fogamatot leginkább úgy eszközölhet, ha gyermekeinek így, számokkal mutatja meg, mennyit adott ki bizonyos évek óta, például házbérre.

T a n i t ó. Való igaz; de ha e módon egyik másik kézműves gyermekeiben figyelmet ébreszt is e tárgyra nézve: a mesteremberek sokasága azért mégis csak kénytelen a házbért fizetni; mert mit tehetne egyebet?

De a multkor megigérted, hogy K . . . nak levelét elhozod, nagyon vágyom tudni, mit ír, hogy boldogul új pályáján?

T a n i t v á n y. Igaz biz az, nálam van, tessék olvasni.

„Kedves Imrém! Beh óhajtvá vártam a nek levelét, mit valahára a napokban kaptam. — Ne vegye rosz néven, hogy tömérdek hálálkodással teljes, és keresett kifejezésekkel czifrázott levél helyett, igen egyszerűt írok, milyen sorsommal öszhangzásban van.

„A könyvkötő mesterséget kitanultam, becsületes jó gazdám négy hónap elteltével annak módja szerint felszabadított, tehát még előbb, mint eleinte önnek ígérte vala. Ámbár magam is, mennyire tölem telt, mindent elkövettem, hogy minél előbb magam kezére dolgozható czéhbeli mesterember lehessenek: de mégis leginkább derék

gazdám igyekezetének köszönhetem, hogy hat hónapi leánykedésem után, az illető czéhbeli előljáróság tekintetbe vevén családos helyzetemet, a szokásban levő vándorlási kötelesség alól fölmentett, s így 10 hónap leforgása után mesteremberré lettem.

„Családom egy fiuval szaporodott, az idősbik fiu most 9 éves s öt mesterségemre megtanítani már elkezdettem, s maholnap nagy segítségemre lesz. Nőm is megszokta új helyzetét, asszonyi kötelességei nem esvén többé terhére, örömmel, megelekedve viszi a maga dolgát. Munkám elegendő, a mennyit meggyőzők, természetes tehát, hogy keresetem is illendő van. Röviden szólva, magamat oly boldognak mondhatom, milyen a kézművesek sorában csak találtathatik. — Ezt önnek köszönhetem s köszönöm is. Ennyit családi és házi dolgaimról; — most okoskodjunk, ha önnek is úgy tetszik.

„Ha önnek irántam mutatott tetteről csak egy szó köszönettel nem emlékezném is: ön azért engem hálátlannak nem tartana, azt hiszem, ez meggyőződésemmről, de nem is tarthatna hálátlannak, ez meg csak állítás, mit ezennel vitatni, okokkal támogatni akarok.

„Ön azon keveseknek egyike, kik kötelességüket akkép ismerik, a miképen kell; és éppen azért, a mit tesznek, nem kívánják azt országszerte trombitáltatni, nagylelkűségnek, jótéteménynek híreszteltetni. Ön ismeri elveimet, gondolkodásomat, tehát tudhatja, miképen kell bennem ily meggyőződésnek lennie.

„Ha ön könnyelmű, játékos ifju volna, s az összeget, melyet fölsegélésemre fordított, a helyett egy kártyázó társaságban elvesztette volna: ugy-e bizony nem követelhetné, hogy az, ki elnyerte volna, önnek meg is köszönje? — Ha ön feslett erkölcsű, kicsapongó ifju volna s az összeget, melyet fölsegélésemre adott, e helyett néhány kéjhölgyre vesztegette volna: ugy-e bizony nem követelhetné, hogy azok önnek, meg is köszönjék?

„Ön mind e két esetben vágyát elégitette volna ki; élvezetet kívánt volna, s a kiadandott pénz, a megszerzett élvnek díjául tekintetheték vala.

„Csupán maga munkája, fáradsága által egy család apa sem képes sok vagyont összehalmozni, habár későn, korán dolgozik is: a kinek tehát mégis sok va-

gyona van, azt nem a maga fáradságának gyümölcseül tekintheti, legkevésbé pedig olyan családapa, ki maga éppen nem is munkálkodik, és mégis, midőn némelyik a dús gazdagok közül nagy jövedelmeiből, mit neki mások verejtéke gyümölcsöz, néha pár száz vagy pár ezer forintot közintézetekre áldoz, vagy a szenvedő szegénység közt kioszt, az országnak minden hírlapja és közlönye magasztalására tör ki; de arról, mit ön irányomban tett, mindennemű közlönyök mélyen hallgatnak; pedig önnek éppen úgy szolgálatára állnak a hírlapok, mint bárki másnak. Ön azt, mit velem tett, részint kötelességnek tartja, részint pedig, ha jótéteményül vétetik is, oly tettnek érzi magában, mi önnek talán még nagyobb mértékben szolgál szellemi jutalmára, mint mekkora mértékben engem anyagilag boldogít.

„Ön 1200 pfrtot kapott atyjától utazásra, de tulajdonképen nem utazásra kapta, hanem azon élvezetnek megszerzésére, a mi után lelke vágyódott; a mit utazásból remélt merithetni. De ön utazási költségét majd nem egészen másra fordítá; s ezen más, szükségképen önnek nagyobb lelki élvezetet nyújtott, mint az utazás, mert különben nem tette volna.

„Hogy történetesen éppen én voltam az a tárgy, mely által élvezetét eszközlé, az csupán véletlenség, szerencse — tudniillik rám nézve. Ön kötelességeül érzé, abból, mit mások fáradozása által bir, viszonyosságból azon másoknak vagy azok egyikének juttatni. Történetesen én valék azon egyik. Én nem követelhettem, hogy annyi szerencsétlen, vagy szenvedő közt ön intézkedése által épen rajtam legyen segítve. Az által, hogy én iskolákat végezve, tudományosan képeztem ki magamat, nem tarthatám magam a fölsegélésre érdemesebbnek, mint bármely tanulatlan napszámos, mert míg tanulva semmit mást nem tehettem, mások szerzék meg élelmemet, ruházatomat: azon mások fáradozása nélkül nem tanulhattam volna; maga tehát az, hogy tanultam, tudományt szereztem, érdemre semmi előnnyel nem bir mások fölött.

„Sors, szerencse, vakeset, körülmények úgy hozák magukkal, hogy azon száz meg száz ezrek közül, kik önhibájok nélkül nyomorognak, s a társadalomtól méltán és joggal várnak munkájok fejében fölsegéltetést, rajtam lón segítve.

„Egyébiránt, ki tudja, nem járultak-e őseim közül némelyek azon vagyon halmozásához annyi munkával, mennyi az ön által fölsegélesemre (a talán ingyen munkáló őseim unokájának fölsegelésére,) fordított pénzzel éppen fölér? tehát ki tudja, nem volt e ez csupán visszafizetett kölcsön?

„Ezeket azért adtam elő így, mert részint ön mintegy okot akart nekem szolgáltatni arra, hogy így tüntetem ki, mit tartozunk köszönettel s hálával fogadni, s mit nem; részint pedig, hogy kijelentsem azon meggyőződésemet, miszerint minden nagy birtokúak igen sok kölcsönrel tartoznak a munkások millióinak.

„Most még a kézművesekről általában kívánom önnek, nézeteimet röviden elmondani.

„Én magam részéről elmondhatom, hogy a kézimesterség bármi balsors ellen inkább biztosít, mint akármely hivatal: de mégis kénytelen vagyok egyszersmind vallani, hogy a kézművesek sorsa, általán véve, nem oly irigylendő, mint a milyennek azelőtt, a bizonytalan hivataloskodás irányában tartottam.

„Legelőször azon lealázott helyzetet említem meg, melyben a mesteremberek osztálya van, az ugynevezett mivelt, vagy uri osztály ellenében; mely miveltnek mondott osztályhoz, mint ön tudja, a nagy vagyonuakon s mindennemű rangbelieken kívül még egy városi legutolsó irnok is magát számítani törekedik, csak annál fogva, mert ő is végezvén a latin iskolákat, a tudományos czimre éppen úgy számot tart, mint akárki más.

„Ezen miveltnek mondatni szokott osztály legalsó fokán álló egyén is, mintegy kizárólagos szabadalmának tartja a kézművesek osztályát megvetően lenézhetni. Valami elbizakodottságot, fölsemvevést tapasztalhatni a mesteremberek iránt mind azokban, kik magokat akár vagyon, akár születési rang, akár tanultság, akár pedig bármi csekély hivatali állásnál fogva a mivelt osztályhoz számítják. Nem bírom magamnak megmagyarázni, honnét származik e hiba, mert én legszelidebb kifejezéssel hibának mondom; vagy jobban mondva, meg bírnám biz én magyarázni, de nem tartozik ide.

„Ne gondolja pedig ön, hogy e lenézés talán csak engem bánt, s talán csak azért bánt, mert magam is megfutottam azon pályát, tehát inkább fel tudom fogni

az abban rejlő méltánytalanságot, oh nem; mert éppen azon csekély tanultságomnál fogva, mely szerint ezt talán inkább fel tudom fogni, mint némely más, — birom egyszermind e gyarlóságukat megbocsátani: hanem az egyszerű, tanulatlan kézművesek veszik ezt sérelmesen. Midőn a legutolsó irtok is fontoskodásában a kézműves polgáron csak úgy paczkáz, ez minden tanulatlansága mellett csupán józan esze s itéleténél fogva önkénytelenül ily szavakra fakad: már ugyan mért kellene nekem a legalábbvalónak lennem? mért volnék én hitványabb, mint ezek az irtokok? hiszen ők értünk, a közönségért vannak, nem pedig mi vagyunk ők értük; mi fizetjük őket.

„Másik, mit a kézművesekre nézve igen sajnósan tapasztalok, az, hogy éppen e mivelt és vagyonos uri osztály fizeti a mesterembert legroszabbul, mintegy követelni látszik, hogy neki a kézműves olcsóbban dolgozzék; s egész magaviseletéből azt lehet következtetni, hogy így okoskodik magában: szerencséjének tartsa (tudniillik ez vagy az a mesterember), hogy nekem dolgozhatik, szóval, ezen osztály (dicséretes kivételek lehetnek) a mesterembert béres cselédeivel egy sorba állíthatónak tartja, ha éppen nem teremtettézi is le, mint kocsisát, s lelkismerete eltűri, hogy a munkával megérdemelt díjt utánjárással még egyszer megszolgáltatja.

„Harmadik megjegyzendőm a kézművesek sorsát illetőleg, a lakbér, mi a keresetet nagy részben fölemésztí. A sors ön által engem fölmentett a lakbér fizetés terhe alól, tehát nem a magam bajáról szólok, hanem a többiekéről.

„Kézműves a maga két keze utáni keresetéből nem takaríthat meg annyit, hogy házat, de csak kis hajlékot is vehessen, hol aztán mesterségét üzhetné. Azokról nem szólok, kik vagy atyai örökségképen, vagy mint a szerencsének ritka kedvencei, saját házukban üzhetik mesterségüket, következőleg fáradságuk gyümölcsét magoknak takaríthatják össze; ezek a nagy sokasághoz képest mind inkább csak ritka kivételekké válnak; a többiek élnek ugyan belőle, de minden megtakarított forintjokat a házbér emésztí föl; s az ebből folyó baj feltartóztathatlanul terjed tovább tovább. Mert a mily mértékben halmozódik a kevés házbirtokos vagyona (tudniillik

városról szólok, hol a mesteremberek többnyire bérben laknak): annak arányában nevededik a csupán napról napra élő szegény kézművesek száma.

„Hogy jobbra kell a dolgoknak fordulniok, a kézművesek hiszik ugyan, de mégis talán inkább csak óhajtják, mint hiszik; de mi módon eszközöltethetnék ez, azt még csak sejteni is kevesen sejtik.

„Hosszura is nyult levelem, tehát befejezem, pedig beh sokat szeretnék még írni, mert tulajdonképen csak ezeknek előrebocsátása után lehetne a fontos tárgy fölött vitatkozni. Ha ön nem tartja haszontalannak velem levelezni, annyi időt bírok ám kenyérkeresési foglalatosságomból kiszakasztani. Barátságába ajánlva vagyok hálás tisztelője K. . . i János könyvkötő. Sz. . . den 1847.“

T a n i t ó. Miután itt is kiemelve van a panasz, hogy a lakbér nagyon terhessé kezd válni, csakugyan meg kell ezek után engednem, hogy az nagy szerepet játszik a mesteremberek életében. De hát lehetne e ezen segíteni a te vélekedésed szerint? mert én nem látom módját.

T a n i t v á n y. Ha én pap volnék, de természetesen nem mint ön, szerzetes pap, kinek más teendője, hivatása van, hanem lelkész, a segíthetésnek egy módjára föl hívnám lelkésztársaimat; arra tudniülük, hogy egyházi beszédekben lelkesen szólítanak, hinák föl a gazdag háziurakat s ezt folyton folyvást tennék, hogy a lakbért csekélyre határoznák, s e felszólításban magam jó példával mennék elől. Meglehet, hogy az ily föl hívásnak kevés sikere volna, de mégis megkísérteni lehetne. Mint paphoz illik, de én mint világi, a mai korban nem álhatnék ilyennel elő.

T a n i t ó. Igen nagy örömömre szolgálna édes Imrém, azt bizonyossággal tudni, hogy csak részben is nekem köszönöd-e eme szép lelki emelkedettségedet, miszerint te kezdesz erkölcsi oktatásomra válni.

T a n i t v á n y. Nehéz volna meghatároznom, tanítás által támadt e bennem ez erkölcsi érzület; s ha igen, kinek tanítása által, de megvan, s annak idejében, a hol alkalom nyílik, s a mennyire észtehetségeim engedik, táplálni, nevelni el nem mulasztván, gyümölcsöztetni is fogom; vagy ha ezt tenni valamiképen akadályozva leendének, de bennem elfásulni csakugyan nem engedem soha.

De a tárgyra térek. Több módját tudnám én annak, hogyan lehetne a bajon segíteni, hanem elég legyen csak egyet fölemlitenem. Nem ígér ugyan aranyhegyeket, de mégis nagy könnyítésül szolgálna; a mód ebből áll:

Ha én valamely nagy község (város) ügyeinek intézésével megbízott előljáró volnék, hol a kézművesek nagy számban lennének, s közülök némelyek a házbérfizetés terhe miatt panaszkodnának, ezt mondanám nekik: „Barátim, mi előljárók szivből ohajtjuk, hogy mindeniknek lenne saját háza, s ne kellene lakbért fizetnie, de ezen nem segíthetünk. Ki inkább akar házat építeni, s bizik magában, hogy képes, ám tegye, mi az egész község megegyezésével házhelyet jelelünk ki számára, mert mindenkinek, akár itt született, s nevedett, akár máshonnét költözött ide oly szándékkal, hogy itt akar letelepedni, állandóan maradni s mesterségét űzni: akkora darab földhez, azaz házhelyhöz, mekkorán lakhatik s mesterségét űzheti, elidegeníthetlen természeti joga van.“

Csupán ez, ily nyilatkozat pusztán, sokat könnyítene a kézművesek sorsán, mert némelyek szorgalmukat megkettőztetve, háztartásukban legnagyobb takarékossgal járva el, mindent elkövetnének, hogy maguknak házacskát építhessenek. De másrésről ezt látva, a háztulajdonosok mérsékelnék a lakbért, nehogy azon némelyek példáját a többiek is követvén, végre lakásaik üresen maradjanak.

T a n i t ó. Igen, de a község előljárói nem osztogathatnak házhelyeket, maga a község sem fogná ezt tenni, s pedig több okból, miket elszámlálni nem is tartok szükségesnek; tehát ezen mód által semmit sem lehetne a lakbéren könnyíteni, vagy is általában a kézművesek sorsán segíteni.

T a n i t v á n y. Ha megengedem is, hogy azok, kik a község ügyeit intézik, nem osztogathatnak házhelyeket, s ha e módon egyetlen egy kézműves sem menekülhetne a lakbér terhe alól; továbbá ha még azt is megengedem, hogy a község fölhatalmazásából az előljárók házhelyeket jeleltek ki, de pénzhiány miatt az illető mesteremberek rajtuk házat építeni nem képesek: mégis könnyítene a bérbenlakók sorsán. Én legalább ily meggyőződésben élek, s elmondom, miként támadt

bennem e meggyőződés, vagyis miként könnyitene ez mégis a kézművesek sorsán.

A mesteremberek azon hitben élnek, hogy a község ügyeinek intézői nem akarnak a lakbér terhétől nyomottak sorsán könnyíteni; e hit majdnem oly mértékben győtri őket, mint terheli maga a házbér. Ezek ilyen formán gondolkodnak: „Ne volna csak ellenünk a község előljárósága; ne igyekeznének csak egyedül a maguk hasznát eszközölni; adtak volna csak nekünk is háztelket, már régen volna mindenikünknek házacskája, s a lakbér nem emésztene föl miuden megtakarított forintunkat.“

Mikor nekik a házhely valósággal ki lenne jelelve, akkor megkísérthetnék erejüket, bírnak-e házat építeni; s ekkor meggyőződnenek arról, hogy a vágy, akarat még nem elégséges házépítéshez, s talán csak ok nélkül békételenkednek: így maguk tehetségét látván, az előjárók részéről is nemcsak akadályt nem, de sőt a házhely kimutatása által segítségükre való készséget is tapasztalván, szükségképen meg kellene szünniök súlyos helyzetük miatt panaszkodni, másokat okozni, vádolni. És ez maga sokat könnyitene sorsukon.

Talán nem egészen alaptalan vádkép vehetni, hogy a község ügyeinek intézésébe éppen olyak is nagy befolyással vannak, kik saját érdekekben nem akarnak a házbérrel terhelt lakók sorsán sem e módon, sem másképen könnyíteni; de én nem arról szólok, mit nem akarnak, kik nem akarnak, és minő érdekek miatt nem akarnak segíteni azokat, kiktől függ, hanem arról szólok, hogy e módon könnyíteni lehet, s kellene is“...

Tanító. Elhiszem, sőt meggyőztél engem arról, hogy e mód tehát némi könnyebbülést eszközölhetne, de ez csöpp a tengerben. Te azt mondád, több módját tudnád annak, hogyan lehetne e bajon segíteni, csak egyet szeretnék még tőled hallani.

Tanítvány. Minthogy ön korának érettségénél, de meg bővebb tapasztalásainál fogva is a dolognak nehezebb gyakorlati oldalát is szigorubban szokja vizsgálat alá venni, e módnak, melyet most elő akarok adni, nagyobb feneket keritek, hogy biztosabb alapokra állíthassam s így aztán önnek jóváhagyását is megnyerhessem.

Az embereket különböző tulajdonságaik és sorsuk szerint tekintve, különféleképen osztályozhatni, de én itt abból a tekintetből, hogy éltük fentartásában mire támaszkodnak, két nagy osztályra különözöm el; egyik osztály: ez pénzére, jószágára, szóval vagyónára támaszkodik; ide sorolom mindazokat is, kiknek vagyon helyett szellemi értékük szolgál támaszul; — másik osztály, mely két kezére, vagy kézi munkájára támaszkodik; s ámbár ide tartoznak mind azok is, kik nem szorosán vett mesteremberek, tudnillik nem készítenek, hanem természetenek, tudnillik a földmivesek; de mégis itt főkép csak a kézmiveseket értem.

Melyik a biztosabb támasz: a vagyon-e, vagy pedig a mesterember két keze?

Előre megteszem magamnak azon észrevételt is, mit ön s bárki más is ellenvetésül tenne, hogy tudnillik, midőn a mesterembert, ki csak két kezére támaszkodik, betegség vagy más balsors érvén, nem dolgozhatik, ekkép inségre jut, holott az, kinek vagyona van, nem szorul meg, de ez csak kivétel, nem szolgálhat vitatkozás tárgyául.

Ön kénytelen megengedni, hogy a kézimesterség biztosabb támasz, mint a kész vagyon; ha ön nem akarná ezt bevallani, nekünk tanítványainak sokszor elmondott azon állítását hoznám önnek emlékezetébe, mely kitörülhetlen betűkkel van elmémbe írva, tudniillik ez, mit már a, minap felhoztam: „A rajtunk kívül fekvő bárminemű és bármennyi vagyon sohasem lehet az életnek egészen biztos támasza.“

Különözzük el e két osztályt egymástól egészen; képzeljük, hogy azon osztály, mely gazdag, pénzes, s csak vagyónára támaszkodik, a Dunán túl lakik, a kiknek pedig kézi munkájuk szolgál támaszul, a Dunán innen laknak, s egymással semmi közlekedésben nincsenek. Melyik osztály lehet el inkább a másik nélkül?

De ha e két osztályt képzeletben egymástól elválasztottuk, még tovább kell mennünk; tudnillik azt is hozzá kell képzelnünk, hogy ezek nemcsak egymással nincsenek közlekedésben, hanem azt kell képzelnünk, mintha más részek nem is volnának, kikkel akár a vagyonosak, akár a kézmivesek osztálya közlekedhetnék: mit tehetnének ekkor a vagyonosak minden vagyonuk-

kal, kincstükkel? támaszul szolgálna e az nekik? nem; vagy éhen kellene elveszniök, vagy ha ehhez kedvök nem volna, munkálkodniök kellene; a kincs- s vagyonnak semmi hasznát nem vehetnék.

Gondolom csak ebből is elég világos, hogy a vagyonnak magába véve munka nélkül (akár saját akár mások munkája) semmi értéke sincs; következésképp rá biztosan támaszkodni teljességgel nem lehet. Ellenben a kézművesek munkája mindenkor biztos támasz, mert általa az ember minden szükségét kielégítheti.

Tanító. Nem tudom, kikerülte-e figyelmedet, vagy pedig még ezután akarsz róla szólni, de észrevételelem az, hogy a kézművesek sem képesek magukban létezni; mert ha mindent készíteni tudnak is, de élelmüket kézműveik árán kénytelenek beszerezni; a különbség csak az, hogy a kézművesek munkájok által folytonosan s részenként teremtik ki azt a pénzt, mi időnként élelmök beszerzésére szükséges: a vagyonosak pedig munkájok nélkül a készből egyszerre tehetik.

Tanítvány. A két osztály között én nagyobb különbséget látok mint ön, oly nagy különbséget, milyen van ég és föld között; a kész vagyon előbb utóbb csak kimerül, de a munka soha; ez kiapadhatatlan forrás. Egyébiránt is a kézművesek többnyire a földművesek gyermekeiből válnak, tehát a természetssel járó munka rájuk nézve csak változatoság lenne s épenséggel nem volna baj a kézműveseket illetőleg, ha egyszersmind földművelést is kellene üzniök. A munka, ha különböző is, de mindig munka, és egymást mindig kiegyenlíti, mert értéke van, s mindörökké lesz, csak becserélni kell. De a kézműves és földműves közt nincs is elkülönző határvonal; munkálkodás lévén mindegyik lételének föltétele, ez egy testté olvasztja őket. A munkások különböző osztályainak csak akaratától függ, hogy az ugynevezett vagyon, tulajdonképen pénz, melyre a henyélve élők támaszkodnak, ne is létezzék; azaz hogy köztük ne is legyen forgásban. A kézművesek nem azért munkálkodnak, hogy nekik pénzök legyen, hanem azért, hogy munkájukért (készítményük áráért) beszerezhessék (becserélhessék) azt, a mire szükségük van: a földműves

sem azért szánt, vet, hogy arra az izére tegyen szert, mit pénznek szoktak nevezni, hanem azért, hogy élelme meglegyen, s természetményének fölöslegén beszerezhesse (becserélhesse) azt, mi az élelmen fölül még neki szükséges.

Midőn a különböző nemű s foglalatosságu munkások így egymásnak szükségeit kölcsönösen fődözik, vagy fődözhetik cserében, mihelyt akarják — pénz nélkül: mi közük lehetne azokhoz, kiknek pénzvagyona (ekkép) rájuk nézve semmivé válhatik? Röviden: a kézműveseknek s más munkásoknak nincs mulhatatlanul szükségük a vagyonosokra, mert maguk emberségéből megélhetnek: ellenben a vagyonosoknak mulhatatlanul szükségük van a különféle munkásokra; mert azok csak ezeknek munkája által élhetnek és élnek. A vagyon, pénz nem biztosít, de a munka igen, hiszen minden vagyon is csak a munka eredménye.

Ezeket alapul előrebocsátván, a másik módot adom elő, mely által a lakbérfizetés terhe alatt nyomorgó kézművesek sorsa nagyszerűen javulhatna; ez ebből áll:

Ha egyik, vagy másik, meg harmármadik és negyedik kézműves nem bir maga tehetségéből házat építeni (házhelyre természeti joga lévén mindenkinek), álljanak össze mind a négyen (egyesüljenek), s a mit egyenkint nem birtak, közösen, közakarattal végbevihetik; és pedig annál bizonyosabban vihetik végbe, minél többen egyesülnek e célra. Például álljanak össze: kőműves, ács, asztalos, lakatos, és másnemű munkások. És ők aztán a helyett, hogy közös erővel ugyan, de mindeniküknek egymásután külön házat építenének, emeljenek csak egy közöset, melyben mindazok elférjenek, kik egyesülendettek; így legalább fele költséget, ha pedig minél többen fogtak ily célra egyesülni, még sokkal többet meggazdálkodhatnak.

Ha tagadhatlan az, hogy ekkép cselekedve, egy középületben mindenikük olcsóbban jut lakáshoz, mint ha mindenik külön épített volna: ugy szintoly kevéssé tagadhatni, hogy ha a háztartást is közösen viszik, ebből még sokkal többet meggazdálkodhatnak; például csak

a tüzelőt magát veszem. Külön minden családnak legalább három öl jó tűzifa (vagy evvel fölértő más tüzelő: mint szalma, tőzeg, kőszén) kellene; közös konyhán, s közös háztartás mellett csak két annyit számíthatunk, mint mennyi egy-egy családnak külön-külön kellene, tehát hat öl fát, ez tiz, tizenöt család számára elég-séges czélszerű, okos elintézés mellett.

Ez azon mód, mely által a házbérfizetés miatt nyomorgó sok ezer meg ezer kézmives család sorsát orvosolhatni. De világos, hogy ez orvoslást nem várhatják mástól, a községtől, vagy épen az alkalomtól, hanem magok szabad akaratóból eszközölhetik — magok a kézművesek.

A házhelyhöz, mint fölebb érintém, kétségbevonhatlan természeti joga levén minden családfőnek, a mely község ezt a kézművesektől mégis erőszakkal megtagadná: embertelen fosztogatást követne el rajtok, s azt bizonyítaná be, hogy készakarva neveli a szerencétlenek számát; szóval önkényűen zsarnokoskodnék fölöttük, s nevelné a veszedelmet, minek előbb utóbb be kell következnie.

Tanító. Ha nem bírnám is azt észszel fölérti, hogy így közösen sokkal kevesebb költségből élhetni, gyakorlatban levő klastromi életünk győzne meg arról. Hanem más nehézséget látok én a dolog kivitelében; tudniillik ezt: ha ezen kézművesek, mint emlitéd: kőmives, ács, asztalos, lakatos összeállnának is, azért nem következik, hogy annál fogva házuk legyen; építeni ugyan tudnának; de ha nincs miből? a szükséges anyagok beszerzésére pénz kell; ha ezt nem bírják kitermenteni. lehetetlen házat építeniök, ha ahhoz különben igen jól értenek is, és bármennyire szorgalmas kézművesek legyenek is.

Tanítvány. Nem mondtam, hogy könnyű móddal, mihelyt csak akarnak, épületet emelhetnek csupán annál fogva, mert kézművesek; eleinte nehézségekkel kell küzdeniök, de e nehézségek a házbérfizetéssel összehasonlítva, említést alig érdemelnek.

A házbérfizetés terhe apárul fiura, s unokáról unokára megy át, s minden következő újabb nemzedéket nyomorultabbá tesz; mert minél tovább tart e bérfizetési helyzet, annál több erejét, zsirját szívja ki a csa

ládának; tudniillik nemcsak annyiban lesz minden jövő család szegényebb, nyomorultabb, mennyiben előde szorgalmának megtakarított gyümölcsét a házbirtokosnak volt kénytelen adni, a helyett hogy utódának hagyhatta volna, hanem mind testében, mind lelkében időnként szükségképen kell elsatnyulnia, elhitványulnia. Mert nem lévén a családnak reménye helyzetéből jobb sorsra vergődhetni, jövőről nem aggódik, csak napról napra él; hetenként vagy havonként félre rakosgatja torintjait, míg a házbérösszeg ki lesz teremtvé; a mit még azon fölül keres, értem a mindennapi élelmén s más szükségein fölül: ezzel vagy egy-egy kis lakozást csap, vagy máskép gondjait üzi el így okoskodva: „Nem érdemes e csekélységet megtakarítva félretenni, száz esztendő is beletelnék, míg egy pár forintonkint annyit lehetne megtakarítani, mennyivel az ember valamit kezdhethet; ad majd az isten napról napra; ki tudja meddig élek, pedig csak egyszer él az ember s éppen ne töltssem-e kedvemet? hiszen azért dolgozom.

E magában ártatlan dolog rendszerint károssá, veszedelmessé szokott elfajulni. Eleinte alig venni észre, de utóbb szomorú következményei jelentkeznek. A ritkán történő ily lakozás sokkal ártalmasabb a testnek, mint a folytonos jólélés. Kik ezt ritkán élvezhetik, a mulasztásért is kárpótlást kívánnak, azaz mértéktelenül részesülnek benne, megterhelik ehhez nem igen szokott gyomrukat, abból betegség támad, így a kereset megszűnik. Ennek hiányát a már félretett házbérből elszakítva kell helyrehozni, mi részint azon jó hiszemben történik, hogy majd azt annak idejében ki lehet pótolni, részint pedig egyenesen azon föltevésből, hogy a háziur elvárhat, nem szorult rá.“

Oh kedves tanító ur, ha elbeszelném, miket láttam s tapasztaltam a fővárosban, borzadással hallaná. Mennyire sülyedhet és valóban sülyed is a család, mikor már azon ponton van, hogy a házbért ki nem fizethetvén, erre kell fakadnia: van a háziurnak, elvárhat.

Igen ám, de ha nem akar várni? éa ha vár is egy ideig, használ-e ő az által a lakócsaládnak? Sőt merem állítani, hogy ily esetben nemcsak az elvárakozás nem használ többé, hanem még inkább árt, ha több évnegyedi házbértartozás gyűl össze; de még a házbér-

nek végképeni elengedése sem mentené meg többé az ily családot a véginségtől. Az ily családok gyermekeinek józan neveltetésről, olyan neveltetésről, milyen nekik multhatatlanul szükséges volna, hogy egykor boldogulhassanak, szó sem lehet többé. Hosszadalmas lenne előadnom, de ön irányában szükségtelennek is tartom, hogyan szólnak lejjebb, miként súlyednek alább-alább az ily gyermekek, s minő nemzedékeknek kell belőlök válni — fokokként.

Mások a házbér-fizető kézmivesek közül rettegven, nehogy ők is úgy súlyedjenek, aljasodjanak, mint sorsosaik némelyikei, megerőtetik magukat, hogy legalább külsőleg tehetős mesterembereknek látszassanak, s annál fogva a dolgoztatók bizodalját maguknak biztosítsák, hitelüket fentartsák: a fényezésben, mennyire képesek, résztvesznek; más tehetősbekeket utánozni törekesznek; sőt magukat a birtokosokat, vagy gazdagokat is felülmúlni erőlködnek, így okoskodva: „ha már egyebünk nincs, legalább a divatban ne maradjunk el tőlük;“ e maguk mutatása által igyekeznek több jelentőségre vergődni, minthogy kézművesi állásuknál fogva a vagyonosok, vagy rangos előkelők szemében csak igen alárendelt szerepök van. Hogy a fényűzést megbirhassák, munkájuk díját kell emelniök, mit minden kigondolható módon eszközölni megkísértek; mi himezetlenül kifejezve, nem egyéb, mint család. Ez átmegy természetökbe, s terjed nemzedékről nemzedékre. Mellettük ifju, kezdő kézmivesek tünedeznek föl; ezek, hogy maguk iránt figyelmet ébreszsenek, még nagyobb fényt üznek, s a dolgoztatókat magukhoz csődítsék, olcsóbban kezdenek dolgozni, a mikor aztán ők is a régiebb mesteremberekkel együtt jutnak tönkre. Ez szükséges eredménye a házbérfizetésnek.

A kik elhatározzák magukban a házbérfizetés terhe alól menekülni, s közös erővel házat építeni, készpénzüket az anyagok beszerzésére nem levén: világos, hogy kezdetnél nehézségeket kell legyőzniök, de mik e rövid ideig tartó nehézségek azon örökös nyomorhoz képest, melyben a házbérfizetés terhe alatt levők lelánczolva vannak? Én részemről nem látom a nehézségeket oly nagyoknak, hogy azok visszajeszthetnének.

Azt föl kell tennünk, hogy azok, kik erre magukat

elhatározzák: okos, elszánt férfiak, s mint ilyenek, nem arra fognak legelőször is törekedni, hogy valami nagyszerű, pompás, kényelmes, tehát költséges lakházat építsenek, hanem eleinte megelégesznek oly legegyszerűbb hajlékkal is, mi őket csupán az elemek ellen oltalmazza, csakhogy ott dolgozhassanak s a házbér alól fölmentve legyenek; ez ideiglenes lakban meglesznek addig, míg annyit keresnek, mennyiből szélszerűbb, alkalmasabb lak építéséhez foghatnak. Hogy pedig minél előbb annyit meggazdálkodni, összetakarítani törekednek, mennyit szükségesnek tartanak arra, szintén fel kell róluk tennünk.

És e meggazdálkodás kiváltkép három uton történik:

először, meggazdálkodják azon összeget, mit különben házbérképen kellett volna évenként fizetniök; tiszta családfő egyesült, kiknek mindenike évenként 200 pft házbért fizetett; s laknak az ideiglenes, csak szükségből épített közös házban 15 évig (pedig mi e 15 év jövő jobb létük s gyermekeik jobb léteért?), csak a házbérben ekkép együtt meg fogtak gazdálkodni 30,000 pftot; ezen beszerezhetik az anyagot házépítéshez;

másodszor, szorgalmukat kettőztetik, s többszörözik is, mit örömmel tesznek, mert az által jövőjüket, gyermekeik boldogabb sorsának alapját vetik meg; és e sokszorozott szorgalom fölöslege is fölmehet annyira, mennyit a házbérben meggazdálkodtak;

harmadszor, háztartásukban is lehető legnagyobb takarékossgal járnak el, s kivált egy közös konyháról élvén, temérdeket megtakaríthatnak; azon felül minden fölösleges költséget megszüntetnek; nélkülözik mind azt, mi nem elmulthatlanul szükséges; örömmel mondanak le mindenről, mi kiadásait szaporíthatná, tudván, hogy e rövid ideig tartó önmegtagadás által tartós jólétüket fogják eszközölni.

E hármas forrásból 15 év alatt annyit meríthetnek, mennyit maguk is alig reméltek.

Most vegyük azt is fontolóra, hogy valamely épület fölállításánál nem a hozzá megkívántató anyagok rugtatják annyira föl a költségeket, hanem az építő-, kőmives- és ácsmesterek önkényűen határozott tulságos

követelési díja; egyéb hozzá megkivántató mesteremberek némelyikei munkájának néha fölsigázott ára; a henyén ácsorgó, csak immel-ámmal dolgozó temérdek napszámosok fizetése. Bátran merem állítani, hogy oly épület, melyet valamely gazdag uraságnak az építők emelnek 300,000 pftért: ha az ekkép egyesülendett különféle munkások maguknak építenének akkorát, nem kerül 100 ezerbe sem; mert ez esetben ha csak a napszámosokat tekintjük, egy olyan, ki magának dolgozik, annyit végez, mint az előbbi esetbeli építésnél három napszámos.

Végre ki kell még azt is emelnem, hogy e kőművesek sat. egyesüléséhez olyanok is szövetkezhetnek, kik a szándéklott középülethez anyagokat szolgáltatnak; továbbá csatlakozhatnak hozzájuk természetők s tenyésztők, kik az egyesületet minden szükséges élelmi czikkekkal ellátják. De ha ez nem történnék is, a szoros értelemben vett gyárosokkal, más ugynevezett iparosokkal, aztán a földművesekkel, kikkel különben is elválaszthatlan kölcsönös viszonyban állanak, oly egységre léphetnek, miszerint ezek cserében annyit adnának nekik, mennyire szükségük van; szóval a kézművesek adnak bizonyos mennyiségű készítményt, amazok pedig helyette természetményt; s oly roppant épületet is állíthatnak föl (ha igen sokan egyesülnek), melynek láttára a világ elbámul, és pedig egy krajczár nélkül, csupán kölcsönös munkájuk értékének becserélése által. Ha elszántan akarnak, készpénz hiánya miatt nem akadnak fenn.

Ezekből azt hiszem, eléggé világos, hogy azon kézművesek, kik a házbér terhe alól menekülni készek, ezen módon boldogulhatnak, mert az építéshez kivántató anyagok hiánya miatti nehézségeket rövid idő alatt elhárítják.

Negyedik beszélgetés.

A polgári társaság különféle osztályairól.

Tanító. Ugy érzem magamban, hogy nem tartozom azokhoz, kik minden régit, megszokottat dicsér-

nek, magasztalnak, csak azért, mert régi s minden ujat kárhoztatnak, csupán azért, mert uj, mert szokatlan; hanem a biztos közép uton haladok, s mit a régiből károsnak ismerek, azt elvetem, ellenben mit az ujitásból czélszerűnek ismerek, azt elfogadom: de azt veszem észre, hogy az ifju nemzedék, mindent ami régi, kiméletlenül lerombolni szándékozik s egészen uj intézkedések szerint akarja a társaságot alakítani, mit én nemcsak nem helyeselhetek, sőt határozottan kárhoztatók.

Multkori beszélgetésünk alkalmával világosan láthatám, hogy az uj nemzedék törekvéseinek te egyik buzgó pártolója vagy; meg kell azonban vallanom, hogy benned a legszentebb szándékot veszem észre. De magadra mernéd-e vállalni annak vitatását, hogy mások is mindnyájan, vagy legalább a nagyobb számban szintén oly szent szándékkal vannak, mint te?

Ha egyszer át fognám látni, hogy mindenki tiszta szándékkal kíván eljárni ujjá alakítani akaró munkájában, természetesen hajlandóvá kellene válnom pártjukhoz szítani, noha még akkor sem hódolhatnék föltétlenül elveiknek, mert a jó szándékkal is lehet igen roszt, károsat eszközölni.

Utóbbi beszélgetésünk folytán azt is kivettem belőled, hogy azon állításomnak, miszerint a vagyont nem tartom egészen biztos támasznak, sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítasz, mint az érdemel; tudnillik te nemcsak az oldalról látszol a vagyont tekinteni, hogy arra biztosan támaszkodni nem lehet, hanem más, rosztabb oldalát látod, vagy gondolod látni; ha sejtésem nem csal, ez utóbbi foglalatoskodtatja elmédet, nem ugy van?

T a n i t v á n y. Nem tagadom, hogy midőn a fölött gondolkodom, miképen a vagyon élünk biztos támaszául nem szolgálhat, egyszersmind látom káros következményeit is, mert bármi tárgyat, ha pusztá megtekintésnél csak kissé is figyelmesebben vizsgálunk, annak fényoldalai mellett árnyék oldalai is szemünkbe ötlenek: de azért bizonyossá tehetem önt, nem az foglalatoskodtatja különösen elmémet, minő roszt következményei vannak, vagy lehetnek a tulságosan nagy vagyonnak. Ne adjunk helyet lelkünkben semmi sejtésnek, mert ez rokon a „gyanitom“mal, ebből a veszedelmes „gyanu, gyanusi-

tás“ származik. Bizonyosság kell mindenben, rosszban úgy, mint jóban.

Annyit eleve jónak látok a vagyont illető meggyőződéséből vallani, hogy az ellen nekem semmi kifogásom sincs, mert minden embernek természetében van, arra törekedni, hogy legyen neki fáradozása után valami megtakarított gyümölcse, mihez akkor nyulhasson, mikor vagy munkahiány, vagy balsors, szerencsétlenség, öregség sat. miatt nem kereshet, de kifogásom van az ellen, a mi módon szokott eddig a vagyon kevesek kezébe, és nem azon kevesek fáradsága után, hanem mások munkájának gyümölcseiből összehalmozódni, s éppen azok kénytelenek nyomorogni, éhséget is szenvedni, kik ama vagyon összehalmozásában legfőbb, sőt egyedüli tényezők voltak: a különféle munkások százezrei; — ez sajnos, szomorú állapot. Kinek lelke tiszta, szive el nem kövesült, s belőle az igazságnak érzete még ki nem halt: ez állapotnak megváltoztatására kell munkálkodnia; s mind azok, kik e jelenel megalégedve nem levén, helyette jobb létet ohajtanak s eszközölni törekedeznek is: saját keblüknek ezen jobb érzületét elég indoknak tartják arra, hogy jobb létet elővarázsolni törekedjenek; — az önzéstelen tiszta lélek, a szenvedők sorsán megilletődött romlatlan szív, a még nem vesztegetett igazságérzet szolgálják ösztönül.

En nem kísértem meg önt arról meggyőzni akarni, hogy mindenkinek szándéka oly tiszta, szent, mint a milyennek a magamét vallom, de mindenkiről hiszem, hogy a legjobb szándék vezeti ujitási törekvésében. Ha talán e hitemben csalódom, oly hiba, mi által senkinek nem ártok, tehát könnyen eltűrhető, vagy megbocsátható. Hiszen mindenben úgy van, hogy előbb valamit csak hinnen lehet és kell, hogy aztán bizonyosságra, meggyőződésre juthassak.

Midőn láthatom, tanuja lehetek, hogy valaki az általa üdvösnek ismert eszme megvalósításán ernyedetlenül munkálkodik; midőn a mellett küzd mind halálíg; midőn őt vissza nem ijeszti börtön; el nem némitja bármily kegyetlen üldözés: akkor bizonyosságra jutottam irányában, hogy szándéka jó, tiszta, hogy jót akar eszközölni; nem különben bizonyosságra jutottam akkor is, ha azon egy valaki egyszer és többször már

bevallott elveihez hűtelen lett; mert ekkor azt tudom róla, hogy nem volt tiszta szándéka; más cél után törekedett; más érdekből munkálkodott, s előbb vallott elveit csak ámitásul, czégerül tűzte ki.

Bármit hisz ön, kedves tanító ur, akár azt, hogy az ujitók szándoka jó, akár az ellenkezőt, nem szólok hozzá, mert mindenkinek, a mit erősen hisz, az egyszerűsmind meggyőződése is; ebben önt háborítani, vagy megingatni akarni, bűnnek tartanám; de az ellen, hogy „jó szándékkal is rosztat, károsat eszközölhetni,“ igen sokat mondhatnék, mindazáltal hallgatok, mert ön bizonyosan nem oly czélből mondá ezt, mint mások sokan, kik a jobbnak megakadályoztatására e frasist ürügyül szokják használni. Nem igen tudok egy-egy valami veszedelmesebbet gondolni, mint az lenne, ha általánosan elterjedne s életre kapna e tan, hogy a jó szándék rosztat eszközölhet, mert ezzel minden jót meg lehetne akadályozni.

Mondám, hogy hallgatok, s pedig azért, mert föl tettem önről, hogy átlátja, miszerint tulajdonképen nem a jó szándékúak eszközlik azt a rosztat, mi új eszméjük megvalósítására fordított munkájokból származik, hanem az ellenkező, s ellenható roszt szándékúak működése okozza. Mennyi, mily nagyszerű, országos példakkal tudnám ez állításomat támogatni.

Tanító. Mennyire kis köröm, anyagi csekély tehetségeim és szerzetem szabályai engedék, igyekeztem a korról előrehaladni; vagyis igyekeztem azon, hogy a fel-felmerülő újabb és újabb eszmék előttem ismeretlenek ne maradjanak; ezt tanítói állásom is megkívánja, mert különben kötelességemet úgy egészen, mint kívánatit, nem is teljesithetném: de egyebek közt az eszmék forrongásából azt vonom ki, hogy a polgári társaságban a külön osztályok eltöröltetése, az általános egyenlősítés eszméje, mint vörös fonál húzódik végig az eszme harcban, ha nem is világosan zászlóra tűzve, de a sorok közt ezt lehet olvasni, a háttérben ez utógondolatot lehet észrevenni; és én ezt nem helyeslem.

Beszéljünk erről. Hidd el édes Imrém, rég vágytam e fontos tárgy fölött, úgy egészen elfogulatlanul valakinek keblemet kitárni; mert jól esik az embernek, ha

az előitéleteket, melyeket a világiak külömbség nélkül minden egyházi férfitól táplálnak, eloszlatja.

A szerzetesség korlátai miatt nem igen jelenhettem meg oly nyilvános közhelyeken, hol a fölmerült eszmék megvitatva, ellenök és mellettük felhordott okok által tisztulva juthattak volna el hozzám. A könyveknek özönét, melyekben az eszmék elszórtan itt ott léteznek, — megszerezni csak akarni is képtelenség volna; de ha valakinek pénztehetségei ezt megengednék is, csupán azok olvasása igénylené minden idejét: engem a hivatalos foglalatosság tartoztatna a bővebb olvasástól vissza, ha módomban volna is könyvek ezreit szerezni.

Világiak bennem nem biznak, azért mert pap vagyok, tehát beszédbe sem ereszkedtek velem nevezetesen, országos tárgy, eszme fölött, mert azt hívék, hogy én ahhoz, mint szerzetes pap csak annyit értek, mint hajdu a harangöntéshez; majd mindenik oly előítélettel van csuhám iránt, hogy az vagy tökfilkót, vagy ha azt nem, jezsuitát takarhat. Ez nekem fájt mindig, de még most is fáj. Ha te csak egyedül volnál is, ki bennem nem a papot, vagy inkább nem a rajtam levő köntöst, hanem az embert tekintened: az oly régóta túrt méltatlanságot jóvá tennéd.

Tanítvány. Legyen ön szives kevés szóval e kérdésekre felelni: mulhatlanul szükségesnek tartja-e ön, hogy a polgári társaságban a különböző osztályok, nevezetesen, egyéb osztályokon kívül a papok és katonák osztálya, mint külön osztályok létezzenek? rövidség okáért csak e kettőt említem. A mint ön erre igen el, vagy nem el felel, a szerint kell vitatkozásunk pontját kitűznünk, honnét kiindalunk. Gondolatom szerint igen hálátlan munkát visznek azok végbe, kik nem mondják ki világosan, mi fölött szándékoznak vitatkozni.

Ön azt mondja, az eszmék forrongásából azt vonja ki, hogy a különféle osztályok megszüntetése általános egyenlősítés szándékoltatik, mit ön nem helyesel. Én természetesen találom minden egyéb előtt az iránt tisztában lenni, hogy szükséges-e az osztályozás fennléte, vagy nem; mert ha talán mindenikünk teljes meggyőződése az, hogy az osztályok szükségesek, vitatkozásunk más irányt vesz; ha pedig az volna mindkettőnk meggyőződése, hogy az osztályok fennléte nem szüksé-

ges: a vitatkozás ismét más felé irányul, vagy pedig kevés szavakba olvad össze, vagy köztünk nem is támadhat, hanem a fölött lehet csak szó, mi módon szüntethetnének meg. . . .

Előre gondoltam, hogy önnek igen t, vagy nem-et leplezetlenül mondani lelki szorongásába kerül. . . Ön hallgat; . . magában küszködik; nem csodálom, helyzetében talán én is haboznék. . .

Tanító. Sem egyszerűen igent, sem föltétlenül nem-et, nem mondhatok, mert kérdésed egymástól annyira különböző két tárgyat illet, hogy ha az egyiket illetőleg nem-et mondanék, teljességgel nem következne, hogy a másakra nézve is szükségképen nem-et mondjak. Hogyan is jutott eszedbe e kettőt (papot és katonát) egy kérdésbe tenni?

A katona osztályt vagy státust illetőleg nem-et mondhatok; ezt nem tartom mulhatlanul szükségesnek, mert az álladalom intézkedhetik úgy, hogy minden polgár fegyverrel fölkészülve legyen, s ha kivántatik, a haza védelmére tűzhelye mellől is kiállhat; de a papi státust illetőleg igent mondok, hogy ez szükséges; ugyanis e kettő közt végetlen nagy a különbség. A társaságban melyben több más különböző osztály is van, és akármelyik osztályból kérdeznél meg valamely férfiut, s nem közönséges embert, talán vakbuzgót, hanem a legfelvilágosultabbak egyikét, ha minden más külön osztályok megszüntetésére szavazna is, ha azon osztályra is kimondaná az eltöröltetést, melybe maga talán tartozik: az egyházi osztályt fentartandónak, vagyis mulhatlanul szükségesnek vallaná. Ha tehát kérdésedet megváltoztatván a papi osztályt kihagyod, habozás nélkül felelhetek, s felelek is, és aztán vitatkozhatunk.

Tanítvány. Nincs helye az alkudozásnak, föltétlenül igen, vagy nem? Ha arról volna szó, hogy én magam részéről mit tartok; az egyházi osztályt is a többivel együtt szükségtelennek vallom-e, alkudozhatnánk: de arról van szó, hogy az eszmék forrongásából mi tűnik ki; az én egyéni meggyőződésemm ott többségében felolvad, vagy elenyészik, mint esöpp a tengerben nyomtalanul enyészik el.

Teljes egyenlőség, és csak egyetlen egy valamely elkülönzött s z a b a d a l m a s o s z t á l y l y a l e g y ü t t,

egy időben meg nem férnek: vagy nincs egyenlőség, de vannak kiváltságos osztályok; vagy pedig van egyenlőség, de akkor e mellett még külön valamely, akármely szabadalmas osztály nem is képzelhető.

Ha ön minden más osztályt megszüntethetőnek vél, egyedül a papi osztályra nézve tartja azt lehetetlennek: oly valami megczáfolatlan argumentummal kell ez osztály fenmaradásának szükségét bebizonyítania, mely argumentumnál fogva minden keresztény és nemkeresztény ember az egész földön kénytelen legyen vallani, hogy a papi osztály fenmaradása mulhatlanul szükséges; mert ha csak egyetlen egy valamely más vallásu népet ön argumentuma ennek szükségességéről meggyőzni képes nem volna, annál fogva nem lenne megmutatva, hogy a papi osztálynak fenmaradnia kell.

Mi okból vallja ön az egyházi status fenmaradásának szükségét? Álljon elő a meggyőző argumentummal.

Tanító. Azon okául vallom ennek szükséges létezését, mert ez osztály tartja fen a religiot s az által készíti, vezeti az embert a jövő, sirontuli életre.

Tanítvány. Ez nem kielégítő ok, nem meggyőző argumentumu.

Mi keresztény statusnak levén polgárai, tehát éppen e keresztény status papságának szükségességéről, vagy nem szükségességéről szólnunk.

Önnek e kettő közül kell szükségképen választania: vagy azt kell vallania, hogy egyedül csak a keresztény papság az, melynek fenmaradása mulhatlanul szükséges: vagy azt kell vallania, hogy minden más vallásu nép papi osztályának fenmaradása szükséges.

Ha ön azt állítja, hogy csak a keresztény papság osztályának létezését tartja szükségesnek, mert egyedül ezen papság osztálya által hirdetett religio készítheti s vezetheti embert a jövő életre, erről önnek minden más vallásu népet is meggyőznie szükséges: ha pedig ön a más vallásu népeket nem képes azon meggyőződésre birni, hogy csak a keresztény papság osztályát tartsák fenmaradásra szükségesnek, ezen más vallásu népek sokkal nagyobb számban levén, kik természetesen az ő vallásuknál fogva azt hiszik, hogy a keresztény

vallás nem az igazi egyedül üdvözítő, tehát papsága osztályának fenmaradása nem szükséges, sőt azt a nézetük s véleményük szerint házas is, mit nyom önnek meggyőződése, vagy mit nyom a csekélyebb számu egész keresztények összességének azon állítása, hogy csak az ő papságának fenléte szükséges? Hozzáteszem még, hogy magok a keresztények közt az új eszmék hirdetői, pedig ezek is számosan vannak, szintén azt vallják, hogy papi külön kiváltságos osztály nem szükséges; meg tudná-e ön ezen ujitókat arról győzni, az ellenkezőről meggyőzni? Hogy pedig a más vallásu népek a keresztény papságot és csak ez osztályt tartásuk fenmaradásra szükségesnek, képtelenség volna tőlük; mert ha ugyan valamely papságot megszüntethetőnek vallanak is, a magukét ismerik egyedül fentartandónak.

Ha pedig ön azt vallja, hogy nemcsak a keresztény papság, hanem minden más, nem keresztények papságának fenmaradása egyenlően szükséges: ezzel azt ismeri el ön, hogy minden más vallás is azt a szolgálatot teszi az emberiségnek, mit a keresztény vallás. És ezen elismeréssel egyszersmind maga vallaná ön, hogy az egész keresztény vallás sem szükséges, annál kevésbé papsága, minthogy bármelyik más vallás szintazon szolgálatot teszi az emberiségnek.

Tanító. Most kezdem átlátni, hogy törekvések csakugyan veszedelmes. Hiszen ti az által, ha a papságot megszüntetnetek sikerülne egykor, az embert attól fosztanátok meg, mi előtte legszentebb; miben minden nyomorusága közt egyedüli vigasztalását, megnyugvását találja; mi az ő legbiztosabb támasza, azt rántanátok el tőle, tudnillik vallását.

Tanítvány. Kedves tanító ur, hiszen mi osztályokról szoltunk, nem pedig vallásról. Az volt a kérdés: szükségesek-e a társaságban a külön osztályok, tudnillik szabadalmas osztályok, akár papi, akár más bármiféle osztályok legyenek azok? Én az egész irodalomból, az eszmék forrongásából csak egy szót sem tudok magamnak kijelelni, mely arra célozna, hogy az embernek vallását, religióját kellene megsemmisíteni, eltörölni.

Szíveskedjék csak ön azon korra visszaemlékezni, midőn a keresztény vallás keletkezett, papi elkülönzött osztálynak, tudnillik keresztény papi osztálynak nyoma,

vagy hire sem volt. Sőt éppen az szolgált a keresztény vallás eredetének egyik okául, hogy a papi osztálynak, tudnillik az elhatalmasodott s uralkodó zsidó papok osztályának járma alól magukat kiszabadíták; nem azt akarák többé követni, mit az uralkodó zsidó paposztály rájuk erőtetett, hanem szabadon kívánták lelkiismeretük sugallatát követni. A keresztény papok osztálya csak későbbi századokban támadt, alant. És a mint azelőtt lehetett az embereknek az első századbéli keresztényeknek vallásuk paposztály nélkül: úgy a papi külön status megszüntetésével is fenmarad maga az emberek vallása, religiója.

T a n i t ó. Igen, kezdetben és szükségből az úgy lehetett, de miután így fejlődtek ki a dolgok, hogy pap és vallás egyet jelentenek, vagyis embernek szükségévé vált, hogy őt pap tanítsa vallására: most tőle a papot elvonni annyit tenne, mint őt vallásától megfosztani.

T a n i t v á n y. Ugy látszik, még nem értjük jól egymást, s a hiba alkalmasint bennem van, mert talán nem tudtam elég világosan, érthetően szólni. A mit a papi osztály, mint vallást előad, oktat, az a demokraták, vagy ujitók szerint nem is vallás, hanem csak szavak; e szavakra embert gyermekségétől fogva rászoktatni lehet, de az mégis az új eszmék bajnokai előtt sohasem maga a vallás, hanem csak üres szavak, vagy előítélet. Maga az, mit vallás alatt kell értenünk, lelkiismeretből a k a d o z ó m e g g y ő z ő d é s; ezt pedig emberbe önteni nem lehet, csak ledönthetlen argumentumokkal lehet benne meggyőződést támasztani, de csupa véleménynyel nem; így gondolkodnak az ujitók. Megengedik, hogy sokan, az üres szavakat, mikre rászoktatvák, vallásnak veszik és ezen vallás és pap egyet jelentenek, következéleg ön véleménye szerint a pap osztály megszüntetésével ezen vallásuktól, mi nekik a pap személyével egy, megfosztatnának; de az osztályok megszüntével nem is a pap, mint vallásoktató szűnik meg; mert mindenkinek szabadságában marad vallás tanítót tartani, azt ha tetszik papnak nevezni, s magát általa a jövő életre elkészíttetni; ehhez senkinek semmi köze. Az osztályok elenyészésével ki különösen vallástánításra szánja magát, ez neki kenyérkereseti módja lesz, mint bárki másnak a maga foglalatossága. Mikor az

osztályok eltöröltetnek, tulajdonképen csak szabadalmuk szűnik meg, s az osztályok csak felolvadnak az egész nép közt, nem képeznek többé kiváltságos testületet; a benne volt egyéniségek folytathatják magános személykint foglalatosságukat, azzal a különbséggel, hogy attól fogva mindeniknek csak a maga munkájára lehet támaszkodnia, mint bármely más polgárnak a maga mesterségére: az álladalom nem tartja gazdag alapítványokból.

Más szavakkal: ez ujabbkori eszmeharczben, mikor a polgári társaságban létező külön szabadalmas osztályok megszüntetéséről van szó, jelesen a paposztályt illetőleg is, maga a vallás, mint vallás tekintetbe sem jó; az ujitóknak semmi közük sincs hozzá; ők a társaságot az egyenlőség alapján szándékoznak ujja alakítani; de mivel minden kiváltság az egyenlőség elvével homlok egyenest ellenkezik, tehát hogy törekvésüknek eredménye legyen, ama régi intézkedéseket, melyeknél fogva az osztályok léteznek, meg kell szüntetniök.

Az új eszmék terjesztőinek, gondolkodás módja mennyire azt én felfogom, ez: az ember, ha jót cselekszik, dicséretet sőt jutalmat is érdemel; ha rosszat cselekszik megfeddést, sőt büntetést is érdemel, s a jól szerkezett államban mindegyikét meg is kapja. Rosszat cselekedni, azaz vétetni, csak ember ellen, s a szinte emberekből álló társaság ellen lehet. Vétetni oly valami ellen, mit nem ismerünk, nem lehet. Azt a megfoghatlan valamit, mit istennek szoktunk nevezni, senki sem ismeri; senki sem tudja miből, miként, minő tulajdonokkal létezik, és mégis állítani, hogy e megfejthetlen titok ellen ember bünt követ el, képtelenségnek tartják. A mit ember életében ember ellen vét, azért meg is lakol még életében (s ha nem lakol meg, oka a társadalmi rosz intézkedésekben rejlik, melyek szerint a kiváltságos osztályok hatalmasbjai büntetlenül üzhetik önkénykedésüket, de az egyenlőség alapjára fektetett társadalomban minden vétkesnek el kell vennie érdemlett büntetését), más számadása embernek nincs.

T a n i t ó. Nem tehetek róla, de nem vagyok képes ajkamon kibocsátani, hogy a papi státus nem szükséges, tehát, hogy más osztályokkal együtt eltöröltethetik. Azt ugyan nem tagadhatom, hogy ha ez új eszmék álta-

lánosan elterjedve uralkodókká válnak, a papi osztályt egy csapással megsemmisíthetik, de akkor is nem úgy szüntethetik meg, mint nem szükséges, hanem a mikép szokta a nagyobb hatalom a kisebbet elnyomni, feloszlatni.

Kénytelen vagyok megismerni, hogy valamint a társaságnak egyéb osztályai előjogoknál fogva visszaélésekre is vetemednek, úgy a papság osztálya is: mindazáltal úgy vélekedem, hogy ha valamelyik osztály időfolytán elhatalmasodik s annál fogva büntetlenül üzheti kihágásait és e miatt büntetlenné fajulván eltöröltetik, más szabadalmas osztály növi ki magát helyébe. Ilyennek bizonyítja embert az ezredek óta gyűjtött tapasztalatokra épült történet. Ha ma töröltetnék el minden kiváltság, mi a tökéletes egyenlőséggel meg nem fér: éppen azokban rejlik egy újabb szabadalmas osztálynak csirája, kik a réginek megszüntetésén legnagyobb buzgalmat tanusítottak. Példákat nem idézek, neked kedvezőbb körülményeidnél fogva inkább nyitva s használatodra vannak a történet lapjai.

Abban egyetértek veled, hogy az osztályok által gyakorolni szokott visszaélések megszüntetessenek; s ha így teted volna kérdéset: szükségesnek tartja-e ön, hogy a polgári társaságban a papok és katonák osztályának szabadalmi, hibái, visszaélései, jogtalanságai létezzenek? azt felelném rá: dehogy tartom szükségesnek, sőt igen nagyon kárhoztatom, s minél előbbi megszüntetését óhajtom, de magukat ez osztályokat végkép eltöröltetni nem akarom. Mert mint mondám helyettük újak támadnak. Némelyek nagyra, szépre inkább törekesznek; tehetségük, talán erényük is több levén ez által a sokaság előtt s fölött kitűnnek. Némelyek a kitüntetés nagyon is szeretik, s megvárják, hogy minél tovább kitünteknek tartassanak; sőt az ilyeneknek gyermekeik minden saját érdem nélkül megkívánják, hogy őket apjuk érdemeinél fogva szintén kitüntessék. Így mintegy észrevétlenül keletkezik új osztály.

Nézetem szerint tehát azt kellene czélul kitűzni, miképen lehetne eszközölni, megakadályozni, hogy az osztályok kiváltságainak semmi rossz következménye ne legyenek.

T a n i t v á n y. Azt eszközölni, vagy gyökeresen

orvosolni, hogy az osztályok ártalmasokká ne fajulhassanak, teljes lehetetlenség. Az osztályokat, ha már léteznek, megszüntethetni, s hogy aztán ne keletkezzenek többé eszközölhetni: de mikor már meg vannak s a meddig fenállnak, a belőlük kiáradó rosztat sem megakadályozni, sem orvosolni nem lehet soha.

Gondolom azt megengedi ön, hogy a mely forrásból mindennemű rossz származik, s mindig származik, ott a forrásnak magának kell ártalmasnak, veszedelmesnek lennie; s ha sikerül is néha sok munkával jóvá tenni, mi abból káros származott, belőle újra foly ki, s mindig foly, éppen azért, mert forrás; és folyni fog mindörökké, míg egészen betemetve nem lesz, s addig a társaságnak szüntelen az újra meg újra támadó rosznak orvoslására kell erejének nagy részét vesztegetnie.

Ha létezik sikeres mód, mi által a rosznak elejét vehetni, az más nem lehet mint az, hogy annak gyökere kiirtatik; mert minden származott rossz, valaminek csak okozata; de az okozat soha másképp el nem fojtathatik, hanem csak úgy, ha maga az ok megsemmisítettik. Így van az osztályokkal. A kiváltságos osztály maga a forrás, az ok; a mi belőle rossz származik, csak kifolyás, okozat.

Tanító. Nem bírom tagadni, így van. Minden megöröködött szabadalmas osztálynak valami előjogai vannak, s minden ily előjogok mások jogainak csorbitásával születnek, tehát a mennyivel több joga van ily osztálynak, annyival kevesebb van a többieknek, megczáfolhatlanul igaz: de vannak a polgári nagy társaságokban oly osztályok, melyeknek egy hajszálnyi kiváltságuk sincs mások fölött; ilyenek például a nagy vagyонуak; hivatalnokok; kereskedők; továbbá tudósok, művészek, kik nem valamely kiváltságnál fogva válnak külön osztályokra, hanem vagyонuk-, rangjuk-, művészetüknél fogva. Azt eszközölni akarni, hogy ily osztályok se legyenek, kábaság volna; igen de nem természetes-e, hogy ily osztályokból válik utóbb kiváltságos osztály? Mit tudsz arról, gondolkodtak-e az ujitók sikeres módról, mely az osztályoknak keletkezhetését végkép meggátolná?

Tanítvány. Igen fontosat kérdez ön. Magam is azt tartom, hogy míg a jelen polgári intézkedését lé-

teznek, kiváltságos osztály támadhatását tökéletesen megakadályozni nem lehet; azonban nehezíteni lehet, ez is nyereség, s az új intézkedések létesítéséhez közelítő lépés.

Sem a tudományok, — művészekről sem a nagy vagyonuaktól nem tartok, hogy ők kiváltságos osztálylyá tudnának elfajulni, de a hivatalnokok igen; ezen különös teremtései istennek; akármely alacson fokon álljanak a soknemű hivatalos polczoknak: már azt birjak képzelni, hogy az egész közönség ő értők van. Ilyenekből válik legelőbb kiváltságos osztály. Elmondom mégis nézetemet, miszerint még a hivatalnokokból is nehezen alakul kiváltságos osztály.

Kik az új eszméktől rettegnek is, annyit mégis megengednek, hogy jobb, ha a folytonos hivataloskodás helyett gyakran ujra választott hivatalnokok intézik a társaság kormányzási ügyeit, sőt ezt óhajtják is; és ha most még a hivatalnokok, kivált ministerek felelőssége önámításnál vagy üres frázisnál nem egyéb is, de eljő az idő, hogy annak valósággá kell lennie: attól fogva nem válnak kiváltságos osztálylyá; és mikor ez meg fogott történni, a vagyonosokból sem válhatik kiváltságos osztály. Mert tekintsük meg miként halmozódik kevesek kezébe annyi vagyon össze? a holtigtartó, vagy éppen firól fira szálló hivataloskodás segédelmével. Csak akkor tartanám szükségesnek ez állításomat támogatni, ha ön ellenkező meggyőződést táplálna.

Tanító. Nem tudnék veled ebben kezet fogni; mert valóban nem is képzelhetem, hogy a nagy vagyonnak forrása, a hivatalnak holtigtartósága s örökődése lehessen. Atyád például, de nagyapád is, mint tőled többször hallám, sohasem viselt hivatalt és mégis szép vagyontok van. Hány igen gazdag házbirtokost, tőkepénzest tudok csak én is, kik nem hivatalból szedték meg magukat. Mily tömérdek értékű áru van némely nagykereskedő raktáraiban is, kik pedig hivatalt szinte sohasem viseltek, hanem egyedül ügyességüknek, jó számításuknak köszönik gazdagságukat. Azért kérnék, fejtenéd meg, miként érted ez állításodat?

Tanítvány. A holtigtartó hivatal az emberből, vagy egyszerű polgárból urat csinált; ki pedig apja

hivatalát örökli, még nagyobb urnak tartja magát. Ők a minőségükben a többi halandóknál felsőbb lényeknek képzelik magukat. S mint ily képzelt másnemű lények, mindenben különbözni akartak; mások munkálkodtak: ők henyéltek; mások a maguk fáradtsága gyümölcséből éltek: ők az álladalmi kincstárakból zsebeltek; mások foglalkozásuk által ügyesültek, tökéletesültek: ők tétlenségükben, dobzódásukban elhitványultak, és mint ilyeneknek mindig sok pénzre volt szükségük. Bár az álladalmi jövedelmekből bőven osztozkodtak, de éppen e miatt ezek is gyakran kiürültek, tehát kényszerülve voltak valamely magános, de már vagyonos polgártól kölcsönkérni, kinek aztán e jó szolgálat-tevésért, hogy csak kölcsönzött pénzét hamar vissza ne követelje, hanem náluk minél tovább meghagyja, kárpótlásul évenként némi hasznot ígértek adni; azaz például minden száztól néhány forintot: így támadt a gyászos következésű kamatfizetés. Azelőtt az emberek egymásnak kölcsönöztek, nem is álmódván hogy azért még kamatot is kellene kívánni; mert maga a kölcsön szó jelenti, hogy egymásnak kölcsönben adtak; egymáson kölcsönösen segítettek s mindenik igyekezett a jótétet minél előbb viszonzni, vagy legalább a kölcsönt visszaadni.

De a hivatal-uraknak mindig kellett, s mindig több kellett s a visszafizetésről szó sem volt; ez által okulván a pénzes polgárok, vonakodtak hitelezni, pénzőket veszélyeztetni, vagy csak igen csekély kamat mellett másnál hevertetni, holott azon több nyereséget fordithattak volna. De a hivatal-uraknak kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, mint hogy a megígért kamat fizetésre gondoltak volna, tehát ekkép hitelőket veszték; pénzre azonban mindig újra szükségök lévén, kényszerülve voltak a pusztá ígéret-kamat helyett valami biztosságot kívánni a hitelezők, mi őket megnyugtassa, kielégítse; tehát az adós uraknak nyilvánosan kellett a hitelezőket biztosítani, e biztosítás aztán törvényes czímet nyert; mert a holtigtartó és öröklési hivataloskodás magával hozá, hogy a hivatalnokok-tetszés szerint rendelkező urakká váltak; s a népek idővel megszokták a dolgot úgy tekinteni, mint ha ez a maga rendén volna; szóval a hivatalnokok el-

mozdithatlanságoknál fogva, magának az álladalomnak uraivá kezdettek válni, s mint ilyenek, úgy rendelkeztek, a mint magukra nézve legkivánatosabb lőn.

Habár a hivatal holtigtartó volt is, de azért egyik másik hivataláról családja szaporodtával önkéntes számitásból lemondott, hogy fiának helyet csináljon. Igen, de ő azért s mint az előbbi megszokott módon kényelmesen élhető ur kívánt maradni: így ismét még több pénz kellett. És hogy mindig kaphassanak, a hitelezőkre nézve kedvezéseket kelle kigondolniok, mely módon azok is minél nagyobb hasznot huzhassanak, hogy annál fogva hitelezésre mindig hajlandóbbakká tétessenek, s hogy e szerint az urakon is mindig segítve legyen. Így keletkeztek a pénztőzsérek, bankárok, bankjegyek gyártása, Ezek részeseiből váltak a gazdagok, kik sokszoros haszon fejében mindig ellátták a hivatalnok urakat elegendő pénzzel. S ha a szükség úgy hozta magával nagyobb adót vetettek a népre s abból ismét bőven költöttek, s a hitelezőknek kamatait is fizethették.

Ugy hiszem, csak ez is meggyőzhető önt arról, hogy az egyes nagy vagyonuak, kiket ön említett, ekkép a hivatal örökösödésénél fogva támadtak.

De ha a bankárok, pénztőzsérek csalárd mesterségeit mellőzzük is; ha még azt sem tekintjük is, hogy pénzüzérkedésükben magokkal a fő-fő s legfőbb hivatalnokokkal egy kézre dolgoztak, tehát a pénzesatornákat mind úgy intézék, hogy azok csak feléjük folyjanak: csupán azon kedvezést vegyük, mi a tőkepénzesek érdekében törvény erejére emeltetett, miszerint a 6% kamatot követelhetik, ez maga irtózatosan gazdagítja azt, ki bármi módon történetesen jutott néhány ezer forint birtokába.

Vegyünk például valakit, kinek csak közepszerű vagyon van birtokában s ilyenképen intézkedik. „Összes vagyonom örököseül Lajos fiamat rendelem, özvegyemnek hagyok egy házat melyből holtig élélhet. Lajos fiamra a fekvő birtokon kívül hagyok 39,000 frt készpénzt olyformán, hogy azt 40 évig 6% kamatra adatni kívánom, s az idő alatt a kamatok kamatai mindig hozzá csatoltassanak, és a 40-ik év elteltével Lajos fiam avval tetszése szerint intézkedhessék, mint tulajdonával, vagy ha ő már akkor nem élne, tehát maradékaira száll.

Ugyan mit gondol ön, mennyire szaporodik e szerény tőke 40 év alatt? Tegnap estve, éppen szükségessé tévé egy körülmény, kiszámítottam. E kis tőkének csupán kamatai 371,595 forintta nevednek, hozzá adván az eredeti kis tőkét 35,000et az egész tesz 406,595 forintot.

Most természetesnek találjuk, hogy a tőkének kamatja járjon, mert megszoktuk, pedig ez, mint mondtam csupán a szerencsés, gazdag hitelezők iránti kedvezésből támadt. Mig ez így tart, vagy is mig a kamat-törvény érvényes: addig azok, kik bármi szerencse által nagy mennyiségű pénztőkének birtokába jutottak, kamatoztatás által oly karba jöhetnek, hogy a hivatalnokok osztályával egy érdeken dolgozva kiváltságos osztályvá válhatnak, de a választási mód szerinti hivatalnok ezt nem folytathatván, s megszüntetvén a kamat fizetés, elapad a forrás, honnét egyesek rendkívül gazdagokká válhattak.

T a n i t ó. De ugyan...

T a n i t v á n y. Kérem csak még egyet akarok mondani. Ha a kevesek, a hivatalnokurak egy érdeken működvén a tőkepenzesekkel egyedül maguknak kedvező törvényt hoztak: erőre vergődvén, vagy általános elterjedvén az új eszmék, ezeknél fogva oly törvény hozhatik, mely a sokaságnak kedvez; és mi kedvező a sokaságra nézve? az, hogy fáradsága gyümölcsének tetemes részét ne kelljen kamat fizetésre fordítania; azaz a kamatfizetés eltöröltetik.

T a n i t ó. De ugyan miként volna lehetséges a kamatfizetést eltörölni? A ki megszorul, szívesen fizet kamatot, csak pénzt kapjon, még meg is köszöni.

Ötödik beszélgetés.

A nemzetiségről.

T a n i t v á n y. Jó napot kívánok tanító urnak.

T a n i t ó. Jó napot adjon isten, — mi járatban van kegyelmed, — szent isten! te vagy Imre, — nem ismertem mindjárt rád; e gúnya kivert formádból, — de igazán te vagy e, vagy csak álmodom? — nem hittem, hogy még egyszer valaha lássalak. — Értem, — te is az álruha alá rejtve bujdosolsz, mint mások sokan.

Tanítvány. Nem érti kedves tanító ur, mert ez nekem most rendes ruhám, nem bujdoklom, hanem sorsomhoz más nem való, én paraszt, földmives vagyok, egy fiatal gazdának csekély vagyonkáját haszonbérben bírom özvegyétől, maga a csatában elesett.

Tanító. De hát apád s jószágotok, — mit is kérdem, tudom lefoglaltatott, mint sok másé.

Tanítvány. Nem, nem foglaltatott le, apám mind eltékozolta, a hitelezők tették rá kezüket, már akkor, midőn ezelőtt 5 évvel apám sürgetően haza kívánt.

Tanító. Szörnyőség! de hát ingó vagyontok csak maradt annyi, hogy belőle vehetnél akkora darab földet, mennyiből megélhetsz s fáradságod gyümölcsét nem kelendő másnak haszonbérül adni? vagy ugyan szólj, hogy miként történt?

Tanítvány. Hagyjuk ezt kedves tanítóm; így van, megnyugszom benne; mert jobb a fölött nem töprenkedni, mit meg, nem változtathatni, majd más alkalommal elmondom. Semmim sem maradt, — most ennyit elég mondanom. — Küzdöttem én is, és minthogy oly váratlanul jutottam anyagilag tönkre, nem törődtem vele ha a vérmezőn maradok, de mindenkit nem talál a golyó, tehát itt vagyok.

Tanító. Hej Imre öcsém, megjártuk a forradalommal! Node majd minden jóvá lehet idővel. II. József császár tíz évig tartott uralkodása alatt intézett alkotmány ellenes rendeleteit maga mind visszavonta, megint ez fog végre is bekövetkezni, s nemzetiségünk mentve lesz. Egyébiránt a 24 ek felszólalása nyomán a fő arisztokratia hazafiságától is sokat várok, — szóval nem esem kétségbe nemzetiségünk iránt.

Tanítvány. Én is remélek, de nem azon az úton, melyen ön remél, nem a fő arisztokratiától, melynek vannak ugyan egyes igen jeles, dicsérendő tagjai, de egészben elromlott, elkorcsosodott, s hogy egykor Ferencz József fejedelem rendeleteit önként visszavonná. Milyen lehetne hazánk, ha a főnemesség, az arisztokratia, e gazdagok osztálya az állam iránt tartozó polgári kötelességüket szentül teljesítették volna mostanig; mily kitűnő szerepe volna ez országnak más államok között, ha gazdagaink, arisztokratáink a polgári kötelességen felül, még

oly hazafiságot is gyakoroltak volna, melyet tőlük a közös haza és saját érdekük megkíván, megkövetel! Eláll az ember esze, ha komolyan megfontolja, mért van az épen nálunk, mi sehol a világon nincs, hogy e gazdagok s arisztokraták a haza iránt tartozó szent kötelességüket leróni elmulasztják s nemzeti létünket illető kötelességüket teljesen elhanyagolják! A fő arisztokrátiát a kényelem, civilisatio és Osztria elrontották, ez semmire sem képes többé. Fegyver fog dönteni.

T a n i t ó. Mit!?! te ily catastropha után is fegyverdöntésről birsch szólni. Kedves öcsém a fegyver döntött már nálunk örökre, erről okos ember többé nem ábrándozhatik, hanem van más mód, mely által nemzetiségünket ápolhatjuk — vagy is ápolhatjátok ti élők, mert nekem már fél lábam koporsóban, — ugyanis most csak erről lehet szó. A „Gleichberechtigung der Nationalitäten“ jogot ad ezt tehetni. Nyelvünk a többi fajtörédekek nyelvével nemcsak hogy kiállja a versenyt, hanem sok tekintetben azokét felül is mulja, tehát nincs ok nemzetiségünk fölött kétségbe esni. A magas és gazdag arisztokrátiának van itt elég tágas mezeje munkálkodhatni, és hiszem is hazafiságáról, hogy nemzetiségét ápolni fogja. És e hitemet éppen az említett 24-ek felszólalására alapítom.

T a n i t v á n y. Megbocsásson édes tanítóm, ha azt mondom, hogy önhöz, mint paphoz illik a hit, de én olyan demokrataféle fiatal ember, a hitre keveset, vagy semmit sem adok. Nem mondom én, hogy az arisztokraták közt egyes dicséretes kivételek nem volnának, de egészben véve, mint mondám, és ismétlem, semmi nagyobb dologra nem képesek többé; tehát arra sem, hogy nemzetiségünknek tetemes hasznot tehetnének. A „nemzetiségi egyenjoguságért“ egy batkát nem adok, ez a többi, nem magyar fajtörédekre nézve ámitás, mint koncz van nekik odavetve, hogy rajta rágódjanak, és fölötte czivakodjanak is, a magyarra nézve pedig gonoszul számított irtó eszköz. Önről nem csodálom, hogy erre bir építeni, mert papi állásával, korával, körülményeivel megegyeztetethető, ha ily véleményben van: de hogy egy valaki érdemesnek tartsa e fölött még könyvet is írni, mint Ötvös tevé, már azon nagyon csodálkozom. Ó erőködik a németeknek mutoga'ni, hogy e Gleichbe-

rechtigung képtelenségekre vezet, vagy egyenesen despotismust szül, mintha azok, kiknek számára irt, nem tudnák, mi eredménye lesz, és mintha nem voltak volna magokkal tisztában az iránt, mit akarnak ezzel elérni. Hiszen lehet-e annak, ki historiánkban csak kissé is jár-tas, kétsége a felől, mi volt az osztrák kormánynak egyetlen legfőbb törekvése negyedfél század óta? ha-zánknak Osztriába olvasztása s nemzetiségünk megszüntetése.

T a n i t ó. Imre öcsém, ne légy elfogult, egyoldalú ; ne engedd fiatal, pezsgő véred által magad tulságokra, méltatlanságra ragadtatni. Megengedem, hogy régibb időkben az uralkodó fejedelmi család tagjai közt lehettek olyanok, kik e reménységgel táplálták magukat, de az újabb időkben hány üdvös törvényt hoztak a királynak önkénti hozzájárulásával magyar nemzetiségünk emelésére, ha pedig az volt volna az egyetlen legfőbb törekvés, mint te állítod, hogy hazánk Osztriába olvasztassék és ennél fogva nemzetiségünk megszüntetessék, hogyan járultak volna amaz üdvös törvények szentesítéséhez.

T a n i t v á n y. Ha ön azt hiszi, hogy ama törvények szentesítéséhez a király készséggel, jó szándékkal, önként, meggyőződése szerint járult, akkor ki kell mondanom, hogy soha ember hitében annyira még nem csalódott, mint ön e hitében csalódik ; — a viszonyok, az országgyűlési alsó táblának kifáraszthatlan türelme, meg nem szűnő örökös sürgetése, megtörhetlen hazafisága, a világ előtt nyíltan el nem vitázható jogunk : ezek azok, mik a királyt ama törvények szentesítésére birták. Hát nem tudná ön, mennyi erőlködésébe került az alsó táblának azon törvények kivívása ? Küzdöttek-e az arisztokraták — egyesek kivételével — egészben véve e nemzetiségi törvényekért ? Nem lehet önnek nem tudnia, milyen szellemben működött a felső tábla.

Azt megfoghatom, értem, hogy anyagi dolgokban az arisztokraták a kormánnyal egy értelemben dolgoztak, mert egy, vele közös érdekük úgy kívánta, máshol is így van, de hogy ez arisztokraták saját nemzetiségüket nem pártolák, sőt ellene voltak : ez megfoghatatlan ; ily eset a világ többi nemzeteinél sehol, soha elő nem fordult.

T a n i t ó. A közel mult idő nagy leczke volt nekik, abból tanultak, és annál nagyobb buzgalommal karol-

ják fel ezután nemzetiségi ügyünket. Én minden jót várok tőlük.

T a n i t v á n y. Azaz ön hisz, jó, legyen önnek hite szerint, bár én is tudnék hinni! Ön azt mondja, van más mód, mely által nemzetiségünket ápolhatjuk, ezt én tudom, de hát mutasson ön föl csak egyetlen példát, hogy az arisztokraták valamelyike e más módon tett legalább egy lépést nemzetiségünk ápolására. Ön a 24-ek nyilatkozatának valami fontosságot tulajdonítani látszik, de ugyan mi van abban, mi önt általuk teendő nagy dolgok reményére feljogosíthatná? Sőt nem éppen e nyilatkozat mutatja-e világosan, hogy ők semmire nem képesek, hogy tőlük nagyobb jelentésű dolgot nem várhatni.

Ha még valamire képesek, nem kellett volna-e mindvalamennyi mágnással egy másnemű nyilatkozatot aláíratni? Ki akadályozta őket, talán néhány zsandár? Mily nyomoruság azon nyilatkozat! Az a más mód, mit ön kedves tanítóm előbb mondott, keserűen hangzik fülemben. Ugyan hallotta-e, van-e tudomása arról, hogy e más módon csak egyetlen magyar naptárt vettek az arisztokraták azon czélból, hogy azt valamely szegényebb magyar parasztnak adják nemzetiségünk iránti szeretetből. Ugy-e ez nem sok? Hogy egy-egy hasznos újságlapot maguk költségén járattának azon községek számára, melyeknek verejtékéből annyi századok óta oly fényt üztek, nem is említem, ez már áldozat volna tőlük; kivált pedig a Magyar Hírlapot, a hivatalos, mesterséges hazugságoknak, az osztrák kormány dicséretének ez undok tárházát nem küldék meg ingyen a községeknek, ezt még mint némi érdemet rovom fel nekik. — Multság az arisztokratáknak egyetlen foglalatossága; Osztria fürdőhelyeit még inkább népesíték ez időkben, mint valaha, mintha Magyarországbán semmi sem történt volna. — Irtoztató dolog!

T a n i t ó. Kedves Imrém, talán valami magán méltatlanság mit egyik rajtad elkövetett, és az abból származó boszu ingerelt úgy fel ellenök, de ha ez történt volna is, nem kellene mindnyáját egynek hibája miatt vádolnod.

T a n i t v á n y. Nem, kedves tanítóm, nem magánboszu mondatja ezt velem, egyenesen magam, személyem ellen semmi méltatlanság nem követtetett el általuk, ha-

nem csak az bánt, hogy hatalmas befolyásukat nemzetiségünk emelésére mindig elmulaszták érvényesíteni; nem róták le tartozásukat, nem teljesítették ebbeli kötelességöket annyi jótételnyért, mennyivel őket a haza tetézte.

T a n i t ó. Én megint csak azt mondom, nagy iskola volt nekik az esemény, és ki közülök eddig hanyagul viselte magát, annál elszántabban teljesítendi ezután, mit tennie kell. — Azt kénytelen vagyok bevallani, hogy ha a 24-ek helyett mind valamennyien aláírták volna felirati nyilatkozatukat, bizonyosan több sikere leendett. Hanem te magát a nyilatkozatot is csupa nyomoruságnak tartod s másneműt óhajtottál volna. Úgyan kérlek, milyet lehetett volna e körülményeink közt mást szerkeszteni s a felség elé juttatni? Világos és bizonyos veszedelemnek csak ki nem teheték magukat, kivált midőn nem lehetének bizonyosak arról, hogy saját veszélyeztetésök minden esetre hasznára lesz a hazának.

T a n i t v á n y. Én magam is megismerem, hogy csak így néhányuk, huszonnégyüknek nem volt volna tanácsos oly hangon szólni, milyenen óhajtottam volna, hanem mindnyájan aláírva, vagy legalább százan aláírva tehetik vala, minden veszedelmük nélkül. Nekik, az én meggyőződésem szerint, ezeket kellett volna nemcsak a fejedelemlhez benyújtani, hanem minden népek elé is terjeszteni:

„Magyarország ezredév óta alkotmányos, önálló ország. Törvényeink vannak, melyek szerint, ha a koronás király érzi, hogy tisztének tovább nem képes megfelelni: országgyűlésen kellett volna arról lemondania, hogy a nemzet más király iránt a törvények értelmében intézkedhessék.

„Törvényeinknél fogva a trónörökös hat hónap alatt tartozik magát megkoronáztatni, ha ezt nem teszi, a nemzet törvényes királyául nem ismerheti. Önálló országunk nem olyan mint valami magán birtok, hogy fölötte a tulajdonosok tetszés szerint rendelkezzenek, hanem együtt volt az országgyűlés, a trónörökösnek oda kellett volna jönie magát megkoronáztatnia, az alkotmány fenntartására esküjét letennie, mint cselekedtenek minden eddigi királyaink.

„Midőn nincs megkoronázott törvényes király, el-

lene felségsértés sem lehet, tehát törvényeink szerint egyetlen egy férfit sem lehetett, mint felségsértőt büntetni.

„És még akkor is, ha van koronás, törvényes király, és lázadás tör ki, nem az egész országot, hanem csak a lázadókat lehet büntetni; egyesek hibája miatt, az alkotmányt nem lehet, nem szabad megszüntetni — ha történik, erőhatalommal történik — és így történt — de mi alulirtak, a haza és nemzet nevében mind e törvénytelen-ség ellen protestálunk, és a nemzetek igazságos ítéletére hivatkozunk.“

Kedves tanitóm, meggyőződéseim szerint így kellett volna nyilatkozniok, és ennek ohajtott sikere leendett volna.

Tanító. Édes Imrém, tudod a szójárást: nincs könnyebb a szónál. Ezt így négy szem közt elmondhatni, de nyíltan és kivált még akkor, a felszólalóknak, ha százan voltak volna is, nem leendett egészen tanácsos.

Tanítvány. Jól van, azt még megengedem, hogy közülök, kiket megragadhattak volna, börtönbe hányják — rövid időre, de hát e miatt mindenki elnémuljon-e, senki se mondja-e ki az örök igazságot? Az Angliából idáig elhatott kiáltásokra a mérsárlás, akasztás már akkor megszűnt, mikor ama nyilatkozat történt, tehát más-tól nem lehet tartaniok, mint rövid ideig való börtöntől, mondom rövid ideig, mert elhatván protestatiojuk a nemzetekhez, az ügy okvetlen nem sokára más fordulatot vett volna. Igen, de ehhez bátorság, életrevalóság kellett volna, hanem éppen ez nincs meg magyar aristokratáinkban. Ezért mondom én, hogy ők magukban, mint külön osztály, semmire sem képesek többé — az egész nép közt egyenkint közülük egy darab helyet betölt, a sokaság által sodortatva egy emberszámot tehet, ez az egész, más semmi.

Ha már ennyire ez aristokrata osztály lett beszédünk tárgya — akaratumk ellen, — engedje ön, tisztelt tanitóm, hogy felőled véleményemet egészen mondjam el, s aztán önt minden ellenvetéstől megkiméljem.

Ha ez aristokraták tömegesen nemzeti magyar függetlenségünk szent ügye mellett nyilatkoztak volna, mielőtt az első ágyu megdőrdült, s mielőtt a legelső elesett honvédnek áriatlan vére áztatta volna e szép haza földét:

most minden máskép volna ; nem törhetett volna ki forradalom ; a dynastia az aristokratákra bizton támaszkodhatva kezdeték csak meg az öldöklő s magyart irtó háborut. Ugyanis azt nem is tartom szükségesnek vitatni, hogy nem a magyar kezdte s nem is forradalom volt, mert vak az, ki nem látja, hogy ezt az osztrák kormány erőszakosan idézte elő. A magyar fegyver által elhírvült osztrák hadseregben is bizhatott ugyan, de többet kellett a magyar aristokratákban biznia ; mert tudnia kellett, hogy ha a magyar aristokraták a haza ügye mellett elszántan vannak s kötelességöket teljesítik : a hadseregnek magyarországi része ezek hatalmas befolyása által kénytelen haza térni, azaz a dynastia kénytelen haza, azaz az országnak védelmére bocsátani ; és ekkép a magára hagyott pusztán osztrák haderővel mit tehetett volna ?

Az osztrák kormány annyi század óta mindig törekedett a magyar aristokratia elkorcsosítására, hogy így ennek tehetetlenségénél fogva céljukat annál könnyebben elérhessék ; a politikának volt sikere, ha nem is egészen óhajtott sikere. Csak az újabb időből hozok egy példát erre. Mily erősen támogatták aristokratáink a dynastiát az administratori harcban-

Ez elkorcsosító politika daczára mégis hatalmas maradt az aristokratia. És e hatalom nem annyira terjedelmes birtokaiban alapszik, hanem a népeknek századok alatt óriásivá növekedett előitélete adta meg neki, így a királyok hatalmának is legfőképp a népek előitélete szolgál legbiztosabb alapjául. Ezt az aristokraták jól tudják, kell tudniok. De hát használták-e hatalmukat, midőn a háboru vérengzeni kezdett ? előállottak-e nemzeti létük védelmére ? nem.

Midőn láták, hogy a harc élethalálra foly, az alkotmány eltöröltetik, Magyarországnak önállósága megszűntnek, Osztriába beolvadtnak hirdettetik : ekkor eliszonyodtak-e, feljajdultak-e, lelkiismeretük felébredt-e : ugyan sugta-e ez nekik : mind e kebellázító borzasztóságoknak ti vagytok okai, mert hatalmatokkal megakadályozhattátok volna ? Azt megengedem, hogy egyik-másik közülök elbámult, mind azt látván a mi történt, de egészben véve csak úgy tekinték a dolgokat, mintha minden rendében volt volna.

Ha valaki azt mondaná az aristokratáknak : önök a

48-ki márczius óta megszűntek különös hatalmu, befolyásu osztály lenni, csak a többi polgárok között töltenek be egy-egy ember számot, de magukban semmi jelentőséggel nem bírnak, mondom ha valaki ekkép szólna hozzájuk, kinevetnék, s ezt gondolnák magukban: atyafi te a jámborságodban nagyon tévedsz, a mi hatalmunk most is nagy, milyen volt azelőtt. — És ezt helyesen mondják, mert hatalmuk előitéleteken alapszik, az előitéleteket pedig semmiféle véres forradalom nem képes megszüntetni ezt csak az idő, szabad tanítás, az értelmiség fejlődése, ismeretek terjedése képesek megszüntetni. Igen, de mikor az aristokraták e hatalmukat fel nem használták azoknak megakadályozására, a mik történtek, azt bizonyítja, mit már előbb mondtam, hogy semmi szépre, nagyra többé nem képesek; s ha érzik magukban, hogy ők hatalommal befolyással bírnak, azt is kell egyszermind éreznük, hogy tehát nekik kell arról felelnük, a mik történtek, midőn meg nem akadályozták, mit megakadályozniok lehetett volna. És kérdem önt, kedves tanítóm, adták-e jelét, hogy nagy bűnöket töredelmes szívvel szánják és bánják?

T a n i t ó. Igen is édes Imrém, éppen a 24-ek által de a többiek nevében is, benyújtott emlékiratból látható, hogy sajnálják azt, a mik történtek.

T a n i t v á n y. Ha megengedem is, hogy sajnálkoznak, ez semmit sem segít. Egész egy nagy sereg vén aszszonyt tudnék önnek bemutatni, kik igen nagyon sajnálták, megis siratták a mik történtek.

Két nevezetes aristokratia Európában, vagy inkább csak egy van, az angol, a másik csak lehetett volna, ha akart vagy tudott volna lenni, tudniillik a magyar; sehol másutt ekkora aristokratiai corporatió nem volt; a francia, nagy forradalmukkor elenyészett; a német és olasz aristokratia állodalmaik szaggatottsága szerint csak töredékben volt, a lengyelnek egy része kimenekült, más része kiirtatott.

És mit mivelte eddig e nagyszámból álló magyar aristokratiai testület? Ha az osztrák kormány bájitallal elaltatta is hosszú időre, de a 48-ki márczius zaja fölébreszthette volna őket. A história nem mutathat fel kedvezőbb időpontot, mint az 1849-ik év volt, valamely aristokratiai kaszt emelkedetésére, midőn a magyar aristo-

kratia a népmozgalom élére állhatva azt mondhatja: Európának legvittezebb hadserege, a honvédek, az én gyermekeim. Mennyire elpuhultnak, elromlottak kell lennie, midőn ez alkalmat magyar nemzetiségének feldis-
esítésére felhasználni nem tudá!

Ha a magyar aristokrátiának van az emberi méltóságról fogalma, látnia kelle, hogy szebb szerep is vár rá, mint az osztrák kormány előszobáiban szolgálilag csuszni-mászni. Ha éppen tetszett neki az udvari élet, csupa akaratától függött intézkedni, hogy a fejedelem Budapesten lakjék, s munkáját nemzeti nagyság, dicsőség koronázná, a magyar nép millióinak áldása kísérné, — de a magyar nem birt ily valamit tenni. Ha a magyar aristokratia valamire még képes volna s a multkori forradalom élére állni magában elhatározta volna: most máskép állnánk.

Tanító. Meg kell vallanom, hogy magyar aristokratáink többet és másképen tehettek volna, de mindig csak azon erős hitemre térek vissza, miszerint a mult események nagy iskolául szolgálván abban sokat tanultak, s annál jobban munkálandják nemzetiségünk mezejét.

Tanítvány. Bár csalódjam, de nekem teljes meggyőződése, hogy aristokratáinktól semmit sem várhatunk. — Még folytatom, róluk véleményemet előadni. A mi magában rendkívül szép, belső értékkel bír: azt a népek közegyetértéssel e szépségénél, belső értékénél fogva, önmagáért fogják becsülni, mihelyt azt megismerik; ilyen a magyar nyelv. Ez állításomat, nem kételkedem, minden népek támogatni fogják, melyek érdekelteve lesznek e nyelv ismeretére jutni. Nyelvünk az, melyhez ős eredetiségre, gazdagságra, szépségre, erőre, alkotása egyszerűségére, tisztaságára nézve Európában hasonló nincs. És ez egyetlen legnevezetesebb nyelvet akarta az osztrák kormány s akarja mindig kiirtani, s aristokratáink felkeltek-e, hogy ezt végbe vinni ne engedjék?

A kül nemzetek tudományos férfiai, midőn e nyelvet majd egész valóságában ismerni fogják, átkot kénytelenek azokra mondani, kik ennek kiirtásán törekedtek és a tudományos világot e kincstől akarják megfosztani; de mit mondanak majd a magyar aristokratiáról, mely e kincs védelmére föl nem lelkesült? Mily nagy érdemül

fogta volna az utóvilág aristokratiáknak felróni, hogy e nyelvkincset megoltalmazták; ugyanis a mai világ keveset tud nemzeti nyelvünkről, hazánknak csupán nevét hallották némely közelebbi nemzetek még olykor említeni; tehát az utóbbi nemzedékek azt fogják hinni, hogy a magyar aristokraták megfejthetlen csodaképen a semmiségből varázsolták elő; így minden érdem övék leendett, ha a forradalom élére állva a magyar nemzet függetlenségét ők hirdeték vala. És mi e dicsőségét nem fogtuk volna irigyelni, mert mi nem dicsőségért fáradtunk, hanem ápoltuk, neveltük e nyelvet keblünk istenének ösztönzéséből, imádásunk tárgya volt: és az aristokraták engedék mai napig e tudománykincset irtatni!

Ha az aristokraták a forradalmi zászlót megragadva elől vitték volna, mi demokrata-republikánusok vakon követtük volna őket; feledve, vagy legalább háttérbe lett volna szorítva az egyenlőség elve, csak azt láttuk volna a zászlóra iratva, hogy az aristokraták magyar nemzetiségünk és függetlenségünk mellett ragadták azt meg; de ők nem valának erre képesek.

Mi tudjuk, mennyit lehet és kell abból, mi jelen állapotunkat okozá, az aristokratáknak, és mennyit az osztrák kormánynak felróni; de az egész nép nem tudja. Mi, messze a multba visszatekintve ismerjük az osztrák kormány törekvéseit, cselszövényeit, kegyetlenségeit, tehát tudtuk volna az aristokratákat némileg menteni, csak készséget bizonyítottak volna, régibb hibáikat megjobbitani; — de tették-e ezt? — Mi készek voltunk volna a nép előtt aristokratáink védelmére kelni, és ezt szükségesnek tartottuk volna, mert a nép mit sem tudott arról, hogy mit miveltek nemzeti nyelvünk ellen, mivel az aristokratákat a király irányában is oly nagy hatalmu uraknak tartja, milyeknek maga irányában tapasztalá, s így okoskodik: a király esküvéssel fogadja, hogy mindent a haza és nemzet javára intéz; a haza atyjainak (az aristokratákat érti ez alatt) kötelessége arra felügyelni, hogy minden így történjék; s ha nem történik így, a haza atyjait kell okolni, kik nagy hatalmu urak lévén, ne engedték volna másképp történni. Ez okoskodás az aristokraták vállaira sulyos teherül esik, mit nekik

tudniok, érezniök kell; — és igyekeznek-e e vád alól felszabadulni? — Nem.

Az egész nép nem tudja a multat, ő csak a jelenről ítél; alkotmányos életünkben ő csak kerekeiül szolgált a status szekernek, rajta fordult, mozdult ugyan minden, de nem tudta hová, merre, mért mozdított. A nép nem tudja szerepeltek-e és miként nemzetiségünk fentartásában a mostani aristokraták ősei, hogy azok érdemeiből a mostani unokáknak valamit felróni lehet-e, tehát csak a jelenről ítél, és helyesen; de erről igazságosan ítél, mert mindent lát, tud; számul kér mindent, mit és hogyan tettek azok, kik a hazának atyjaiul tekintetnek. A nép tudja, hogy az aristokraták nem teljesíték a haza és nemzetiség iránt tartozó szent kötelességöket: igen, de ezt az aristokratáknak megint igen jól kell tudniok, hogy miként ítéli meg őket a nép; és azért törekesznek-e hibájukat jóvá tenni? éppen nem.

Az aristokraták bünterhelten állnak a magyar nép előtt; tehát e kettő közül valamelyiket kell választaniok: vagy a véték nagyságához arányos érdemcselekvést kell végbevinniök, s így a bünt magukról lemosni; vagy abban megmaradva a bünhődésnek kell magukat alája vetniök; mert midőn az egész nép ítél, s valakiket bünösöknek vall, a lakoltatás el nem maradhat. A kettő közül nem nehéz választani; mert vétket megbánni, hibánkat jóvátenni, ettől fogva a haza legkivált pedig nemzetiségünk érdekében működve a nép bocsánatát megnyerni mily természetes dolog; ellenben mily megátalkodottság volna a hibában tovább is megmaradni, akarni; mondom e kettő közt választani igen könnyü: és választák-e eddig aristokratáink az elsőt? teljességgel nem mondhatni.

Azon ponton nem maradhatnak aristokratáink, melyen a világosi fegyverletétel őket érte; ott megállapodva az események elsodornák, megsemmisitenék őket; de mivel természetünk szerint az ember nem akar önként megszünni, hanem inkább minél tovább élni ohajt, tehát az aristokratáknak is a ponttól vagy emelkedniök kell fölebb, vagy süllyedniök kell lejjebb és lejjebb a kárhozat mélységeig. És kérdem önt, kedves tanítóm, emelkedtek-e azon időpont óta aristokratáink?

Meglehet, aristokratáink azt hiszik, hogy nagy ese-

mények nem következnek be, tehát a ponton, melyen vannak, elsodortatás nélkül tovább is megállhatnak ; lehet az is, hogy ők így gondolkodnak : mi közünk nekünk nemzetiséghez, élvezzük, a mivel a körülmények kínálkoznak, akár az osztrák, akár az oroszok kegyelméből ; végre az is meglehet, hogy a magyar népről úgy gondolkoznak, hogy az soha hatalommá nem lesz, következésképp attól nem kell tartaniok, hogy a nép büntető keze valaha utolérje. Mily nyomoru aristokratia volna az, mely így gondolkozhatnék ; ha pedig másként tudnillik ezzel ellenkezően gondolkodik, de még sem cselekszik úgy, hogy hibáját javítaná, megint mily hitványság, mozdulni nem tudni vagy nem akarni. Ha események következnek be, a magyar nép hatalommá erősödik, az aristokraták segítsége nélkül, de sőt ellenzése daczára is : s akkor ők az osztrák kétfejű sas szárnyai alatt nem lehetnek menhelyet, mert azon szárnyakat egy új forradalom lángja lepörzsölheti ; az orosz czár medvéinek karjai közt sem lesz nekik kényelmes helyzetük, mert midőn a medvék őket védve keblükre szoritják, körmeiket igen könnyen mélyebbre, a szív tájékára is eresztetik, mit éppen nem kedvelhetnek. Ugyan mire képes az oly aristokratia, mely ezt vagy át nem bírja látni, vagy ha átlatja, nem akar, nem tud akkép cselekedni, mint saját java kíváná.

Ha mi, demokrat-republikánusok készek voltunk hibájukat feledni, midőn láttuk volna, hogy a forradalom zászlaját megragadva elől mennek ; kívánhatnák-e s érdemelnék-e, hogy még azután is tennők, midőn jelét sem adják, hogy jobb utra térni szándékoznak ? Ha őket most védeni tudnók vagy akarnók, nem tartana-e minket is a nép az aristokraták bünének részeseiül ? Midőn a magyar nép látja, hogy az aristokraták nemzetiségünkért legkevesebbet sem tesznek a mai napiglan, nem erősödik-e meg azon hitében, hogy a hazának, s nemzetiségünknek sorsát egyedül ők okozták, nem akadályozván meg, mit hatalmuknál fogva tehettek volna ?

Meg nem térvén az aristokraták, ügyünk, vagyis nemzetiségünk ügye mellé, nem kell-e nekünk szükségképen okoskodásunkat most megfordítanunk s azt vallanunk, hogy ily megátalkodottságra nemzetiségünk ellen, ha az osztrák kormány egyeseket képes volt is birni,

de az egész magyar aristokrátiát nem, hanem ebben magában van a bűn, vagy ha ezt nem akarnók állítani, tehát a gyávaság, és ez aristokratia szolgáltatott okot, adott alkalmat (már akár bűne, akár gyávasága által) az osztr. kormánynak arra, hogy úgy cselekedjenek, a miképen cselekedtenek. És ekkor mi, demokrat-republicánusok elveinknél fogva kénytelenek vagyunk az egész magyar népet azon megerősödött hitében, hogy az aristokratia okozta a haza s nemzetiség veszedelmét, még inkább megerősíteni; de nemcsak ezt vagyunk kénytelenek tenni, hanem minden befolyásunkat, tehetségünket oda irányozni kényszerülünk, hogy ez aristokraták közül azok, kikre egészen bebizonyul, mikép hideg számítással azt birták elkövetni, mit soha más hazabeli aristokraták saját nemzetiségük ellen el nem követtek, érdemlett büntetésöket el nem kerülhessék, hanem lakoljon e faj még ivadékában is, az ily fajt magvastól kell kiirtani, mert minden magvából csak ártalmas gyümölcs teremne s tenyésznek újra.

És ha ezen gonosz faja az aristokratáknak magára nézve e nem kívánatos állapot bekövetkezését minden számítása ellenére mégis megérni kényszerülne, s akkor idegen földre menekülve gondolná a büntetést kikerülhetni: neki, mely minden gondolható kényelemben szokott élni, menekvés is már nagy bűnhődés lenne; elrejtetten, a kényelemtől megfosztva élni, ilyenekre nézve irtóztatós sors lenne; pedig elrejtelkedve kellene élniök, mert a mint eddig az aristokratia keze messze külföldre más országokba elért, s az oda menekült vétketlen demokratákat még ott is üldözni, s onnét visszahozni is birta, (hacsak a legnagyobb elrejtettségben, vagy egy szabad menedékű országban nem éltek): ugy ezután a sebes léptekkel haladó demokratia hasonló eljárást követhet, sőt kell követnie, mert mindig oly lágyszívű esztelen nem lehet, hogy a valóban gonoszt a társaságban kimélje, pedig van-e valami roszzabb, ártalmasabb az álladalomra nézve, mint az ily fajta aristokraták? — Az aristokrátián alapuló zsarnokság ugyan minden közlekedési intézkedéseket szorgalommal megtesz a demokratia terjedésének gátlására, sőt teljes elfojtására is, de csak egy nagyobb forradalom kell, hogy mind azon intézkedések a demokrátiának szolgáljanak.

T a n i t ó. Kedves Imrém, kiméld öreg fejemet ilyenektől. Hogy ily váratlanul meglátogatál, oly örömt okoztál nekem, melyet embernek valaki, vagy valami csak okozni képes, de kénytelen vagyok megvallani, hogy kellemetlen érzések támadtak bennem midőn téged a jó közép járt uttól ennyire eltérve látlak. A tulságoknak ritkán szokott jó eredménye lenni. Sajnálnálak pedig igen nagyon, annál inkább, minthogy atyád után is szerencsétlenné levél, ha ily gondolkodásmód még nevelné azt.

T a n i t v á n y. Szeretett édes tanítóm, ezer bocsánatot kérek, nem szólok többet. Azt is, mit mondtam, vegye ön úgy, mintha mondvá sem volna. Szerénytelen-ség volt tőlem, elismerem, így beszélnem önnek jóhiszeműsége ellenében, mintegy felhiva önt, hogy nézeteimet, ha hibásak, igazítsa ki, ferde állításaimat czáfolja meg; ez meggondolatlanság volt tőlem. Hiszen tulajdonképen én is hiszek önnel együtt valamit, tudnillik hiszem azt, ha mikor a magyar forradalom nemzeti függetlenségünkért újra kitör, az aristokraták nagy része a forradalom zászlója alá esküszik, abban részt vesz, a többi nép közé olvadtan harczol; a különbség tehát köztünk csak az, hogy ön magoktól az aristokrataktól, mint osztálytól vár sok jót nemzetiségünk ügyében, én pedig tőlük, mint külön osztálytól nem várok semmit, hanem tesznek majd valamit a forradalomban, sodortatva az események által, de előbb nem, és magoktól nem.

Továbbá hiszem, s minden okoskodásom ellenére hiszem, hogy a magyar nép megbocsátja az aristokraták bűnét, csak lássa, hogy a talán leendő forradalom idején nem vonulnak vissza, mert nincs az istennek jobb népe, mint a magyar köznép.

És pedig azért hiszem, hogy magyar aristokratiánk az új forradalomban részt vesz s nemzetiségünk feldicsősítésének nagy munkájához járul, mert — mint mondtam, — azon felsőség, melylyel a sokaság fölött kitünik, előítéleteken alapszik, mely előítéleteknél fogva, (ha ez aristokratia nem áll is a forradalomnak élére) csupán az által, ha félre nem vonul, hanem a sokaság közé vegyülve harczol, a nép hajlandó lesz a győzelmet és érdemet az aristokratiának tulajdonítani s felróni. Ezt jól tudják az

aristokraták, tehát valósággal vakoknak kellene lenniök, ha nem látnák, mily könnyen tehetnek érdemet, s ha nem látnák, mily nagy leszen az érdemnek jutalma; tudnillik az egész magyar népnek becsülése.

Tanító. Jól esnék nekem bizonyosan tudnom, édes Imrém, hogy így érzel és hiszesz-e, vagy csak áltatni akarsz. Bármilyen más tárgyra nézve, ha két külön véleményünk egymással homlokegyenest ellenkezik, természetesen tudom ismerni, mert ilyes véleménykülönbség sokszor és sok dologban tűnik fel: de ha valaki azt állítja, — mint te is, — rendületlen erős hitem ellenében, hogy a magyar aristokraták nemzetiségünk iránt különbösek, hogy érte nem tesznek semmit, ekkor, nem tudom hogyan és miért, igen rosszul érzem magam, olyképen, mintha gutaütés, vagy megtébolyodás jelei mutatkoznának rajtam, mert eláll eszem, ha arra gondolok, hogy a magyar aristokratia nemzetiségéről s hazájáról megfedelkezhetnék. Ezt én a természetben teljes lehetetlenségnek tartom.

Tanítvány. Nem áltatni akarom önt kedves tanítóm, ezt tökéletesen hiszem; ha mikor talán új forradalom zászlója kitűzve lesz aristokratáink a nép közé vegyülve harczolandnak nemzeti függetlenségünkért. Isten önnel kedves tanítóm! A viszontlátásig!

Hatodik beszélgetés.

A nőnevelésről.

Tanítvány. — Mult alkalommal a magyar aristokratia gyarlóságáról beszéltünk, azóta egy különös s nagyon elszomorító, mondhatnám egész valómat megrázó esetnek voltam tanuja, mi engem azon meggyőződésre birt, hogy a nőnem neveltetése sokkal hiányosabb, ferdebb, mint a fiaké; mit gondol tanító ur, igazam van-e?

Tanító. Állásom, szerzetes állapotom, nem engedék nekem oly tapasztalást tehetni, miből meggyőződést merithettem volna arra nézve, hogy czélszerűen történik-e a nőnevelés, avagy nem, a helyett tehát hogy

magam mondanék e fölött véleményt, töled szeretnék inkább, erre nézve véleményt hallani, noha egyébiránt mint tudod, állásomnál fogva, de megaggott korom miatt is, ebben semmit sem lendithetnék, ha arról győznél is meg, hogy a nőnevelés úgy, a mint előfogod adni a nagy czélnak meg nem felel; de azért igen óhajtom, ebbeli nézeteidet hallani, mert te igen jóra való ifju, vagy inkább most már férfiu vagy, és mert mint a közmondás szól: „A jó pap is holtig tanul;“ ámbár én annak mit velem közölni fogsz, mit tanuságomul vehetek, nem fogom többé hasznát venni.

Multkori találkozásunkkor elfeledém tőled kérdezni, miként boldogul K. J. közös barátunk a könyvkötő? — vagyis inkább azt kell vala előbb kérdezniem: meglátogattad-e azóta vagy ha nem, véletlenül nem találkoztal-e vele?

Tanítvány. Találkoztam. És pedig nem véletlenül, hanem meglátogattam őt, mert vágytam tudni, oly karban van-e, hogy az életnek örülhet, vagy ellenkezőleg talán a mostoha sors csapásai alatt tengeti nyomoruságos életét. Igaz, hogy helyzetemben nem igen bírnék rajta segíteni, ha talán nyomoruan sinylődnék, de meg voltam arról mégis győződve, hogy pusztá látogatásom is jól fog esni nemes lelkének! Meg voltam lepetve, mert ő mestersége által, megszerzé azt, mi a benne levő szellemi jó tulajdonságokon kívül még arra megkivántatik, hogy az ember magát boldognak mondhasssa.

Tanító. Én e barátunkat azóta mikor tőlem Pesten conditiót kért s e czélből néhányszor megkerestt, soha sem láttam, de mégis örülök annak, hogy sorsával meg van elégedve.

Akkor midőn évekkal ezelőtt róla beszéltél, csak úgy futva emlitted, hogy a váradi fürdő-bérlettel tönkre jutván, felesége sorsuk miatt elesüggedve, nem igyekezett ahhoz férjével együtt a rájuk nehezedett jármot huzni. Hozzá törődött-e végre, vagy —

Tanítvány. Ha midőn előbb azt állítám, hogy K. barátunk egyike azon embereknek, kik magukat boldogoknak mondhatják, tévedtem. Mert az, hogy felesége odahagyá, rágodik szivén, s gyötri őt e mai napig. Midőn pedig az embernek ily lelki baj marczangolja

belsejét nem lehet boldog. Nehány hónapja annak, hogy utolszor láttam őt; ohajtottam, hogy szólna feleségéről de ő nem nyilatkozott. Gyermekai szépen felserdültek; fiát könyvkötő mesterségére kitanította, s mint látszik derék iparos polgár válik belőle. Leánya is olyanná fejlődött, olyanná tanította, milyenre minden jóra való apának leányát tanítani kellene. Ezek így levén, nem állhattam tovább, hanem kérdést intéztem hozzá, hol van felesége; nem felelt mindjárt, hosszú nagy fohász emelkedett kebléből s bár elakará előlem rejteni, de észrevevém a szeméből csordult nagy könnyeket, s mondá, ha kívánja ön, szólok kérdésére bár feleségemet fölemlíteni nem szándékoztam soha, így folytatá vagyis inkább így kezdé beszédét:

„Mint ön ifju barátom tudja, isten megáldott a két főkellékkel, mik embert boldogíthatják. Termetem deli, szép; lelki tehetségeim a külsővel arányban vannak, — ezen két tényező ajtót tárt előttem legelső családokhoz is bejuthatni. M. nagykereskedőnek egyetlen leánya belémszeretett. Mivelt leány volt ő, mindent tudott, mit az előkelő gazdag családok leányainak tudniok kell hogy mivelteknek mondattassanak. Zongorán játszott, rajzolt, festett, énekelt, gyönyörűen tánczolt, francziául, angolul beszélt, a női pipere-munkákat értette, modora kedveltető, szóval minden ifju embert elbájolt; gazdag urfiak vetélkedtek őt arájokul megnyerni, és ő nekem nyujtá kezét. Boldog valék. Bukásunk a boldogságot tönkre tette. Apja a gazdagnak hitt nagykereskedő esődöt mondott s mikor a mostoha viszonyok oda sodortak, hogy a feleség is maga részéről előálljon azon tulajdonokkal, mik benne mindenek felett megkívántatnak, hogy teljesítse azon kötelességeket, miket a jó feleségnek, a jó anyának, a jó házi asszonynak zugolódás nélkül teljesítenie kell: borzadva vettem észre hogy az én feleségem azon jó tulajdonságokkal nem bír, s a mit tudott is, kelletlenül, zúgolódva, hanyagon teljesítette. Ő ugy a mint jóra való asszonytól megkívántatik, nem tudott főzni, nem tudott varrni, nem tudott mosni, szóval még csak a házat rendben tartani sem értette; minthogy azt, minek most hasznát kellene vennie, szülői házánál a szobaleányok teljesítették. Szóval minden terhére volt; maga viseletéből rosztat sejtettem és egy szép májusi reggelen

sejtellem teljesült. Néha néha egy nyalka huszárkapitány, egyébként szép száll legény meglátogatott s a nehányszori látogatás után vele megszökött, maig sem tudom hova; s azóta maig sem láttam őt soha. És tessék elhinni, hogy ha ily hosszú idő múlva most térne vissza hozzám s ha bocsánatot nem kérne is tévedéseért, karjaim közé szoritanám, önként megbocsátanék neki.“

Ekkor elhallgatva újra könyvek csordultak szeméből.

Tanító. Ejnye!!

Tanítvány. S kedves jó tanítóm, a nőnevelésről akartam önnel szólni, de keblemben egész forradalom dühöng, tehát inkább elhallgatok. mert ha nyelvemet megereszteném, fékteleenné válható szenvedelmem oly szavakra fakasztana, mik önt kellemetlen helyzetbe hozhatnának s attól megakarom kimélni. De hosszas okoskodás helyett mégis elmondok valamit, mi a nőnevelésről tartható értekezésnek koronája lehet.

Nemrég, talán egy hónapja D. faluban napszámósokat kerestem s fogadtam is s dolgomat végezve a falu szélén lévő rongyos csárdába tértem be egy pohár borra, mert gyalog járván el voltam fáradva. A mint ott boromat iszom, egy kamaraféle lyukból jajgatás hallatszik. Ösztönszerűleg léptem oda, hol szalmán fekvé egy aszszonyt láttam a lehető legnagyobb elhagyatottságban. Megtettem hirtelenében a mit lehetett, mit az irgalmaság követel, de már késő volt. Kérdéseket intéztem hozzá, de melyekre már alig birt felelni. S midőn azt kértem tőle nincs-e senkije, kihez kívánkoznék, felelé, hogy nincs. „Özvegy ön?“ — „Nem!“ mondá, s töredezve ezeket rebegé: „Férjem K. J. könyvkötő S* községben, de bűnöm sokkal nagyobb semhogy remélni tudnám s merném, hogy megbocsátana. Ha talán ismerné őt, éltem e végórájában arra kérném, lenne irántam annyi könyörületességgel, kérne férjemtől helyettem bocsánatot. Ezzel végső erejét összeszedve helyéből félig kimozdulva lábaimat karolta át, rám fölnézett: megteszi ezt ön? kérdé s ezzel visszaesve, kiadta lelkét.

Tanító. Szörnyűség!

Tanítvány. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az előkelő uri osztálybeli nőnem neveltetése teljesen el van tévesztve. Ha oly dolgokra tanítják a vagyonos

osztály nőnembeli sarjadékát, melyek után elélni nem bir, de nemcsak hogy elélni nem bir, hanem henyélővé, hivalkodóvá fajul el s a munkálkodást szégyennek tartja: az a nevelés nemhogy a mivelődés követelményeinek felelne meg, de sőt avval homlokegyenest ellenkezik, szóval a nőnevelés, úgy mint a mai időben azt üzik, a nemzetnek romlását eszközli. Ez az én meggyőződésem.

T a n i t ó. Én erőteljes férfikoromban is e nemzetnek igen szerény, közönséges napszámosa voltam; végeztem kötelességemet tehetségem szerint, mulasztásról lelkiismeretem nem vádol: most pedig éltem alkonyán éppenséggel nem vagyok az, ki nagyobb eszmékkel használhatnék a hazának; lelki, szellemi tehetségem elveszté minden ruganyosságát, az egyforma munkában elzsibbadt, tehát tőled szeretném inkább hallani, él-e kebledben remény, erős hit aziránt, hogy ügyeink egészben jobbra fordulnak, jelesen pedig, hogy a nőnevelés veend-e szerinted, oly irányt, melyet a józanész sugall, tanácsol?

T a n i t v á n y. Nem ábrándozom, tehát nem is várom, hogy valamely egyes szellemdus férfiú majd előáll, s a dolgok mentét megállítja s jobb irányba vezeti: de azért mégis erősen hiszem, hogy habár későn is, dolgaink jobbra fordulnak s nevezetesen, hogy a nőnevelés is más irányt veend.

Lehet, hogy egy ideig s talán még hosszú ideig a romlás mindinkább terjed, de megczáfolhatlan igazság, hogy az elrothadásban új élet csirái rejlenek. A teremtés nagy processusában e két tényező váltogatja föl egymást, élet és halál; az elavult, a megromlott, elhalt anyagból új élet virul, és ezen megczáfolhatlan igazság alapján erősen hiszem, hogy nemzetünk új életre virad.

FÉRFIUI SZÉPSÉG.

Szeretnék oly nőt ismerni, kiben a szellemi tehetségek egészen, vagy legalább lehető nagy mértékben ki volnának fejlődve, s aztán megkérném őt, hogy rajzolna egy szép férfiut, azaz rajzolná le milyennek kellene a férfiunak szerinte lennie, hogy tökélyes szépnek nevezethetnék; mert azt gyanitom, hogy valamint a férfiu jobban ki tudja rajzolni, milyen tulajdonságokat akar és kíván ő meg egy szép asszonyban, ugy egy asszony, ki a férfiuval egyarányulag volna szellemileg kifejlődve, igazabban letudna egy szép férfiut rajzolni, mert ő legjobban tudná, miket kíván meg egy oly férfiuban, kit szépnek méltán nevezhetne. Én ennek hiányában lévén, magam próbálom meg egy szép férfiut leírni, vagy inkább a férfiui szépségeket, mert többek lehetnek, meghatározni és elszámolni. Azonban minden nő ezt csak igen is tökéletlen próbának tekintse, s bármely asszonynak teljes joga van s némileg kötelessége a benne találandott hiányt kijelelni s a hibát kijobbitani. Ugy hiszem e lapok szerkesztője szivesen ad helyet a megigazitásnak vagy czáfolatnak. — Hogy e próba nem lehetend könnyü, onnét világos, mivel az emberek véleménye a szépről végetlenül különbözik; mert a mit egyik szépnek tart, azt a másik mint nem szépet megveti. Hányszor láthatni és tapasztalhatni azt az életben, hogy a mit egyik jónak ismer meg, azt a másik mint roszat kárhoztatja. De azért ne gondoljuk, hogy mivel a szépről oly sokfélék a vélemények, annak alapja nincs. Hogy oly sokan önkényük s megszokottságuk szerint különbözőleg itélnek róla, annak az értetlenség és kifejlődetlenség az oka. Igaz ugyan az is, hogy magok a tudósok is különböznek annak meghatározásában mi a

szépség, de ők is emberek. Egyébiránt a szépségnek lényege mindenkor az marad, akár ismertetik meg annak akár nem; az marad ha a hány ember, annyifélekép vélekednék is felőle.

Hogy a férfiúi szépségről csak némileg is alaposan szólhassak, szükségesnek véltem előbb a szépségről általános fogalmat állapítani meg. Egy kissé távolabbról kelle hozzáfognom, minthogy mulattató lehetne értekezésem, de azért ne ijedjete meg, ne rettenjete vissza némberek. Sokat tétettek veletek szülőitek, és sokat tétettek magatok is azért, hogy majd egykor az ifjunak vagy férfiúnak tetszhessetek; tehát áldozhattok még most is egy óranegyedet ennek elolvasására. Éltetek legszebb része abban munkálkodva folyt le, hogy majd egykor az ifjagnak vagy a férfiaknak tetszve, rendeltetéseket betölthessétek, azok szerelmét megnyerve, ezélotokat elérhessétek. Mennyi édes órától valál kisinded korodtól fogva megfosztva leányka, nem magadért szorosán véve, hanem egy ifjuért. Midőn a fiu künn a szabad ég alatt ugrándozva a természet szépségeiben gyönyörködve, élteinek egyik legboldogabb szakát tölté: te a nem oly egészséges légű szobában robotoltál, hogy izmossá ki ne fejlődve, majd egykor az ifjunak gyengébb idegzetű valóddal inkább tetszhessél. Midőn a fiu kedve s kénye szerint elégité ki éhét, te kénytelen valál a kiszabott adaggal megelégedni s néha koplalni, csakhogy finomabb alkotásuvá fejlődve, majd idővel neki tetszhessél. Midőn a fiu szabadon s könnyedén minden fesz nélkül hajlonga, a te kis testecskéd kinos csapattók közé vala szoritva egy még ismeretlen fiu végett. Midőn az már szabadon cselekvőleg lépett föl a világ nagy piacznán, neked nevelőnődtől legfelebb egy óra engedtetik sétára, de csak az ő társaságában, s ez mind az ifjuért történt, hogy majd az ugynevezni szokott finom nevelésed által neki kedvesebb lehess. Mily sokat vesződtél a franczia és német nyelvvel, vagy talán olaszszal és angollal is, mily sok időt vesztegettel el a zongora mellett és rajzolásal csak azért, hogy majd mint mivelte leány az ifjunak tetszhessél; mert miután egy férfiu karjai közt rendeltetésed elérte, soha vagy ritkán vevéd temérdek tanulásodnak egyéb hasznát. Hihetem tehát, hogy miután oly sokat áldozál

a férfi kedvéért, e száraz értekezést még csak méltatod elolvasásra.

* * *

A nagy természetben, vagy vegyük inkább csak e mi kis világunkat a földet, a földön és benne minden vagy cselekvőleg vagy nem cselekvőleg létezik. A mi nem cselekvőleg létezik, anyagnak mondatik, a mi pedig cselekvőleg létezik, erőnek neveztetik.

Csupa vagy tiszta anyag az, mely nem máskép, hanem valamely ürt vagy tért betöltve létezik, maga nem cselekszik, nem képes magát cselekvésre határozni, hanem más által határoztatik el valamire; legmegkülönböztetőbb jele az anyagnak az, hogy részei vannak, kisebb meg apróbbra osztható részekből áll p. o. egy kis élőfát levághatok vagy egy kődarabot fölvehetek s ezer, meg ezer aprócska részekre oszthatok.

Csupa vagy tiszta erő ellenben az, mely semmi ürt vagy tért be nem töltve, hanem cselekedve, munkálva létezik; az anyagtól az által különbözik a csupa erő, hogy részei nincsenek; tehát létezhetik az anyagnak részeiben és közöttük; nem mástól kénytetve, hanem magától cselekszik, maga magát határozza el cselekvésre.

Azonban sem csupán tiszta anyag, sem csupán tiszta erő a tapasztalási nagy világban nem létezik, legalább a mi hiányos érzékeink elől el van rejtve; mert a mit mi tiszta anyagnak vélünk, p. o. egy darab kő vagy egy darab fa, az nem tiszta anyag, mert ennek részeit erő tartja össze egy tömeggé, tehát már az erő az anyaggal egyesülve van. — Gondoljuk p. o. az anyagtól elválasztani az erőt, ekkor az anyagnak részei, tesszem egy kőnek vagy fának részei, ezer meg ezer piczinded részekre vagy isten tudja mikre oszolnának szét, s nem lenne többé kő vagy fa, hanem más valami, mit nem tudunk. Egyébiránt azért neveztetik megszokottságból egy ily darab kő anyagnak, mivel a kőben sokkal nagyobb az anyag mennyisége mint az erőé. Ellenben a magnetica és az electrica erőben sokkal több az erő mennyisége, mint az anyagé.

Az erőnek mint tapasztaljuk fokai vannak: van olyan először, mely öntudatlan cselekszik, munkál mint

a növényekben, ásványokban. Ezen erő sem az anyagtól melyben cselekszik, sem attól melyre hat, sem végre attól mely rája hat, nem képes magát megkülönböztetni, létét nem tudja, s gyakran kénytelen más erő irányzatát követni p. o. egy görbén nőt fát míg gyöngé, egyenes növésre irányozhatok. Van másodsor olyan erő, mely öntudva cselekszik ugyan, mint az emberen kívüli minden állatokban, de csak homályos öntudata van; nincs arról fogalma mért van ő itt, nem tudja célját s rendeltetését. Ezen erő némi tekintetben már észnek is mondatik, de csak homályos öntudásu ész ez.

Van harmadszor olyan erő, mely öntudva cselekszik, világos öntudása van, világosan megkülönböztetni magát mind más erőktől, melyekre cselekvőleg hat. Világos fogalma van arról, miért van itt, tudja célját és rendeltetését. Ezen erő az, mely az emberben van s világos öntudása észnek mondatik; máskép szellemnek vagy léleknek, léleknek is neveztetik.

Azt tudják az olvasónők, hogy egyesmi, akár mi legyen az, nem kedves p. o. egy hang, hanem a sokféleképpen tökélyes egyesülése, öszhangzása. Egyes szin soha sem oly kedves, mint több szinnek tökélyes öszvegyülete. Egymásra rakott temérdek mennyiségű kő, ha a felhőket meghaladja is, nem kedves, hanem ha vegyülve más anyaggal épületté van alakítva. — Csupán erdős hegy vagy csupán zöld rét nem tesz kedves vagy bájos vidéket. Tehát öszvegyítés különféleképpen tökélyes egyesítése kívántatik meg a szépségre. Most már lássuk a főlebb említett anyagot és erőt!

Az első s alsó foku vagyis öntudatlanul cselekvő erőnek az anyaggal való összekapcsoltatása, vagy egyesülése teszi az első azaz alsó foku szépséget. Mily gyönyörű némely virág, mily bájos némely vidék, mily szép az arany színe; de ezek csak alsó rangu szépségek mégis; csak látérzékünket gyönyörködtetik; a lelket csak kevésbé érdeklik.

A második s már felsőbb foku vagyis öntudással cselekvő erőnek az anyaggal összekapcsoltatása vagy egyesülése alkotja az általános szépségnek második s így felsőbb fokát. Mind azt, mi a növény vagy ásvány országban egyenként szép találhatik, azt egy tökélyesen kifejlődött mén, vagy a fülmile s madárcák zengécselése

felülhaladja. Az ezen foku szépségek látásunk és hallásunk által, tehát kettősen gyönyörködtetnek. Sohasem képes az, mit csupán látunk, lelkünket oly kedves, oly édes érzésekre ébreszteni, mint az, mit nem csupán hallunk, de látunk is. Kinek szive nem olvadoz a tökélyesen harmonizáló bájhangokra! A mit ilyenkor érzünk, azt bármi növényi és ásványi látvány (értem melyhez semmi emberi észerő nem járult) nem képes bennünk előteremteni. A mi tehát mind lát- mind pedig hallérezékünkre s ez által lelkünkre is hat, szebb mint a növény vagy érez, mit csupán csak látunk.

Végre harmadik azaz legfelsőbb foku vagyis világos öntudással cselekvő erőnek másképp érznek vagy léleknek az anyaggali való összekapcsoltatása vagy egyesülete hozza létre, a harmadik foku vagyis legfőbb szépséget. Ezen szépség mint már a fölebb mondottakból önként következik az ember. E három általános szépségi fok közül azonban mindegyik foknak több kisebb lépcsői lehetnek, s valósággal vannak is. Az anyaggal összekapcsolt s egyesült erő, homályos és világos öntudatu ész együtt testet képeznek. — Ha már a testben központosult anyag és erő oly arányban egyesült, hogy sem az anyagból sem az erőből vagy világos öntudásu észből több nincs, csak éppen annyi a mennyi szorosán megkivántatik, ott tökélyes emberi szépség tűnik szembe. Egyébiránt az erő vagy észbeli tehetség felülhaladhatja az anyagmennyiséget a tökélyes szépségi súlyegyen megzavartatása nélkül; mivel az erőnek részei nem lévén a csak anyaga által szembetűnő alakot nem idomtalaníthatja látszhatólag.

A mely emberi lényben a tökélyesen harmonizáló külidomok oly szép egészé alakultak, hogy ezt csupán szemlélve, lelkünk édes érzelmre kezd olvadni, ott bájt, kellemet és kecsét veszünk észre, ezeknek hódolunk, ez közönségesebben a nőlényeket jellemzi; hol pedig a külidomok tökélyes alakját az észerő felülmulni látszik, ott fenséget, nagyságot és méltóságot látunk, melyeket csodálunk s bámulunk ezek közönségesebben a férfilényeket jellemzik. Érintve volna tehát már a férfiúi szépség, de még némelyeket akarok előbb mondani.

Hogy e mi kis világunkon a földön egy anyagiilag és szellemileg tökélyesen kifejlődött ember a leg-

szébb teremtmény, abban úgy látszik megegyeznek a tudósok is, hanem azt nem tudják meghatározni, hogy a jóság, igazság, s hiúság a szépségben foglaltatik-e, nem tudjuk, hogy ennek részét teszik-e, vagy csak rokonok vele. Némely hivatkozatok, Sulzer azt mondja: „hogy az emberi alak minden látható tárgyak legszebbike, nem szükséges bizonyítani.“ Lessing „Laocon“-jában „a legfőbb testi szépség csak az emberben létezik.“ Mings: „az emberről szólok mint az egész természetnek azon részéről, melyben a szépség leginkább kitűnik.“ Göthe: „a természetnek végső műve a szép ember,“ Schelling: „a művészet leginkább, a legfőbb és legkifejlődöttebb után az emberi alak után szeret nyulni.“ Ezt nem is szükséges hosszan vitatni, mert nézzen körül kiki azon kis természetben a mennyire hatásköre ér, és láthat-e oly színvegyületet, oly alaktökélyt milyen az embertestet alkotó anyagban létezett? vehet-e más valamiben oly világos öntudásu lélekerőt észre, milyet az emberben?

Szépnek vagy szépségnek mondhatni azt, mi minden érdek nélkül tetszik, mi lelkünket édes mozgásba hozza, s mind az észet, mind pedig a képzelő tehetséget foglalatoskodhatja s kívánatait úgy szólva jó izűn elégti ki. Még pedig annál szébb valami, minél tovább tartó belgyönyört okoz, minél édesebb érzésnek nyomait hagyá keblünkben maga után. Ha tehát az a szép mi keblünket édesen melegíti, a jó, igaz, és fenséges is szép a szépségnek egészét alkotják; mert semmi sem érdeklí oly édesen és tartósan lelkünket, mint a jó és igaz. Midőn az igazat, az igazságot és jót valósulni, sok akadály és nehézség közt győzedelmeskedni látjuk, vagy tapasztaljuk, mintegy megbájoltatva egy szébb egy boldogabb világban képzeljük magunkat. Olyankor sejtjük élenkebben azt, mit az ész tökélyest elérni kíván. midőn a jót és igazat az ellenkezőkön győzedelmeskedni látjuk. Ama szébb világ, melyet a nemesebb lelkűek távol sejtének, melybe eljutni a valódi moralisták buzdítanak: összhangban; minden jónak, igaznak, szépnek, nagynak, felségesnek, szentnek tökélyes harmoniájában álland; úgy de harmonia szépnek mondatik nem jónak, tehát a szép magában foglalja a jót és igazat. Szegény szűrszálhasogató és hideg keblű kon-

tár, ki azt mered állítani, hogy a jó és igaz, nem szép, nem tartozik a szépséghez! Valamint e fogalom emberiség magában zárja, a férfit és nőt: úgy ebben az ideában szépség — foglaltatik a jó, igaz és báj, kecs, kellem. Semmi sem szép, — mond Boileau, — csak az igaz, egyedül az igaz méltó szeretetre. Semmi szépség sincs igazság nélkül, — írja Kératry — ez oly dolog, melybeu megegyezni kényszerítettünk.

Lássuk már végre, miben áll a férfiúi szépség. Ezt mondám fölebb, ha a testben központosult anyag és erő (világos öntudásu erő vagy ész és lélek) oly arányban egyesült, hogy egyik a másikat felül nem haladja, hanem tökélyes harmoniává olvadt össze, ott tökélyes emberi szépség tűnik fel; tehát a férfiúi szépség is az anyagi részeknek a mindenütt, úgy itt is eselekvőleg létező erőnél fogva tökélyes egészszé idomult alakban s vele harmoniásan egyesült világos öntudásu ész kifejlődöttségében áll.

Phidias olympiai Jupitere csak fél férfiúi szépség; ez élettelen anyag, lelketlen szobor.

Ha oly férfit, kiben a külidomok fogalmunk szerinti legfelsőbb szépségi fokra alakultak együve, egy nyilvános piacon nézésre kitennénk, de úgy hogy mozdatlanul s némán álljon ott, s képzeljük hogy az egész város népsége egyenként elmegy mellette s ha mind-egyiknek tetszeni fog, szépnek mondhatni, de ez is szobor, csak fél szépségű leszen még most.

Azt is állítám fölebb, hogy az anyag, és világos öntudásu erő vagy ész összekapcsolatásában az anyagot az erő felülmulhatja, mivel részei nem levén, a szépségi sulyegyent láthatólag meg nem zavarhatja. Igen, az erő, az ész, felülhaladhatja az anyagot s a férfiúi szépség kitünőleg ebben áll. Csak akkor szünnék meg a szépségi sulyegyén, ha midőn a rendkívüli szellemerő cselekvősége alatt az anyag, a test, nem volna képes fennállhatni, ha midőn a nagy lelki erőnek munkásságában nem tehetné meg a szolgálatot, hanem elgyöngülne, betegeskedni s romladozni kezdene. Innét az következik, hogy az egészség, az ép test a szépségnek lényeges része. A szem, és főkép a szem által vesszük észre a szépségeket; ezeknek segedelmével történhetik csak a cselekvő erőnek sikeres munkássága; tehát az ép test a test

minden részének épsége szükségkép megkívántatik a szépségre.

Visszamegyek arra, hogy az erő az anyagot felülmulhatja a nélkül, hogy a szépségi sulyegyen megzavarthatnák, s hogy a férfiúi szépség, kitünőleg e nagyobb mennyiségű erő cselekvőségében áll. Föllebb mondám s állítám, hogy sohasem rezgi át lelkünket oly édes érzés, mint mikor a jót és igazat ellenkezőjén diadalmaszkodni tapasztaljuk; de ily diadalt csak a nagyra eltökéllett s az anyagot felülmuló férfiúi erő (legalább a tapasztalás még eddig ezt bizonyítá noha néha asszonyi erők is tűnnek fel) és elszánt akarat teremte; és valóban ebben áll a férfiúi szépség. Igazán, minél nagyobb valakiben a lelki erő, annál több olyat tud elővarázsolni, mi lelkünket édesen tölti be; ez pedig szépség, a ki tehát minél több ily szépségeket tud teremteni, annál szebbnek kell magának lennie, s ebben áll a férfiúi szépség. Éppen ide illőnek vélem azt alkalmazni, mit Winkelmann Plátóval mond: „a legfelsőbb szépség istenben vagyon, az istennek nincs teste, anyaga, hanem csupa lélekerő“; így tanítottak bennünket, s mégis mily sok szépet s milyen szépet, mily sok felségest, s milyen felségest tuda teremteni. — A ki tehát lelki erejét annyira kifejti, annyira kiműveli, hogy Isten után legtöbbet tud olyat okozni, alkotni, mi az emberiségnek tetszik, kedves, édes: az szépségre nézve az istenhez legközelebb áll, a férfiúi szépség ebben áll, legalább ebben kellene állnia.

Szokásban van mondani: szép lélek, szép lelkü, s ez, alapokon épült szokás. Már Plátó a Göröghonnak isteni névvel címzett bölcse mondá: „egy szép lélek, szebb és szeretetre méltóbb, mint egy szép test.“ — De én nem annak tekintetén építek, hanem azt mondom, hogy ha Plátó soha nem is szól vala, sőt ha nem is létezett volna, a dolgok természetén alapul, hogy a lélek szebb a testnél.

Mint vannak a szép nők ezzel megelégedve, nem tudom, de azt gyanitom, hogy mihelyt e czikket elolvasták, azonnal ezt fogják mondani: „na még annak is csuf alaku férfiúnak kellett lennie ki e czikket írta, különben nem becsülné többre a lelki szépséget.“

GYÖNGESÉGEK.

Minap a váciutczában menvén, véletlen egy tudóst láttam meg; én persze egy kevéssé megzavarodám, mint valamely nagy urnál először beléptemkor, — mert tudniok kell az olvasónőknek, hogy én szörnyű respectussal viseltetem, viseltetem, és viseltetendem is mindenkor a tudósok iránt, — annyi lélekjelenléttel azonban csakugyan birtam mégis, hogy egy nagyot köszönhettem neki, de nem fogadtaték el tisztelegésem, ezt sajnáltam egy kevéssé: azonban azzal vigasztaltam magam, hogy a tudós nagy gondolatokba volt merülve, talán nem vette azt észre. Ha amugy a sokaság közt néha nem veszek észre egy mellettem elmenő tudóst: egész nap levert vagyok, hogy illő tisztelettevésemet elmulasztám. A köszöntés el nem fogadását, ha az különben észrevétetett, — gyöngeségnek neveztem. E szónál gyöngeség, az jutott eszembe, hogy jó volna némelyeket írni a „Rajzolatok“ számára.

Leirván e cikknek czimét azaz leirván a főlebbi szót gyöngeségek — egy kissé gondolkodtam, hogy miket kelljen gyöngeségeknek nevezni, s miket leheszen ide sorozni; végig tekintetem csak igen rövid időszakon, hogy az emberek cselekedeteit és nem cselekedeteit vagy elmulasztásait látva, tudhassam, mit leend szükséges e cikk alatt elszámlálnom; azaz mennyit vittek az emberek végbe, mit nem kellett volna, s mennyit nem vittek végbe, mit végbe vinniök kellett vala és bámultam e tárgy nagyságát, rettenetes kiterjedtségét. Ezekről egész nagy könyveket kellene írni gondolám, kevéssé elkezdeni nem érdemes. De hogy a főlebbi sorok hiában ne irattak, valamiket csak el kell mondanom.

Azt kérdezhetné talán valamely piperkőcz uracs,

hogy mi köze a gyöngeségnek ahhoz, mit az emberek végbevitték, vagy végbe nem vittek? azt felelhetném neki, hogy éppen csak e kettőt vizsgálva tűnik ki a gyöngeség.

Ha a gyöngeséget, — mit másképp tehetetlenségnek mondunk, — nem rendszerüleg vett tárgyként akarjuk meghatározni, kétféle gyöngeséget veszünk észre; egyik testi gyöngeség, s tehetlenség, a másik lelki gyöngeség s tehetlenség. Tudományos nyelven talán a tudósok, amazt anyagi, emezt pedig szellemi gyöngeségnek neveznék. A gyöngeség mint kiki tudja erőtelenség, tehát ellentétele az erőnek.

A testi vagy anyagi gyöngeség az anyag részeknek kevés mennyiségében, hiányában az izmoknak nem gyakoroltságában; ellenben a lelki vagy szellemi gyöngeség, mint természetesen következik, a szellemi tehetségek kevesebb adagában s kifejlődhetésre nem gyakoroltságában áll. E kettő ritkán találtaik egy egészszé alakult anyag-szellemi lényben tökélyes s oly egyes mennyiségben együtt; hanem majd a test, majd a lélek haladja felül a másikat. S minthogy a lelki erőnek kifejlődése inkább függ tulajdon akarattunktól mint a testi erőé, és minthogy annak kifejtése sok fáradságba kerül: a testi erő akármely fakint mintegy magától csak fejlődvén, az elrestült embertömeg legnagyobb része csupán a készlet várva, lelke rendszerint fejlődetlen azaz gyöngé marad. Itt csupán lelki gyöngeséget fogunk mutatványul majd felhozni.

Némely ember azt gondolja, hogy a ki 20—25 iv papirost beir akár maga, akár pedig más gondolataival s azt kinyomatja, árultatja, elajándékozza stb. abban már a lelki erő ki van fejtve, hogy az nem gyöngé. Hibázol édes atyámfia, ha ezt hiszed, lám te magad is, ki azt állítani mered, le tudnál annyi ivet írni, vagy talán be is irtál már, s — ha pénzed van ki is nyomathatod, nincs könnyebb ennél és még sincs benned a lelki erő kifejtve, mig ilyesmit állítani bátorkodol.

Igaz, hogy a te lelki tehetséged kifejlődöttebb azéinál, ki tizig alig tud számlálni s egy betűt sem képes alakítani, de azért bizony te csak gyöngé vagy; már megengedj öszinteségemért. Mily nagy a köz, a te lelki tehetséged, és oly férfinak lelki tehetsége közt,

ki mint valamely fél isten jótévéleg milliókat sőt nemzeteket boldogít! Minden kifejlődött lelki erő tehát csak aránylati, úgy az erőtelenség vagy gyöngeség is csak úgy lehet akármely emberlény lelki erejének kifejlődöttségéről vagy ellenkezőjéről itélni, ha az más emberlénynek lelki erejével összehasonlítottatik, és ha lelki erejének munkássága sikere tekintetbe vétetik.

Mily nagy a különbség egy magyar tudós lelki ereje s az isten lélekereje közt!!! ámbár mind a kettő hat, munkál. Amaz 20—25 iv papiroost beír; emez száz meg ezermillió emberrel tesz jót. A valódilag kifejlődött léleknek az isten felé kell közelítenie, ha milliókat nem is, legalább ezreket boldogítva.

A gyöngeségnek elválhatatlan társa vagy inkább talán okozata a gonoszság, mert henyeség vagy restség nem ok nélkül mondatik az ördög vagy gonosz párnájának lenni, már pedig a gyöngeség főképp restségen alapul. Ugy vélem nem vala fölösleges ezeket érintenem mielőtt a gyöngeségekből példákat hoznék fel.

Igen, sokfélének kellene egyszerre lennem, hogy sokféle rangu és sorsu emberek gyöngeségeit elszámolhatnám. A történeket olvasva, bámulandó sok emberi gyöngeségeket láhatunk ugyan, de ha minden secretarius vagy titoknok, minden inas, minden komorna és szobaleány és más ilyenü emberek leirták volna azon gyöngeségeket, melyeket életükben láttak s tapasztaltak; s ha mind azon porlepte irományok napfényre jönnének, melyek deszkákban, ládáknakban, almariumokban stb. elrejtve vannak, és ha végre minden titkos szobafalak megszólamlának, még sokkal több gyöngeséget tudhatnánk meg.

Azonban a tömérdek gyöngeségek közül csak némelyeket emlitek meg. Nem megyek távol vidékekre, nem kezdem régen lefolyt századokból, mellözök mindent, saját honunkat s nemzetünket, a szomszéd sok piczinyből álló nagy német hazát, a franczia hont, a máglyák és bikaharczok honát mellözöm, hanem a gyöngeségek iszonytató tengeréből csak néhány csöppet meritek, csak a magyar tudósok lelki gyöngeségeiből emlitek némelyeket: mindjárt rájövünk már a dologra, csak egy szikrát várjanak az olvasónók.

Ki maga is olvas, és néha holmicskát ír is, az

sokkal jobban ismeri a tudósok gyöngeségeit, mint más valaki. Ezzel azonban éppen nem azt akarom az olvasókkal elhíttetni, hogy én is tudós vagyok, mentse isten, én a tudós nevezet ellen rettenetesen protestálnék, ha valaki tévedésből annak ezimezne, hanem csak azt említem meg, hogy az elsőrendű tudósokkal bizonyos érintkezésben vagyok, minden nemtudósságom mellett is. Az első és másodrendű tudósok előtt kezeimet mellemre téve szörnyű reverentiával meghajlok, mondván: uram nem vagyok méltó.

Ha azok mindnyájan tudósoknak neveztetnének, kik irni tudnak: úgy az egész magyar kis olvasó közönség tudósokból állana, sőt több volna a tudós, mint az olvasó. Én tudok irni, ha kedvem tartja azt, a mi eszembe jut leírom s mivel szabadságomban áll azt ki is nyomtatni, tehát kinyomatom ha pénzem van, de azért, — értem csupán azért, — még tudós nem vagyok. Ha talán oly gondolatok ötlenek eszembe, melyeket én jónak, alaposnak, és egyéb embertársaimra nézve is hasznosnak lenni megismerek, azokat nyomtatás által közlöm embertársaimmal, ezt tenni kötelességem, ezzel az erkölcsi törvény szerint tartozom, s ez nem tudósság hanem fejlődöttség, erényesség. Tehát lehet valaki legkifejlődöttebb, legerényesebb a nélkül, hogy tudós volna.

De lássunk már végre némely gyöngeségeket. Megvallom, hogy ezeket fokonkint kellene soroznom és osztályoznom, de megvallom azt is, hogy arra most nincs kedvem. Pedig ezt csak azért is jó volna tenni mivel némely gyöngeségek vétkecskékké és bünöcskékké változnak át. De legyenek csak vegyesen.

Oly idegen nyelveken írt munkára utalni s hivatkozni, melyeket nem értünk, gyöngeségek.

Mások gondolatait magunké gyanánt elmondani, gyöngeség.

Valamely igen jó idegen írónak egy pár hibáját kiküldetni, s azt kürtölni, gyöngeség.

Írotársra neheztelni vagy éppen haragudni azért, hogy az más véleményen van, nagy gyöngeség.

Arra haragudni ki hibáinkra figyelmeztet, nagy gyöngeség.

Valamely munkát ócsárolni csak azért, mivel annak szerzője nem barátunk, gyöngeség.

Munkát kiadni csupán azért hogy általa jutalmat nyerjünk, nagy gyöngeség.

Erőnek erejével azon lenni, hogy azt a jutalmat minden esetre elnyerje, akár érdemli akár nem, bünöcske. Irotársunk szavait elcsavarni, véték.

Azt hitetni el magunkkal, hogy mások semmit sem tudnak csak mi tudunk, nagy gyöngeség.

Némely véleményadás végett ránk bizott munkát meg sem olvasni s az ítéletet róla mégis kimondani, nagy gyöngeség.

Tudós képet vágni s a néptömeg közé nem vegyülni s azt hinni, hogy az tudóshoz nem illik, gyöngeség.

Valamely névtelenül kívánt, s beküldött pályamunka szerzőjét a jutalom elítélőivel tudatni, véték.

Kritika alá a tulajdon nevet ki nem tenni, gyöngeség.

A kritikában nem okokkal harczolni, hanem személyes gyűlölségből rágalmazni, bün.

Az irodalmat előadva némely munkákat készakarva sőt bosszulólag elhagyni, nagy gyöngeség.

Tulajdon személyecskénkről és munkácskáinkról név nélkül vagy álnév alatt magasztalólag szólni, nagy gyöngeség.

Irodalmunkat a messze haladt német literatúrával hasonlatba hozni akarni, nagy gyöngeség.

Menzel hirlapját követni akarni s majmozni, nagy gyöngeség.

Mindig okokat kiabálni s mégis azok nélkül állítani, nagy gyöngeség.

A meg nem czáfolhatás esetében a meggyőzetést el nem ismerni, hanem epigrammázni, gyöngeség.

A pártoskodás hasznát kimondani s mégis az igazság mellett pártoskodókat kárhoztatni, nagy gyöngeség.

Elveket emlegetni s azokat nem ismerni, gyöngeség.

Azt lármázni hogy nem k i hanem m i t, és mégis részrehajlással azt nézni s a szerint itélni, hogy k i, gyöngeség.

Más által játszani egy szerkesztő kezéhez valamely czáfolni akaró czikket, mintha nem mi irtuk volna azt, gyöngeség.

Tulajdon hasznocskánkat a közhaszon rovására mozdítani elő, véték.

Valamely munkát, mivel az nem barátunktól került, visszavetni, nagy gyöngeség; stb. stb.

A fölebbiekből világos, hogy csak az író emberek gyöngeségeiből soroltam el némelyeket; emlitém ugyan csak fölebb azt is, hogy az emberiség tagjainak, egyéneinek mindenféle gyöngeségeiről kötetekből álló könyveket lehetne írni, de az itt nem czélom, hanem csupán azért említek föl valamely családfőnek gyöngeségeiből némelyeket, hogy a különben üresen maradandott lap üresen ne maradjon.

Fridriczke ur vagyonos családapa, s valamint másoknak ugy ennek is vannak gyöngeségei. Ókeminek 6 gyermeke van s azok neveltetésében több rendbeli gyöngesége van. Német nevelőket fogad, hogy azoktól gyermekei a német nyelvet jól megtanulhassák, de a magyar nyelvet általok elhanyagoltatja. Ez nagy gyöngeség; szerintem bűnnek is mondható.

Cselédeinek béréből többet kevesebbet rendesen le szokott vonni, hogy a divatra, czifrálkodásra több maradjon. Ez nagy gyöngeség. Német hirlapokat járát, de a magyar lapok közül egyre sem fizet elő. Ez is nagy gyöngeség, sőt mondhatnám hazafiatlanság, sőt még többet mondhatnék, ez nemcsak gyöngeség, nemcsak hazafiatlanság, hanem nemzeti létünk ellen bűn.

Nem! Nem ereszkedhetem a magyar emberek nagy részének gyöngeségei elszámolásába, mert az széles tenger; magam is bele merülnék, tehát szándékomat megváltóztatva abba hagyom, s így az oldal már nem marad üresen.

~~~~~

BÁR CSAK PAP LENNE.

Megjelent az „Arany Trombitá”-ban 1869.

THE GREAT RAMP LENTIL

A szegény boldogult szülőim beh sokszor mondták, mikor még gyermek valék: bár csak pap lenne belőle! Még most is sir bennem a lélek ha elgondolom, hogy ez ohajtásuk következtében tönkre jutottak. Oh bár soha sem támadt volna keblükben e vágy és most az én lelkiismeretem nyugodt volna!

Elmondom szerencsétlen sorsomat és a miatt korán sirba szállt szüleim sorsát, hogy abból mások is okulhassanak.

Ezelőtt mintegy ötven évvel apám a Bakony szélén Cserfalva nevű helységben igen jómódu egész telkes gazda volt.

Mivel én a katekizmust és bibliai történetet könyv nélkül igen jól tudtam, mind szüleim, mind pedig a szomszédok azt hitték, hogy igen jó fejem van s papnak való vagyok, mert akkor időben legalább a mi vidékünkön a földmivelők úgy gondolkodtak, hogy ily fiuból, ki a katekizmust jól tudja csak úgy válhatik derék ember vagy ur, ha pappá lesz. Szülőimnek egy ismerősük volt, ki Pesten lakott, de vidékünkön gyakran megfordult, s mindig nálunk szokott meghálni; mi dologban járt, én mint gyermek nem tudhatám.

Ez ember szegény szüleim fejét tele beszélte anyira, hogy engem hozzáadtak Pestre, hol majd az iskolákat kitanulhatom, s aztán pappá lehetek. Boldogtalan szülők, hogy ebbe beleegyeztek.

Mit ígért és adott apám gazdámnak, — Hanák Mártonnak hívták s boltot tartott, — nem tudom, de azt meg kell vallanom, hogy egész esztendőn át jó dolgom volt nála.

Mikor az iskolának vége volt maga kocsiján vitt haza szünidőre a szülői házhoz, és onnét ismét vissza

Pestre mikor az iskolák újra beálltak. Tanulásom második évének tavaszán szülőim is eljöttek Pestre, egyrészt engem meglátogatni, másrészt pedig azért is, hogy e várost megláthassák és a budai meleg fürdőt néhányszor használhassák; ezt az én furfangos gazdám intézte így, miről későbben meggyőződtem, és apámmal elhitette, hogy az a ház, melyben laktunk és boltja is volt, az ő saját háza; természetesen könnyű vala neki ezt apámmal elhitetnie, mert az őszinte falusi embernek eszébe sem jutott valami ravaszságot sejteni.

A második latin iskolát végezve gazdám rábeszélte, hogy ne menjek szünidőre haza szüleimhez, hanem menjek vele Erdélybe.

A meghívást elfogadtam, ámbár igen nehezemre esett a kedves szülőket meg nem látogathatni, de másrésztől örültem annak, hogy országot s világot láthatni jó alkalmam akadt. Sok ügye lehetett Erdélyben gazdámnak, mert ott mindig lótot futott, de miből állottak, még csak nem is sejthetém.

Meg kell vallanom, hogy házánál a harmadik iskolai év alatt is jó dolgom volt, főkép annak vége felé, mivel arra már előre számított, hogy a következő szünidőre is nála maradok, ugy is történt. Ekkor Kassán és vidékén voltak ügyei, hová szintén magával vitt.

Most már a negyedik iskolát tanultam. Nem hogy vonakodott volna néha pár forintot előlegezni, míg majd apám eljő értem s lefizeti, de sőt maga kínált és én köszönettel fogadtam.

Utja egyszer ez idő alatt megint apámék háza felé vitte s részint a tartás fejében, részint kölcsönképen apám már 100 forinttal tartozott neki, erről tőle kötelezvényt kért, mit apám szívesen meg is adott, s a kötelezvényt, mert szegény apám írni nem tudott maga Hanák gazdám írta meg, apám csak nevét körmölte alája, anyám pedig keresztet pingált hozzá.

Röviden szólva a 100 forintos kötelezvényből 1000 frtos kötelezvény lett, mivel az akkori időben még nem igen szokták a pénz mennyiségét betűkkel is külön kiírni; az isten nélküli hitelező nullát vagy semmit tolott hozzá és e semmi képes volt szegény szülőimet egészen semmivé tenni. A sátán fajzat megvette szülői-

men az 1000 forintot, vagyis eladatta minden ingóságukat, mert a föld mint jobbágytelek az uraságé volt.

Pörlekedett ugyan apám a gonoszlelkű ember ellen, (ha ugyan embernek lehet az ilyet mondani) de az által nemcsak nem segített magán, hanem a mi kevese még előbb maradt, azt is elveszté, mert pörköltésre ment volt fel.

Kipusztulván mindenökből szegény szüleim szégyenletökben Cserfalvát odahagyva, máshová költöztek.

Nem palástolom hanem őszintén, bünbánólag valom be, hogy a pénz segélyével, mit gazdám kínálva adogatott, az erkölcsösség ösvényéről letévedtem s az iskolát is nagyon elhanyagoltam; nem mertem szüleim szeme elé menni, de tulajdonképen nem is tudtam, hogy szülőföldemről hová költöztek, hol tartózkodtak.

Elgondolva, hogy legfőbb óhajtásuk nem teljesült, minden reményük, (hogy én majd pappá leszek) meghiusult, és vagyonilag is koldusbotra jutottak én miattam; a Duna partján ülvén keservesen sirtam, midőn egy uri ember véletlenül megszólít, és kérdé, hogy mi kell, mért sirok?

Az ur ki megszólított, éppen utra készült és arra szólított fel, hogyha kissé németül tudok, és kedvem van, felfogad és mint inast magával visz. Mit tehettem okosabbat, mint az ajánlatot elfogadni.

Mikor elindultunk, egyéb mondanivalója közt arra figyelmeztetett, hogy őt nagyságos úrnak szólítsam.

Három évig voltam nála, mely idő alatt sok országban megfordultam vele, igen szeretett, mert hű cseléde voltam; és mivel ő ott, hol megállapodtunk, inkább csak magánosan szokott dolgai után jární, engem meg otthon hagyott, jó alkalmam volt olvasgatni, annál inkább, mert maga is buzdított, könyvét használatúl engedvén nekem.

Hamburg tengeri kikötő német városban valánk utoljára együtt, itt egy uriasszonyal szeretői viszonyban állott, és több izben össze is kívántak kelni.

Történik egyszer, hogy engem uram valahová küld, mondván, hogy a szobakulesot is magammal vigyem, mert ő aludni kíván. Mikor visszatértem szegény jó uramat halva találtam. Az asztalon más iratok mellett egy levél nekem szólt, benne 300 frt utiköltségre volt zárva, mint irta hogy avval a szeretett édes hazába visszajö-

hessek. A levélre, hol e szók állottak szeretett édes haza, nagy könnyesöppek hullottak szemeiből, a papir még akkor is vizes volt, mikor a levelet felbontottam. Gondolom minden érzékeny szívű ember természetesnek fogja találni, hogy én jó urammak megmérgezés által történt halála fölött zokogva sirtam.

Gyalog indultam a hosszú útra és úgy folytattam is utamat egész Németországon át, hogy a szép utiköltésnek nagyobb részét megtakaríthassam.

Prágához már közel egy faluban az est meglepett, hol huszárok szállásoltak. A kis korcsmában hová bementem néhány huszár iddógált s a csinos korcsmárosnéval magyarul tréfálództak, a min csodálkoztam. Az asszony katonasággal került oda, mint markotányosné.

Másnap korán indulni s utamat folytatni akarván a csinos és pajkos menyecske igen szépen kért, hogy maradjak a földiek között legalább pár napig; igen sürgős dolgom nem lévén maradtam annál inkább, mert a korcsmárosné oly szavakat ejtett, mikből azt lehetett kihoznom, hogy ő bizony szerelmes, még pedig, hogy belém lenne szerelmes, igaz akkor én derék csinos fiatal ember voltam. A pár napból több hét lett, és mi a kézfogót megtartottuk, s a pap első izben ki is hirdetett.

De az én jegyesem, azt hívéen hogy így már én övé vagyok a csinosabb huszárokkal is úgy csókolódzott, mint ha csak, mindegyik szeretője volt volna, talán az is volt. — Én nem akarhattam huszár földieim számára feleséget venni, tehát ott hagytam a menyasszonyt.

Mikor már a falu végére értem, egyik huszár látva, hogy oly könnyű szerel vándorlok, megszólít, hogy nem volna-e kedvem helyette huszárnak felcsapni, csak két évre, mert akkor az ő szolgálati ideje kitelik, de apja meghalt és elbocsátását megígérték, ha maga helyett mást állít.

Én 200 forintért beálltam, és igen szerencsésnek éreztem magam, hogy ekkép majd rövid két év múlva hazakerülvén, utiköltséggemmel együtt 500 forintom lesz a mivel majd valamihez kezdhetek, mert vajmi szép dolog, mikor az embernek tulajdon maga által keresett vagy szerzett s megtakarított 500 forintja van zsebében.

A katonai szolgálati idő két év eltelt, és én haza-

jövén, Fehérmegyében a Vértesalján Csákvártól nem messze, telepedtem le.

A falut Varjasnak híják, itt a legszélső házat megvettem 200 forinton, igen rossz karban volt, a meszelés, vakolat leomlott róla, az utcái kerítést és kaput rossz emberek elhordták, eltűzelték volt, szóval az egész lakpusztulásnak indult, az udvart gaz és fű nőtte be, mert rég idő óta a ház küszöbét senki sem taposta; a házhoz másfélholdnyi gyep is tartozott, mi hajdan valami kertféle lehetett, de most teljesen el volt hagyatva.

A házat, másik 100 forintot fordítván rá, jó karba hoztam. Az utcára szolgáló picziny ablak helyett két nagyobb ablakot alkalmaztam, zöld redőnyökkel, vagy mint mások nevezik, zsalugáterekkel; az udvart palánkkal és kapuval bekerítettem.

A telket magam jó mélyen fölástam, elrendeztem, részint más vetemény alá fogtam. Utczáról és udvarról a ház elé ákácz fasort ültettem, szóval 3 év alatt házam tája oly meglepően szép vala, hogy gyönyörűség volt ránézni, és az emberek azt suttogák, hogy sok pénzemnek kell lenni, mivel házamat s a telket oly csinosná birtam átalakítani, pedig csak 100 forint kellett hozzá, de ez akkori időben falusi emberek között, kik hét számra sem láttak néha egy garast sem, sok pénznek tetszett, azonban többet tett szorgalmas munkám és okoskodásom. Ekkor az én birtckocskám testvérek közt is megért 600 frtot.

Ez idő folytán mind a helybeliek, mind pedig a környéken sokat beszéltek rólam, jót, roszt, szokás szerint. Dolgaim úgy hozták magukkal, hogy sok helyen meg kellett fordulnom, miközben egy özvegy nemes asszonnyal jutottam ismeretségbe, ki környékünkön lakott.

Legszébb időben, csinos ember is levén, volt uraságom mellett pallérozódtam is, az özvegy asszony belémszeretett, s úgy szólván ő kért meg engem férjül. Összekeltünk és a mézes hetek alatt igen boldog embernek éreztem magamat elgondolva, hogy én most földesúr vagyok. Haj! de az én boldogságom nem soká tartott.

Alig voltunk együtt esztendeig, az én drágalátos feleségem, ha nem történt minden kedve szerint, engem

jöttmentnek, sehonnainak, parasztnak kezdett czimezgetni. Rosszul éltünk együtt. Egyszer távol voltam, mely idő alatt kedves feleségem mindent összeszedett a mi értékes volt s a háztól egy huszár hadnagygyal eltávozott; hová? senki sem tudta.

Pár hét múlva rokonai azon hirrel jöttek hozzám, hogy feleségem náluk meghalt.

Ott is temették el, engem pedig arra szólítottak fel, hogy a házat rögtön hagyjam el, mert az nemes birtok, és most már ő rájuk szállt feleségem végrendelete szerint; s hozzá tették még e fenyegetést, hogyha jó szerivel nem megyek, erőhatalommal vetnek ki.

Én természetesen fenyegetésüket semmibe sem vettem, tehát nem is mozdultam. — De midőn zaklatásuk mind inkább sértőbbé vált, azt adám tudtokra, hogy azonnal eltávozom, ha visszafizetik 100 forintomat, mit a birtokba beruháztam. Erre azt felelték, hogy mutassam ki, vagy írásbeli levéllel bizonyítsam be állításomat.

Ekkor vettem észre, mily nagy hibát követtem el, hogy feleségemtől erre nézve tanuk által is erősített bizonyítványt nem vettem. Futottam, lőtottam az ügyvédhez, hogy segítsen rajtam; nem lehet, mondá, ha nincs róla írásom. E közben visszajött az én szerelmes jó feleségem rongyosan, ő nem halt meg, a halált keltő hir, csak fogás volt. — Esdekelt most, hogy engem jövőben megbecsül és legjobb feleség lesz, de mint-mondani szokás, kutyából nem lesz szalona, feleségemből sem lett jó asszony. Feleségemmel kibékelve pénzügyemet tisztába akartam hozni, de mindig halogatta, hogy ráérünk; az ügyvédhez is újra sokat jártam, mikor pénzt vihettem neki, mindent ígért, de azért még sem tett semmit.

Mig így bajlódnám más nagy förgeteg kerekedett fejem fölé. Rendbe hozott csinos házamat a rossz emberek elakarták kezemről ütni, azt rebesgetvén rólam, hogy szökött katona vagyok, s hogy lopott pénzzel gazdálkodom. És volt, az istentelenek közt olyan, ki esküvel is erősítette, hogy a hir való.

Más veszdelem mi fejem fölé tornyosult az, hogy Hanák, ki szegény apámat koldusbotra juttatá ezen a vidéken árendáskodott és ekkor már gazdag ember volt, mert sokakat megcsalt. A környékben gyűlölték őt, de nem árthattak neki, hanem jó alkalomra vártak; mi elér-

kezett és Hanákat agyonverték, de senkire sem birtak eleinte gyanakodni. Én azonban pár hét múlva elég meggondolatlanul nyilvánítám, mások jelenlétében a fölött örömet, mert az megérdemelte, hogy agyonverték. Ellenségeim erre nemcsak gyanut keltettek ellenem, hogy Hanák árendást alig ha én nem vertem agyon, hanem egyenesen rám fogták, azaz nem szemembe, hanem hátam mögött.

Volt-e feleségemnek is abban része, hogy engem gyanusítsanak, nem merem egyenesen állítani, de valószínűnek vehettem.

Én most már komolyan fontolóra vettem, mily szomorú következése lehet e gyanusításnak, annál inkább, mert ez alkalommal is, — mint nekem titkon hirül hozák — voltak oly isten nélküliek, kik készeknek nyilatkoztak esküvel is erősíteni, hogy én volnék a gyilkos.

Házamat szerettem volna kéz alatt hamarjában eladni, de meg más részről attól tarthattam, hogy ezt káromra magyarázhatnák.

Nemes asszony feleségem talán sejté, hogy engem gyanusítanak, ő a háztól elment, hogy elfogatásomnak tanuja ne legyen, — mást nem gondolhattam róla.

Szeptember végén késő este 9 óra után egy jó barátom lélekszakadva jő hozzám, és kérve sugta fülembe, hogy rögtön meneküljek, a merre tudok, mert, nem telik bele egy óranegyed és elfognak. Óvakodva távozott, hogy senki észre ne vegye. Én hirtelenében összekaptam a mit lehetett és már a bezárt ajtón zörgettek, a fogdmegok mikor a kertre nyiló ablakon kiugorva a Vérteserdőbe menekültem, hol azonban nem maradhattam, mert nyomoztak, üldöztek, tehát, Csákvárnál a Vértest elhagyva Bakonyba rejtezkedtem, hol csak hamar sok szökött katonával jöttem össze, kiket ott desertoroknak, (deserteur) neveztek. Három hónapig voltam már a Bakony félelmes lakója, holott senkit sem bántottunk, csak kenyeret s szalonnát kértünk, midőn az éhség kényszerített.

Deczember közepe volt, már nagy hó esett és csikorgott és fagyott, meleg ruhám nem volt s majd megvett az Isten hidege, midőn a vidéken más bujkálók vagy tulajdonképi zshiványok, kik a fosztogatást, rablást mint mesterségüket üzték, több rablást követtek el, minék következtében a megye kiküldé pandurait azok üldö-

zésére, kik véletlenül épen a mi tanyánkra bukkantak; mi szétugrottunk, lőtek is utánunk s talált-e a golyó valakit, nem értem rá fürkészni mentem a merre mehettem. A mint a csillagok állásából kivehettem közel volt éjféel mikor a szélső házak egyikében gyertyavilágot pillantottam meg s gondolám oda bemegyek bármi sors várjon is rám.

Ugy történt, a ház lakói észre sem igen vehettek, mikor a szobába lopózkodtam, mert a figyelem más fontosabb dologra volt fordítva, egy haldokló öreg asszonyra kit a lelkiatya a hosszú utra készített el, honnét senki nem tér többé vissza; és az a haldokló asszony az én édes anyám vala.

Egy pár órával előbb még az én nevemet suttogá, de én nem voltam még akkor ott; mihelyt a pap elment, nem sokára kiadá lelkét, de én még akkor nem tudhattam, hogy az az én édes anyám, hogy tőle bocsánatot kérhettem volna nagy bűneimért.

Testvérbátyám elbeszélte, mennyire kinozta szüleit azon meggondolatlanságuk, hogy engem Pestre adtak, holott otthon maradva jóra való gazda válhatott volna belőlem. Apánk már két évvel előbb halt meg testben lélekben megtörve fia miatt. — Mint az eddig mondottakból kitetszik, már érett férfiú valék, a viszontagságok megedzettek és mégis azt hittem megreped szivem fájdalmában, hogy az örökre elnémult anyának hideg ajkai bocsánatot sem rebeghettek.

Az édes anyának tetemeit eltakarítva bátyámmal más vidékre költöztünk a Balatom melléke, hátunkon vivén el minden podgyászunkat, ingóbingó jószágunkat, és itt vagyunk most örülve az életnek.

Mikor ez előtt 15 évvel ide letelepedtünk, nap számmal kerestük kenyerünket, semmink egyébünk nem vala — mint mit hátunkon hoztunk, de megvolt az, mi a földi jólétnek boldogságnak forrását teszi; tudniilik megvoltak erős karjaink, megvolt elhatározott erős akaratunk dolgozni úgy a mint ember képes, takarítani is úgy mint a józan okosság parancsolja és most Istennek hála 30 holdnyi saját birtokunkon feleségeinkkel és gyermekeinkkel együtt gazdálkodunk.

És a mi engem illet, ki egyet és mást próbáltam más országokban is megfordulva láttam, hallottam és tapasztal-

taltam olyat, mit sok más polgártársam nem tapasztalt tiszta lélekkel vallhatom, s merem állítani, hogy nincs boldogabb megelégedettebb ember a polgári társaságban, mint a földmivelő, ha ő szorgalmas, ha dolgát jól érti, ha takarékos.

Nincs az államban oly szabad polgár, mint a földmivelő, más emberek egymástól inkább függnék, mint a földmivelők. De a mint én a környékben észreveszem, egy nagy hibájuk van, az hogy teljességgel nem szeretnek olvasni, azaz tanulni, és ez az oka, hogy őket a más osztálybeli emberek, kézműiparosok, hivatalbeliek s kivált a gazdagabb urak annyira lenézik, mondhatni megvetik.

Ha a földmivelő valami jó politikai hetilapot maga járatna, s azt családja körében olvasgatná: egészen más emberré változnék át csak egy év alatt is. A tudomány a szúr vagy suba alatt is épen oly jó gyümölcsöt terem, mint a reverenda alatt.

REPÜLŐ SÜLTGALAMBOK.

I. Fűvészkert.

Ha mindenki, boldog és boldogtalan, csak országos nagy dolgokról szeret írni, melyektől a haza jóléte függ, mint mondani szeretik, én csekély tárgyat tűztem ki magamnak; de ha kívánjátok; ez is igen fontossá lehet.

Néhány gyönyörű tavaszi nap levén már az idén, egyikén sétálni indultunk oly szándékkal, hogy az egész napot erre szánjuk, s a városnak főkép külső részeit mind bebarangoljuk. Azonban jónak láttuk a fűvészkert mellett elmenve, oda betekinteni.

Én igen érdekes, mulattató, és tanulságos dolgokat tudnék e sétálási tapasztalatunkból az olvasókkal közölni, de azokat más célra s alkalomra tartom fenn magamnak és e celeberima universitás (leghiresebb egyetem) fűvészkertéről szándékozom némelyeket elmondani.

Még semmi növény nem hajtott ki, mélyen a földben működhetett csak, tehát nem volt mit látni, hanem bezzeg láttunk más jelességet; t. i. a celeberimának épülete több helyen bedőlt, leszakadozott, összeroskadt, gondolám ez a celeberima czimmel szép harmoniában áll. Hja! nálunk így szokott menni. A legtulságosabb és erőszakolt fényüzés és a legrondább nyomor, mint két szélsőség ér össze. Gőzhajózás, más részről legrosszabb utak, tengelyig érő sár; Pesten egy két utcát öntöznek, a szemetet összesöprik, a külvárosokban pedig a marhák és szekerek dülnek a posványba. Szóval a fűvészkerti épület a legbotránkoztatóbb tekintetet nyújtja.

Sajnáltuk, hogy a főkertész nem volt jelen, kitől

e felől némi tudomást ohajtottunk volna szerezni. Az omladékokat kitakarító személyzet semmi felvilágosítást nem bira adni kérdéseinkre. Azt tudhattuk, hogy a melékszemélyek vagy gépszerűen dolgozó napszamosok sehol sincsenek a dologba avatva, de mégis mintegy önkénytelenül; ösztönszerűen egyről-másról kérdezősködünk, miután e botrányt kelle látnunk.

Maga az, hogy valami ház ledől, összerogyik, semmi különös, mert hiszen semmi sem tarthat örökké, de hogy a celeberimának ily fűvész kerte legyen, az nagyon is feltűnő.

Kérdeztük tőlük: fölépitik-e e házat és mikor? vagy máshol csinálnak-e fűvészkertet? Ók nem tudnak róla semmit. Mondók nekik, mi hallottuk rebesgetni, hogy az üllői uton a Ludoviczeumon innen fekvő Festetics kertet veszik meg e célra. A jámborok nemtudommal feleltek. Szerencsénkre érkezett egy avatottabbnak látszó kertész legény, kit mohon vettünk elő, hogy mondaná meg, mit tud erre nézve, ez hallomás után anynyit mondott mennyit magunk is tudtunk, hogy e telek eladatik, s helyette a Festetics kertet veszik meg, mikor történik ez, még ez idén-e vagy jövő esztendőben, s hogy való-e? nem meré állítani.

Ezzel az egyetemnek fűvészkertét keresztül, még hosszában besétáltuk, s tova mentünk, de figyelmeztetve levén az új fűvészkertre, azt sétánk közben szemügyre venni el nem mulaszthatánk, és kölcsönös észrevételeinket, ellenvetéseinket fölötte megtettük, de kivált elhátároztuk magunkban a dolog mibenlétéről bővebb tudomást szerezni s nyilvánosságra hozni. Az eredmény nem sok, de elég nevezetes.

A Festeticskertet már méregették, terve felső helyre benyújtott. Több év óta szándékolgatott már e telek megvétetni, a fenséges nádornak is ohajtása volt az.

Eszközlése A.-ra volt bizva, ki ennek kerítés falát és a benne álló csinos házat építé. A tulajdonos gróf Festetics kész volt azt 70,000 pengő forintért átengedni, egyébiránt a közbenjáró s alkudozó építő mester becsületére és belátására bizta, ha néhány ezerrel drágábban lehetne eladni. Az építő P. 110,000 pforintra becsülte; így természetesen az egyetem részéről lépés nem történhetett, mert honnét pótolta volna a 40,000-et

ha a mostani fűvészkertért csak 70,000-et remélt kap hatni? a dolog függőben maradt.

De a mostani fűvészkertre mostohán összemunkáló körülmények sürgették a dolgot újra föleleveníteni ilyen rossz körülmények a többek között, hogy az épület több helyen bedüledezett, leszakadt; a többi résznek is minélelőbbi összerogyását várhatni: a Kunevalder testvérek roppant háza (most ideiglenes állatgyógy-intézet) a kis nyomorult kertnek nagy részét beárnyékolja; a lég és napsugarak a szűk téren összeszorulnak, s a növényt kiégetik, a városi élénkség napról-napra növekedik, s az országuton uralkodó porfelleg, a növényeket oly annyira elsatnyítja, hogy tenyészésüket nagy mértékben akadályozza stb. Így az egész kertnek tönkre kell jutnia.

Arról tehát senki nem kételkedhetik többé, hogy e hely fűvészkertül tovább nem maradhat, ha csak az egyetemi tanító kar az ifjuság hátramaradását, sőt az által az egész hazának ebbeli kárát eszközölni szándékosan nem akarja, mit gondolnunk sem szabad. Ha mi előre gondolkodni, s a jövődbe számítani tudnánk, természetesen igen felséges és gazdaságos leendett volna a muzeum mellékeit egy uttal és kevés költség pótlékkal annyira kiterjeszteni, hogy az fűvészkertül szolgálhatna. A mostani fűvészkert árával megtoldva a muzeum terét az ősz-utczára ki lehetett volna bővíteni; mily dicső leendett volna a muzeumot környező fűvészkert; no de mi rendszerint akkor okoskodunk, midőn már a költségek megtétettek, nézzük a Ludoviczeumot!

Ha a mostani fűvészkert megmaradna, a szükséges épületek az újabb intézkedések mellett, a szépítési bizottság rendeletei értelmében belekerülnének 40—50,000 pengő forintba, mert mi magyarok az ily nyilvános épületeket pompásan szeretjük építeni akarni, akár czélszerű, akár nem. És nem volna-e itt a pénz egyenesen kidobva, midőn maga a telek most már fűvészkertnek nem való?

Most nézzük, mennyire kedvező alkalom kínálkozik a Festetics kerttel. Ennek területe 30,000 □ü öl, holott a mostanié, csak 3264; és mégis amazt most megvehetni 70,000 pengő forinton, ezt pedig a Kunevalder testvérek megvették 80,000 pforinton. Ezt nem kellene

elszalasztani. Azonkívül a Festetics kertnek jó oldalai, hogy a szükséges épületek benne megvannak; minden oldalról jó kerítése; van természetes tó benne a vízi növények számára; földje is különböző, majd agyagos, majd meg homokos; néhol lapályos, ismét másutt dombos, könnyebben megválaszthatni különböző növények saját-sága szerinti földét; a levegő szabad hatása, nincs kitéve annyi pornak, a mi fő, a vizár ellen is óva van stb.

Ellenvetésül csupán az hozathatnék föl, hogy meszsze van. De tegyük, hogy az egyetem nem ezt veszi meg, akárhol választ mást, mindegyik oly távol esik, és azonkívül az elszámlált előnyökkel sem bir egy hely sem. Miként hitelesen beszélnek a fenséges nádor is óhajtja, hogy e hely vásároltassék meg, mivel a Ludoviczeum is itt van, s hogy így a városnak e része ilyen módon nyerjen értéket.

A mint értesülve vagyunk, maga a városi előljáróság és választó polgárság is ohajtáná a nagy közönség érdekében, hogy ez történjék, és kész lenne e tekintetben mindent, mi tőle telik megtenni.

Jelesen, hajlandóság mutatkozik a József árvaházon belül levő telket sétánnyá alakítani s közepére vendéglőt építeni. Az egész népesség érdekében alakult a városliget, és tartatik fenn. De mindenkor, és csupán oda nem csődül az egész nép, tehát szükséges, hogy a városnak más részében is legyen mulató hely; ezt a városi hatóság bölcösen át is látja, s eszközölni kívánja.

Tudjuk a Ludoviczeum-kertben csupán a szemnek van elégtéve, de a has üresen marad, pedig csak valljuk meg, a hasistennek kell vinni legnagyobb áldozatunkat; azért törjük zuzzuk szüntelen magunkat, tehát valóban szükségesnek mondhatjuk, hogy ez említettem üres helyen, vendéglő emeltessék.

Minthogy már a valószínűnél is több, hogy a Festetickert fűvészkertté változik, képzeljük, hogy ez már valósult; most kérдем: van-e Budapest környékén hely, hol a gyönyörködtető a hasznossal és szükségessel úgy össze volna kötve, mint itt? Az új épület (úgynevezett Neugebäude) előtti tér hova némelyek a fűvészkertet ohajtják, soha oly felséges levegővel, és oly változatossággal nem birand, mint itt a Ludoviczeumkert, a fűvészkert. Az új épület mellett borzasztó golyóbisrakások megzavarják gyakran gyönyörünket. Hát ha az új fűvészkert és

volnánk-e esztelenek, ha mindig csak nyelvküzdésben akarnók az időt tölteni? tehát idegen gyarmatokat behozni szükségtelen, sőt káros. Ha kevesen jönnek be, semmit sem változtatnak azon, mit általuk némelyek változtatni hisznek, óhajtanak; ha sokan jönnek, szükségkép meg kell ujulni a küzdésnek, mi egyéb sürgetős teendőkben gátol, s a győzelem sem bizonyos.

Mi czélből akarjátok az idegeneket behíni? talán azért, hogy itt kevés ember van földművelésre és gyári munkákra? vagy talán azért, hogy általában ipart ébreszsenek? vagy végre, hogy hazánk népét erősítsék arra az esetre, ha ellenség támadna meg bennünket? Mászt nem igen gondolhatni, ha csak még ezt nem teszük hozzá, hogy tudományt hozzanak magukkal?

A mi az elsőt illeti: nem hogy kevés, sőt igen sok heverő munkás kéz van itt, mit mindjárt meg fogunk látni; a másokra azt felelem, hogy az angol, amerikai és francia ipart is elhozzák még a magokén kívül, a mi szorgalom gátló intézkedéseink és törvényeink, szóval körülményeink közt még annak is ki kellene vesznie; egyes bevándorlók királyi vagy szabadalmas városainkban inkább mozoghatván némi ipart tanusíthatnak, de miben különböznek az egész német telepközségek a magyaroktól? az alsó megyéknek bujább földén kedvező föltételek, engedmények közt letelepültek egy kissé vagyonosabbak, de oly körülmények közt ott magyarok és mások is oly jól bírnák magokat; — ha pedig harmadszor az ellenségtől feltünkben kellend rájuk támaszkodnunk, már akkor késő volna a segedelem; — végre tudományukra pedig épen nincs szükségünk, ezek semmi tudományt nem hozhatnának, magok a tudományos férfiak nem jönnek; de ha jönnének is oly tudományra nincs szükségünk, milyennel ők bírnak, melylyel magok baján sem tudnak segíteni: ennek nem tudók hasznát venni. Mi czélből kellene tehát őket behívni? II. József által a Bánátba szállítottak közül sokan oláhoktól tanultak meg szántani is, mert ők kint mesteremberek voltak.

De nézzük hát, nincs-e itt elég heverő kéz?

Hogy ezt megtudhassuk, a statistica hideg számaihoz kell folyamodunk.

Főlebb láttuk a népeségnek egész számát Fényes

Elek szerint, ámbár mások többre teszik, például Becker szerint Magyarországon Erdélylyel együtt van 15,378,807 lakos; Bárándi szerint 14,306,345 lakos; de csak maradjunk Fényes mellett, szerinte a

Földdel bíró jobbágyok száma	750,000
Kézművesek és kereskedők száma	125,569
Tanítók mindössze	10,000
Tisztviselők, cselédek	137,606
Egyházi személyek minden vallásu	15,463
Katonaság az örvidékkal együtt	101,913
Nemesek	544,372
Királyi városiak	533,662
Jászkunok	179,123
Hajduk	61,032
16 Szepesi városiak	33,223
Szabadalmas városi lakosok	755,000
Adalék a talán csekély számhoz	1.000,000
Ezeknek összege	4.246,963
Az egész népességből	12.880,406
Levonatván	4.246,963
Maradék	8.633,443

Kérdem most az olvasókat: méltóztassanak megmondani mi ezen maradék? — oly emberek kiknek sem birtokuk, sem mesterségük, sem hivataluk, sem más bizonyos foglalatosságuk nincs. Ha egy kissé meg-rázkódnak is némelyek, csak mondjuk ki igaz nevöket: ezek proletáriusok — földönfutók, kiről azt szokja a magyar mondani: hátán háza, keblében kenyere.

Azt hiszem, nem valék fősvény, midőn egy egész milliót adtam a netalán hibás statistikai adatokon felül; mi által azt akartam eszközölni, hogy a proletáriusok száma lehető kevésre üssön ki és mégis 8,633,443! Juj! alig merem kimondani.

Most kérdem: van-e annak lelke, ki idegeneket akar még betelepíteni? A magyar földön lakó embereknek nagyobb része még nem is tudja, hogy van e hazán kívül más olyan ország, hol megélni lehetne; tehát kivándorolni innét nem fog, de nem is kívánhatjuk jó lélekkel. Azok, kik külföldről tömegesen jönnének be hozzánk, aligha azért tennék, mivel ottan künn pénzökkel nem tudnak mit csinálni, tehát az itteni földönfutók számát szaporítanák; és szükséges-e ez? Azt gondolom,

ki ezt szükségesnek állitaná, dr. Pólya intézetébe kellene vinni. De engedjük meg, hogy egypár millió pftot hoznának magokkal a telepedők s azt földbe fektetnék, hasznos volna-e ez nemzetiségünknek? Nemcsak nem hasznos, hanem veszedelmes. Hát honunk proletáriusairól nem szükséges gondoskodni? Hová kell ezeket szorítani? sehonnaiak legyenek? És ezt érdemelnék e, hogy e hazából idegenek által kiszorítottassanak, mielőtt anyi veritékökért legalább gyermekeik e Kanaán áldásai-ban részesülhetnének.

Ha szeretitek hazátokat, ha a nemzetiségért küzdött harcokat nem önámítás, nem komédia volt: a gyarmatosítási eszmét meg kell semmisítenetek, ellenben azon kell lennetek, hogy rendetlenül összetorlódott népességünk valami természetes módon felolvasztva, az alföldi pusztákra szállítva, sulyegyenbe jöjjen. Így, miként van, nem maradhat, s ha igazságos utakon el nem igazíttatik, szomorú kimenetele lehet.

Nézzük városaink kávéházait, vagy ne csupán kávéházait, hanem általánosan a városi életet: hány száz vagy hány ezer ifju vesztegeti ezekben nyomorultan életét, kik szüleiknek oly sok költségbe kerültek, kikből e Kanaán földön, e termékeny országban vagyonos, derék gazdák, boldog családapák lehettek volna s a pusztákat jóra való magyar sarjadékkal szemlátomást népesítenék, ha megtanulták volna, miként lehet és kell e hazában földművelőknek boldogulni és boldogítani!

A világteremtésen semmi sem kellene, csak jó szándék és akarat a nagy puszták birtokosai részökről, kik egyetlenegy krájcár költség nélkül e hazát virulóvá tehetnék. Bocsássanak ki ilyenféle hirdetményt: „Jertek ti ifjak, kik iskolából üres fővel kerüttetek, jertek mindnyájan, itt a termékeny föld; vegyetek belőle egy egy darabot, 30—40 holdat; ha nincs pénzetek, csak a szokott kamatot fizessétek le rendesen tőle, mi a tőkeért mindaddig elvárakozunk, míg megerőltetés nélkül jó módjával fizethetik le. Jertek ti hegyes vidékről is, kik földművelésre hajlandóságot éreztek magatokban, az ár iránt majd megegyezünk“

Mi történt az áporokaiakkal, kik folyamodtak, hogy valamely kamarai jószágon telepedhessenek le?

Vannak emberek, kik ilyesmit mindjárt theorianak

szoknak kikiáltani; és kik azok? igen nagy practicus urak, kik ezt várják, hogy ezt meg ezt a törvények parancsolják, de midőn a törvény akar születni, ezt igen szép szín alatt halogatni tudják. Pedig tudniok kellene, hogy a törvénynek tulajdonképpen parancsolnia soha sem kellene, csak tiltani a rosztat, mi a társaságnak árt. Legyünk meggyőződve: a gyarmatosítás nem segít a bajon soha. — Vagy pótoltatnak az iparhiányok, vagy nem. Ha igen, nincs szükség idegen gyarmatra, mert a 15 milliónyi népség (t. i. vegyük a középet a két szélsőség között) oly bizonyosan fog ipart teremteni, miként teremtett más országokban; s ha a 15 millió magától nem volna képes, akkor a külföldi nekünk már nem használhatna, hanem csak magának: ha pedig az a hanyagság fenmarad, sem a mostani népesség maga, sem talán jövendett gyarmatok mást nem visznek végbe, csak mit nyomasztó körülmények közt lehet; azaz marad minden, a hogy van, s csak alig észrevehetőleg gyarapodik. Valóban szomorú volna, ha azt kellene föltennem, hogy az olvasók nem tudják, mi a forrás, miből minden ipar és jólét buzog? — „közérdek“, vagy más szavakkal: nyelvegység, mint könnyítő eszköz legalább annyira, hogy a haza polgárai egymást megérthessék, jog és szabadság; hol ezek nincsenek, oda nem csak külföldi gyarmatok nem, de isten sem teremt virágzó hazát. Mit akartok tehát idegen telepekkel?

Nézzünk ismét számokat.

Nálunk a népesség majd csaknem oly nagy, mint ott, honnét ide a gyarmatosítást eszközölni akarják, tudniillik Würtembergben.

Magyarországban Dunán innen Becker szerint

	3,362 lakos esik 1□ mfdre
Dunán tul	3,459
Poroszországban Galletti-Vál-	
las szerint	2,334
Ausztriában Becker sz. . . .	3,177
Würtembergben Galetti-Vál-	
las sz.	4.541
Belgiumban	10,700

Ha ezt jól megfontoljuk, nem kell-e szükségkép arról meggyőződnünk, hogy hazánkban elég nép van, hogy ide külföldi telepeket hozni szükségtelen? hiszen

Poroszország sokkal közelebb van Württemberghez, ott kevesebb nép is van, rokonaik is, miért nem mennek tehát oda Württembergből? Csudálatos, hogy házánkba annyira szerelmesek?! Belgium sokkal népesebb, mint Württemberg, és onnét még sem készülnek hozzánk, mért épen Németországból? Hiszen míg Németországban is 10,720 lakos esik egy □ mfdre, miként Belgiumban, oda kell 100 esztendő is.

Adja isten, hogy aggodalmam csak ábrándozás, vagy, hogy e soraim használjanak még, s el ne késsenek.

(Megjelent a „Pesti hirlap“ hasábjain. 1845.)

* * *

Azóta, mikor e főlebbi sorokat irtam, 28 év folyt le, és repülő sültgalambok nem érkeztek. Igaz, a Fes-tetics-féle telek fűvészkeretül megvásároltatott; de más nem történt. Fővárosunk legegészségesebb levegőjű magaslatán ez idő óta a tudományoknak oly tündéries városa emelkedhetett volna, melyet félvilág bámulhatna, de nem történt semmi. Nincs intéző kéz, mely a magyar állam népessége erejének irányt jelölt volna, s oly czélt tudott volna kitűzni, melyet elérve e hazát virágzóvá varázsolhatta volna át. Mi úgy látszik repülő sültgalambokat várunk s önkéntelenül kell idéznem az „Üstökös“-nek egy valamelyik számából e szavakat:

„Párduczos Árpádnak bugyogós ivadéka ne busulj,
Van repülő félben a galambsült, táltsd fel a szádat.“

Jegyzet. Ha az egyetlen nyomott példányban létező „Jámbori család“ és „Három testvér“ czimú kéziratban levő munkáim talán előkerülnek, utóbb ez elbeszéléseimnek 4-ik kötetét teendik.

TARTALOM.

	Lap.
Tordai Endre és az oklevelek	1
Tanító és tanítványának beszélgetése	103
Férfiai szépség	191
Gyöngeségek	201
Bár csak pap lenne	209
Repülő sültgalambok	221
